

ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.

10, no

08

42314

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Ε' ΤΑΞΕΩΣ
ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α. Ε.
42 Ὁδὸς Σταδίου 42

1937

Τὰ γνήσια αντίτυπα φέρουν τὴν σφραγίδα τοῦ
Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας».

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α') Η έννοια τῆς Ψυχολογίας.

Ψυχικά φαινόμενα. Ψυχικά φαινόμενα ονομάζομεν τὰς ἀνά πάσαν στιγμήν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς μας· ἢ ἀντίληψις π.χ. ἢ ἡ ἀνάμνησις ἑνὸς γεγονότος ἢ ἀντικείμενου ἢ τόπου, τὸν ὁποῖον κάποτε ἐπεσκέφθημεν, ἢ κρίσις διὰ πρόσωπα καὶ πράξεις, οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποῖους κάμομεν διὰ νὰ λύσωμεν ἕνα μαθηματικὸν ἢ ἄλλο πρόβλημα, ἢ χαρὰ ἢ ἡ λύπη διὰ τι, ἢ ἐπιθυμία, ἢ ὁποῖα γεννᾶται εἰς ἡμᾶς διὰ τι, καὶ ἢ ἀπόφασις ν' ἀποκτήσωμεν αὐτό, ὅλα αὐτὰ εἶναι **καταστάσεις ἢ ἐνεργεῖαι τῆς ψυχῆς μας**, ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, **ψυχικά φαινόμενα**.

Τὰ φαινόμενα αὐτά, τὰ ὁποῖα εἴκοιλα δύναται ἕκαστος σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς ἄνθρωπος ν' ἀντιληφθῆ εἰς ἑαυτόν, ἐμφανίζονται πάσαν ἡμέραν καὶ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους.

Ἡ ἐπιστήμη, ἢ ὁποῖα ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ τὰ φαινόμενα, καὶ μὲ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι διέπουν αὐτά, καλεῖται Ψυχολογία.

Φυσικά φαινόμενα. Τὰ φαινόμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος, γίνονται ἐντὸς ἡμῶν· ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦτο καλοῦνται **φυσικά φαινόμενα**· καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους, τοὺς καλουμένους **φυσικοὺς νόμους**. Μὲ τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀσχολοῦνται αἱ **φυσικαὶ ἐπιστήμαι**.

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων.
Τὰ ψυχικά καὶ τὰ φυσικά φαινόμενα διαφέρουν κυρίως κατὰ τὰ ἑξῆς :

α') Τὰ ψυχικά φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν, ἐνῶ τὰ φυσικά

φαινόμενα, γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν.

β) Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐννοοῦμεν ὅτι γίνονται, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ τὰ ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, οὔτε νὰ τὰ φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτά· τοῦναντίον τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας ἢ μόνως ἢ καὶ βοηθουμένας ὑπὸ τινων ὀργάνων, π.χ. μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ.λ.π., ἢ τοῦλάχιστον τὰ φανταζόμεθα ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὰς σκέψεις μου π.χ., τοὺς συλλογισμούς μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην μου κ. τὰ ὅμ. δὲν δύναμαι νὰ ἴδω ἢ ν' ἀκούσω ἢ νὰ ὀσφρανθῶ ἢ νὰ γευθῶ κ.λ. οὐδὲ νὰ τὰ φαντασθῶ ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τοῦναντίον οἰονδήποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι μὲ τὰς αἰσθήσεις μου ἢ τοῦλάχιστον φαντάζομαι ὅτι θὰ ἠδυνάμην νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, ἐὰν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ βοηθητικὸν ὄργανον.

β) Ἔργον τῆς Ψυχολογίας.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτά· ἀπὸ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκόλα ὅτι *ἡ ψυχολογία ἔργον ἔχει νὰ περιγράψῃ ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ κατάστασιν*. Ὅπως δ' αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅταν ἐξετάζουν φυσικὸν τι ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον, π.χ. τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχὴν, τὴν βροντὴν κτλ., εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσουν τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰ συστατικά του μέρη, νὰ εὑρουν τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τοῦτο ἀποτελεῖται, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, νὰ ἐξακριβώσουν τὴν πρῶτην ἀρχὴν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν τοῦτο ἔχει μὲ τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, τέλος δὲ νὰ εὑρουν τοὺς νόμους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ φαινόμενον τοῦτο γίνεται, διὰ νὰ γίνουν δ' ὅλα αὐτὰ ὅπως πρέπει, χοριάζονται καὶ γνώσεις καὶ ὀξεῖα παρατηρητικότητος καὶ μακρὰ πείρα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία διὰ νὰ περιγράψῃ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν, πρέπει ν' ἀναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη συστατικά της μέρη, ν' ἀνακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν καὶ νὰ εὑρῇ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ κατάστασις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρῶτην ἡλικίαν τοῦ

ἀνθρώπου καὶ πῶς μετὰ ταῦτα ἐξελίσσειται, ποιοὶ εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν αὐτὴν, καὶ ποίαν καθόλου σημασίαν ἔχει αὕτη εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον ἐκείνου ὃ ὁποῖος ἔχει πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ δεξιὰν παρατηρητικότητα καὶ μακρὰν πείραν.

Κατὰ ταῦτα, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν : ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἶναι *ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῶν.*

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ. Ἡ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως· κατὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι εἶδος τι τῶν φυσικῶν φαινομένων παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφοράς, τὰς ὁποίας εἶδμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐκεῖνος λοιπόν, ὃ ὁποῖος θέλει νὰ γνωρίσῃ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἰδίαν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ καὶ ὃ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἤτοι *δρφεῖλει νὰ παρατηρῇ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα*· εὐνόητον ὅμως εἶναι, ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅτι ἡ παρατήρησις τῶν πνευματικῶν φαινομένων δὲν εἶναι ἀπλῆ, ὅσον ἡ παρατήρησις τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐν γένει ἡ παρατήρησις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως· διότι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν μὲ τὸ μέσον τοῦτο· *οὐχ ἦτον καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν.*

Ἐκαστος ἄνθρωπος δύναται ν' ἀντιλαμβάνεται τί ἔχει εἰς τὸν νοῦν του, εἰς ὠρισμένην στιγμήν, τί σκέπτεται, τί ἐπιθυμεῖ, ἐὰν εἶναι εὐχαριστημένος ἢ δυσαρεστημένος καὶ διατί· ὅταν δὲ ἀντιλαμβάνεται τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις δύναται καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτάς. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ καταλήξωμεν εἰς ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις, τὰ

πνευματικά αὐτὰ φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον αὐτὰ τελοῦνται ἐν ἡμῖν, τὸ μὲν διότι τὰ πνευματικά φαινόμενα ταχέως μεταβάλλονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἔρευναν αὐτῶν, τὸ δὲ διότι τὸ ἐξεταζόμενον πνευματικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται πάντοτε, ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγότερον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παρατηρήσεως· ἐὰν θελήσω π. χ. νὰ ἐξετάσω τί συμβαίνει ἐν ἐμοί, ὅταν ὀργίζωμαι, ἢ ὀργή μου παρέχεται ἀμέσως καὶ οὕτως ἢ ἔρευνά μου ματαιοῦται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον **διὰ τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας**, μόνον ἐὰν ἐξετάσωμεν αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν.

Ἐπίσης ὅμως καὶ ἄλλος τρόπος **αὐτοπαρατηρησίας** εἶναι δηλ. δυνατὸν νὰ ἐπαναφέρωμεν μετὰ τινα χρόνον εἰς τὴν μνήμην μας πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἐτελέσθη ἐν ἡμῖν, καὶ οὕτω νὰ ἐξακριβώσωμεν, μετ' ὅλην μας τὴν ἡσυχίαν, τί συνέβη τότε ἐν ἡμῖν. Οὕτω π.χ., ἐὰν θέλωμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν φόβον, ἀναπολοῦμεν τί συνέβη ἐν ἡμῖν μίαν φορὰν, ὅταν διερχόμενοι μόνοι κατ' ἀσέλγηνον νύκτα, πυκνὸν καὶ ἔρημον δάσος, κατελήφθημεν ἀπὸ φόβου. Τὴν αὐτοπαρατηρησίαν κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς, κατὰ τὸν ὅποιον τελεῖται ἐν ἡμῖν ψυχικὸν τι φαινόμενον, καλοῦν **ἄμεσον**, τὴν δὲ κατόπιν ἀναμνήσεως **ἀναδρομικὴν αὐτοπαρατηρησίαν**.

Ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἔχει τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὅποιον εἶδομεν ὅτι ἔχει ἡ ἄμεσος αὐτοπαρατηρησία, τὸ ὅτι δηλ. τὸ ψυχικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρατηρήσεως· τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναδρομικὴν παρατήρησιν· ἐκτὸς δὲ τούτου, ὅταν ἐξετάζωμεν φαινόμενόν τι κατόπιν ἀναμνήσεως, δυνάμεθα ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς αὐτὸ ὅσον χρόνον θέλομεν· ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἀνάμνησις ἐνὸς ψυχικοῦ φαινομένου σπανίως εἶναι τόσον πιστή, ὅσον χρειάζεται· ἐὰν ὅμως τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν, συνέβη πρὸ ὀλίγου χρόνου, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀρθῶς κατὰ τὰ κύρια σημεῖά του. **Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων.**

Ἄλλο εἶδος ψυχολογικῶν παρατηρήσεων εἶναι ἡ **ἐξέτασις ἄλλων** διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν δηλ. ἓνα ψυχικὸν φαινόμενον.

παρατηροῦμεν τί συμβαίνει εἰς τινὰς περιστάσεις εἰς ἄλλους ἀνθρώπους· βεβαίως δὲν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅπως δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν. Ἀντιλαμβανόμεθα ὁμως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους **ὀρισμένα σωματικὰ φαινόμενα**, π.χ. τὰ δάκρυα, τὸν γέλωτα, τὴν εὐθυμον ἢ καταφανῆ φυσιογνωμίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κλπ., ἀπὸ αὐτὰ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις ἕως τώρα παρετηρήσαμεν καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ ἴδια σωματικὰ φαινόμενα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὀρισμένα πνευματικὰ φαινόμενα· ἐὰν ἴδω π.χ. ἓνα παῖδα νὰ κλαίῃ, σκέπτομαι ἁμέσως, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρθῶς, ὅτι ὁ παῖς αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ τινος δυσαρέσκαιαν, ἐὰν δ' ἴδω αὐτὸν νὰ στρέφῃ εἰς τι ἀντικείμενον τὸ βλέμμα καὶ νὰ βλέπῃ αὐτὸ ἀκορῆστος, ἐννοῶ ὅτι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἡ παρατήρησις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι πολύτιμος, διότι ὁ πνευματικὸς βίος ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁ ἴδιος μὲ τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐὰν λοιπὸν ψυχολόγος τις περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑαυτοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ πνευματικὰ φαινόμενα συμβαίοντα μόνον εἰς αὐτὸν ὡς γενικά, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς θὰ ἠπατάτο καὶ τοὺς ἄλλους θὰ ἠπάτα. Ἐνῶ, ἐὰν προσπαθῇ νὰ ἐξερευνησῇ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἄλλων, θὰ εὕρῃ ἀσφαλῆστερον καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς ὅλους, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γενικὸν κῆρος, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς ἓν ἢ εἰς μερικὰ μόνον ἄτομα.

Καὶ κατὰ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν καὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἄλλων μεταχειριζόμεθα δύο διαφόρους μεθόδους· δυνάμεθα δηλ. νὰ ἐξετάσωμεν πνευματικόν τι φαινόμενον, ὅταν τοῦτο ἐμφανίζεται **τυχαίως** ἢ **αὐτομάτως**, ἄνευ δηλ. ἐνεργείας ἡμῶν· εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ παρατήρησις γίνεται ὑπὸ **φυσικοῦς ὄρους**· δυνάμεθα ὁμως καὶ **αὐθαιρέτως** νὰ προκαλέσωμεν παρ' ἡμῖν ἢ καὶ εἰς ἄλλους φαινόμενόν τι, τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην μεταχειριζόμεθα τὴν Ψυχολογίαν, τὴν ἰδίαν μέθοδον τὴν ὁποίαν μεταχειριζόμεθα συνήθως καὶ εἰς τὴν Φυσικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν προκαλοῦμεν σκοπίμως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα θέλομεν νὰ κα-

τανοήσωμεν καὶ νὰ σπουδάσωμεν ἀκριβέστερον, δηλ. τὸ πεί-
ραμα· ἢ παρατήρησις λοιπὸν αὕτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προη-
γουμένην, γίνεται ὑπὸ **τεχνητῶν ὄρων**.

Κατὰ ταῦτα ἡ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κά-
μωμεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων, εἶναι
τὸ μὲν **αὐτοπαρατηρησία**, ἢ ἄμεσος ἢ ἀναδρομικὴ, τὸ δὲ **πα-
ρατήρησις ἄλλων**, καὶ δὴ **ὑπὸ φυσικῶν ἢ τεχνητῶν ὄρων**.

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων χρησιμοποιοῦνται πολλάκις διὰ
ψυχολογικὰς ἐρεῦνας **καὶ πειράματα ἐπὶ ζώων**.

Β. ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πολλά, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ
τὰ ἀναγάγωμεν εἰς τρία κύρια εἶδη ἢ τρεῖς κατηγορίας, ὅπως
φανερώνουν τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα.

1) Ἔχει παρέλθει ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν συνηθίζομεν νὰ
τρώγωμεν, διὰ τινὰ λόγον, δὲν ἐφάγομεν ἀκόμη· ἔνεκα τούτου
γεννᾶται εἰς ἡμᾶς δυσαρέσκεια, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν
πείναν, τὴν ὁποίαν **αἰσθανόμεθα** ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν
αὐτὴν **θέλομεν** ν' ἀπαλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν, ὅτι
τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ μόνον μετὰ τὸ φαγητόν, **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ
φάγωμεν.

2) Ὄταν μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης
Ἑλλάδος, **γνωρίζομεν** τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο οἱ Ἕλλη-
νες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτε δὲν ἦσαν κύριοι τῆς ζωῆς,
τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των. Ἐνεκα τούτου **λυπούμεθα**
πολὺ καὶ **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ἡμέρα τῆς ἀπαλλα-
γῆς ἀπὸ τῶν δεινῶν τούτων τῶν **δεινοπαθούτων** προγόν-
ων μας.

Ὄταν κατόπιν ἐκρήγνυται ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, **γνω-
ρίζομεν** πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα
εὐχαριστούμεθα ἢ **δυσαρεστούμεθα** ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχιῶν
ἢ ἀποτυχιῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ' **ἐπιθυμοῦμεν** νὰ κατα-
παύσῃ ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀπελευθερώ-
σεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν σαφῶς τὰς τρεῖς θεμε-
λειώδεις ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς ὅλα αὐτὰ εἶδομεν ὅτι κατ'
ἀρχάς, πάντοτε, **λαμβάνομεν γνῶσιν** γεγονότων ἢ καταστά-
σεων, ἀπὸ τὴν γνῶσιν αὐτὴν προκαλεῖται εἰς ἡμᾶς **εὐαρέσκεια**

ἢ *δυσαρέσκεια*, καὶ τέλος γεννᾶται ἡ *ἐπιθυμία* νὰ διατηρηθῇ ἡ εὐάρεστος ἢ νὰ καταπαύσῃ ἡ δυσάρεστος κατάσταση.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν *γνώσιν* ἑνὸς γεγονότος ἢ μιᾶς καταστάσεως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ εἰς τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, καλοῦμεν *γνωστικόν*, τὴν δευτέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνεκα τῆς γνώσεως αὐτῆς προκαλεῖται ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια, καλοῦμεν *συναίσθητικόν*, τὴν δὲ τρίτην, κατὰ τὴν ὁποίαν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργούντες, νὰ διατηρήσωμεν ἢ νὰ μεταβάλλωμεν τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν, καλοῦμεν *βουλευτικόν*.

Κατὰ ταῦτα, αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι τὸ *γνωστικόν*, τὸ *συναίσθητικόν* καὶ τὸ *βουλευτικόν*. Ἀπὸ τὰ ἀνώτερω παραδείγματα ἐννοοῦμεν σαφῶς, ὅτι εἰς ἕκαστον ψυχικὸν φαινόμενον δὲν ἐμφανίζεται ἐκάστοτε μία μόνη ἀπὸ τὰς λειτουργίας αὐτάς, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ' ἐκάστη μετὰ διάφορον ἔντασιν καὶ ἰσχύϊ ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε δέ, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἰσχυροτέραν, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον *γνώσιν*, *συναίσθημα* ἢ *βούλησιν*.

Τὰς θεμελιώδεις αὐτάς ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ *λειτουργίας τῆς συνειδήσεως*.

4. ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ, ΑΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ, ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

α) *Συνείδησις, ἀσυνείδησία καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως*. Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς, παρατηρεῖται στενὴ σχέσησις καὶ ἀμοιβαία ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησις. Ὅλοι δηλ. οἱ πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι λαμβάνουν πρῶτον γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, συναίσθάνονται ἔπειτα εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν διὰ ταῦτα, καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ διατηρήσωσιν τὴν εὐχαρίστησιν ἢ ἀπομακρύνωσιν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτήν. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι ἕνεκα διαφόρων λόγων, νόσου π. γ., βαθέος ὕπνου, λιποθυμίας κλπ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονικῶς αἱ λειτουργίαι αὗται, εἰς ἄλλους μὲν ἐπὶ μακρότερον, εἰς ἄλλους δ' ἐπὶ βραχύτερον χρόνον, καὶ ἄλλοτε μὲν διαρκῶς, ἄλλοτε δὲ παροδικῶς οὕτω π. γ. παρατηρεῖται πολλάκις, ὅτι ἕνεκα νόσου δὲν ἀντι-

λαμβάνεται τις τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἶναι ὅλως ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ ἐπροκάλουν παρ' αὐτῷ χαρὰν ἢ λύπην ἢ θὰ διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον κανονικῶς γίνονται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει *συνείδησιν*. Περὶ ἐκείνου δέ, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν γίνονται ἢ δὲν διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὐρίσκεται ἐν *ἄσυνείδησίᾳ*.

Κατὰ ταῦτα, *συνείδησις* μὲν εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, *ἄσυνείδησία* ἡ διακοπὴ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς, *ἐνότης* δὲ *τῆς συνειδήσεως* ἡ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις, ἢ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ ὄλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παντὸς ὕγιου ἀτόμου.

β') *Περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως*. Εἰς ἐκάστην ὄρισμένην στιγμὴν τελεῖται ἐν ἡμῖν ὄρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ ὁποῖον προσελκύει κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον πρὸς ἑαυτὸ ὀλόκληρον τὴν προσοχὴν μας, ἀποκλείειν ἅπ' αὐτὴν οἰονδήποτε ἄλλο φαινόμενον ἢ γεγονός. Τὴν στιγμὴν π. χ. αὐτὴν βλέπω παρατεταγμένα εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ὀμονοίας τὰ τηλεβόλα, τὰ ὁποῖα ἐκυρίευσεν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλο σκέπτομαι τώρα ἢ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ αὐτόν, λησμονῶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα καὶ εἶμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ τώρα πάσης ἄλλης σκέψεώς μου καὶ κατέχει τελείως τὴν συνείδησίν μου ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ τώρα τὸ *περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου*. *Περιεχόμενον ἄρα τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν δμάδα φαινομένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀποχωρίζονται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἀπομονώνονται διὰ τῆς προσοχῆς.*

5. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξ ὧν εἴπομεν προηγουμένως διὰ τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι κυρίως τρεῖς, τρία εἶναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ ὁποῖα διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία, ἦτοι :

1) τὸ γνωστικόν, 2) τὸ συναισθητικόν, καὶ 3) τὸ βουλητικόν

6. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Συνήθως νομίζεται ὅτι ἡ γνώσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἀναγκαία μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον· ὅτι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ διδάσκαλός πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ Ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς τὸ πολυτιμότερον τῆς παιδαγωγικῆς στήριγμα. Οὐχ ἤττον τὸ μάθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντα ἄλλον μορφωμένον ἄνθρωπον.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ν' ἀγνοοῦμεν δὲ τὰ συμβαίνοντα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλην ἀποψιν ἡ γνώσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι πολύτιμος. Μὲ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν γνωρίζομεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν καλύτερον καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα. «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλῶς τὸν ἑαυτὸν σου, ἐξέταξε τοὺς ἄλλους ἄνθρώπους· θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταξε τὴν καρδίαν σου», λέγει ὀρθότατα ὁ μέγας ποιητῆς Schiller. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας ἀκόμη, καὶ μόνον με αὐτήν, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τελείως τὴν Ἱστορίαν, καὶ τὴν Ἱερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δηλ. ἱστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, τὸ ὅποιον κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς ψυχολογίας. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως τῆς μουσικῆς καὶ ζωγραφικῆς κλπ. Ποῖος δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους κλπ., ἐὰν δὲν γνωρίζῃ τὰς σκέψεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἤγοντο αἱ ἡρωίδες αὐταὶ εἰς αὐτάς ἢ ἐκεῖνας τὰς πράξεις των; Καὶ ὅταν δὲ ἴδωμεν μίαν εἰκόνα, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτήν, δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς αὐτήν;

Καὶ ὁ δικηγόρος ὅμως καὶ ὁ δικαστῆς καὶ ὁ ἰατρός καὶ ὁ θεολόγος ἔχουν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν δύναται ν' ἀσκήσῃ τελείως τὸ ἔργον του ἀνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νόμων.

δυνάμεθι μάλιστα ἀδιστάκτως νὰ εἰπωμεν ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν δύναται ν' ἀσκήσῃ τόσον τελειότερον τὸ ἔργον του, ὅσον τελειότερον γνωρίζει τὴν ψυχολογίαν.

7. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Σήμερον ἔχει ἐξικριβωθῆ τελείως ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται στενώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ λοιπὸν νευρικὸν σύστημα αὐτοῦ. Οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι ζῶα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφῆρεςαν τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, ἔζησαν μὲν ἀκόμη ἐπὶ πολλὴν χρόνον, ἀλλ' οὔτε μνήμην εἶχον, οὔτε ἀντελαμβάνοντο τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις· μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἄρα τὰ ζῶα αὐτὰ ἐστερήθησαν καὶ σπουδαιότητος μέρους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου· πάντως τὸ ἴδιον θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ γίνονιν καὶ εἰς αὐτοὺς ὅμοια πειράματα. Ὡσαύτως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰσχυρὸν κτύπημα εἰς τὴν κεφαλὴν εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τελείαν ἀναισθησίαν καὶ ὅτι ὁ πνευματικὸς μας βίος διαταράσσεται, ὅταν ὑποφέρωμεν ἀπὸ ἰσχυρὸν πυρετὸν· ἀκόμη δὲ παρατηρήθη ὅτι ὠρισμένας βλάβας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρακολουθοῦν πάντοτε καὶ ὠρισμένα διαταραχαὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ *κινητικὴ ἀφασία* (πάθησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀρθρώσῃ λέξεις) ἢ *ἀγραφία* (καθ' ἣν ὁ πάσχων στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ γράφειν), ἢ *λεξικὴ κώφωσις* (καθ' ἣν αἰτιόμιν τι δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις τὰς ὁποίας ἀκούει), ἢ *ἀλεξία* (καθ' ἣν ὁ πάσχων δὲν δύναται ν' ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας βλέπει) κλπ. κλπ.

Ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται στενώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ζῶα γενικῶς καὶ εἰδικώτερον οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀνωτέραν νοημοσύνην, ἔχουν *συνήθως* καὶ μεγαλύτερον καὶ βαρύτερον ἐγκέφαλον. Οὕτω π. χ. ἐνῶ τὸ κατὰ μέσον ὄρον βάρους τοῦ ἐγκεφάλου ἀνθρώπου τῆς Καυκασίας φυλῆς εἶναι 1367 γραμμάρια, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοί, ἀπεδείχθη, ζυγισθέντος τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν μετὰ θάνατον, ὅτι εἶχον πολὺ βαρύτερον ἐγκέφαλον. Ὁ κανὼν οὗτος ἔχει βεβαίως καὶ τὰς ἐξαίρεσεις του· εὐρίσκονται πολλάκις πολλοὶ νοήμονες ἄνθρωποι μὲ μικρὸν σχετικῶς ἐγκέφαλον· ἀλλ' ἡ ἐξαίρεσις αὕτη

δὲν ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ' ὅτι ἡ νοημοσύνη δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μερικοῦς ἄλλους παράγοντας, τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως εἶναι ἐξηκριβωμένον τοῦτο· ὁ ἄνθρωπος τῆς Καυκασίας φυλῆς, τοῦ ὁποίου τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι κατώτερον τῶν 1000 γραμμαρίων, ἔχει πρόδηλα τὰ ἔζη τῆς πνευματικῆς ἀδεξιότητος.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὑπάρχει στενωτάτη σχέσις μεταξὺ τῶν ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου· ἅς ἐξετάσωμεν τώρα ποῖα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ σπουδαιότατα, διὰ τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ ποῖαν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἄλλα μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

8. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

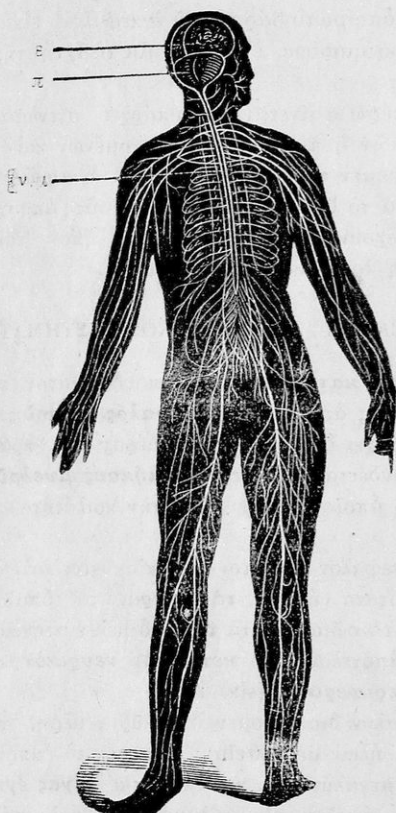
Α') **Ἐξωτερικὴ κατασκευή.** Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὁ **ἐγκέφαλος**, ὁ ὁποῖος, ὡς σφαιροειδῆς μᾶζα, κατέχει ὅλον τὸ κοῖλον μέρος τοῦ κρανίου. Μὲ τὸν ἐγκέφαλον συνδέεται, διὰ τοῦ **προμήκου μυελοῦ**, ὁ **νωτιαῖος μυελός**, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλην τὴν κοιλότητα τῆς σπονδυλικῆς στήλης.

Ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐκφύονται πολυάριθμα λεπτότατα νήματα, τὰ **νεῦρα**, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός ἀποτελοῦν τὸ **κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα**, τὰ δὲ νεῦρα τὸ **περιφερικὸν** (εἰκ. 1).

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον διακρίνομεν δύο κύρια μέρη, τὰ ὁποῖα χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ βαθεῖαν αὔλακα, τὸ ἔμπροσθεν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ μεγαλύτερον, καὶ καλεῖται **μέγας ἐγκέφαλος**, καὶ τὸ ὀπισθεν, τὸ ὁποῖον εἶναι μικρότερον, καὶ καλεῖται **μικρὸς ἐγκέφαλος** ἢ **παρεγκεφαλῖς**. Καὶ ὁ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ παρεγκεφαλῖς χωρίζονται κατὰ μῆκος, δι' αὔλακος εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένης, εἰς δύο πλάγια μέρη, τὸ **δεξιὸν** καὶ τὸ **ἀριστερὸν ἡμισφαίριον**.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου ἔχει διαφόρους ἐξοχάς, τὰς **ἐγκεφαλικάς ἑλικάς**, αἱ ὁποῖαι χωρίζονται ἀπ' ἀλλή-

λων με διαφόρους ἔσοχάς, ἀβλακας καλουμένας. Καὶ τὰ ἡμισφαίρια τῆς παρεγκεφαλίδος ἔχουν ἕλικας παραλλήλως διατεταγμένας καὶ δὴ οὕτως, ὥστε αἱ ἕλικες αὗται δίδουν εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα τὸ σχηματῆφύλλου (εἰκ. 2).

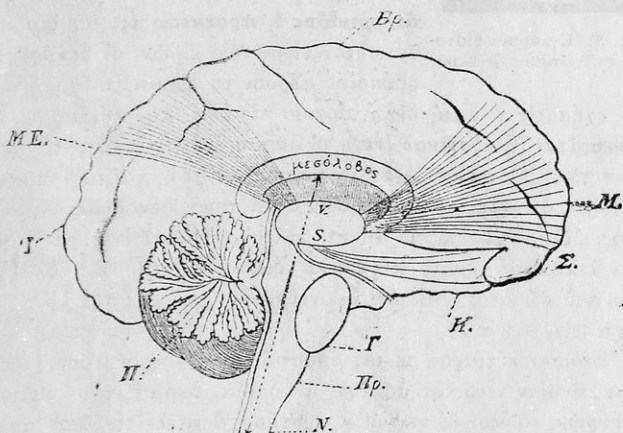

Εἰκ. 1. Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.
ε. Ἐγκέφαλος.—π. Παρεγκεφαλίς.—ν. μ. Νωτιαῖος μυελός.

Ἐῴπομεν προηγουμένως ὅτι ὁ ἐγκέφαλος συνδέεται μετὰ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διὰ τοῦ προμήκους μυελοῦ· ὁ προμήκης μυελὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τοῦ κρανίου, συνδέεται

δὲ πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, προεκτεινόμενος δὲ πρὸς τὰ κάτω, σχηματίζει ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης τὸν νωτιαῖον μυελόν.

Β') **Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ.** Ἐὰν κάμωμεν εἰς μὲν τὸν ἐγκέφαλον κάθετον, εἰς δὲ τὸν νωτιαῖον μυελόν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς ἀποτελοῦνται τὸ μὲν ἀπὸ **φαιάν**, τὸ δὲ ἀπὸ **λευκὴν** οὐσίαν. Ἡ φαιὰ οὐσία εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἔχει πάχος 2—4 χιλιοστίων τοῦ

Εἰκ. 2. Κάθετος διατομὴ τοῦ ἐγκεφάλου.

Π. Παρεγκεφαλίς.—Πρ. Προμήκης μυελός.—Ν. Νωτιαῖος μυελός.

μέτρον καὶ περιβάλλει ὡς μανδύας τὴν λευκὴν οὐσίαν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου· τὸ φαιὸν τοῦτο περιβάλλεται τοῦ ἐγκεφάλου καλεῖται **φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου**. Εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν αἱ οὐσίαι αὗται εἶναι ἀντιθέτως διατεταγμέναι, ἥτοι πρὸς τὰ **ἔξω μὲν εὐρίσκεται ἡ λευκὴ, πρὸς δὲ τὰ ἔσω ἡ φαιὰ οὐσία**· ἐὰν δὲ κάμωμεν εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρισκομένη φαιὰ οὐσία ἔχει τὸ σχῆμα ψυχῆς μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας, (εἰκ. 3).

Ἐάν ἐξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον, τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα μὲ μικροσκόπιον, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ τὰ τρία αὐτὰ μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλάχιστα σωματία, τὰ **κύτταρα**. Τὰ κύτταρα εἶναι μικρότατα, διὰ τοῦ μικροσκοπίου μόνον ὁρατά, στρογγύλα ἢ πυραμιδοειδῆ σωματία, πά-

Εἰκ. 3. Ἐγκαρσία διατομῆ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

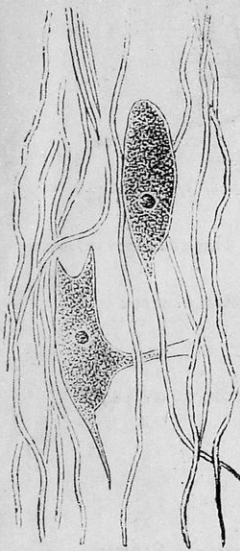
χους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ μέτρου, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν πυρήνα, ὁ ὁποῖος εἶναι πυκνότερος, ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα, οὐσίαν μαλακὴν, καὶ ἀπὸ τὴν μεμβράνην. Ἐκαστὸν νευρικὸν κύτταρον ἔχει **ἀποφυάδας** ἢ **προεκτάσεις**· αἱ ἀποφυάδες αὐταὶ εἶναι δύο εἰδῶν, οἱ **δενδρίται**, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο ἕνεκα τοῦ σχήματός των καὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα, καὶ οἱ **νευρίται** (ἢ **ἄξονικαὶ ἴνες**), οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἰς ὅλα τὰ κύτταρα, τὸ σχῆμα μακροῦ λεπτοῦ νήματος. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον κύτταρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τοὺς δενδρίτας ἢ νευρίτας. Μὲ τὰ κύτταρα συνδέονται καὶ αἱ νευρικαὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι εἶναι λεπτότατα νήματα, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος· δέσμαι δὲ νευρικῶν ἰνῶν ἀποτελοῦν τὰ νεῦρα (εἰκ. 4 καὶ 5).

Ἐκαστὸν κύτταρον μὲ τὰς ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις του ἀποτελεῖ μίαν νευρικήν μονάδα, ἢ ὁποία ὀνομάζεται **νευρὸς** ἢ **νευρῶν**, τὸ ὅλον δὲ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δισεκατομμύρια τοιοῦτων νευράδων (εἰκ. 6), αἱ ὁποῖαι συνδέονται μεταξὺ των μὲ τὰ τελικὰ κλωνία των (εἰκ. 7).

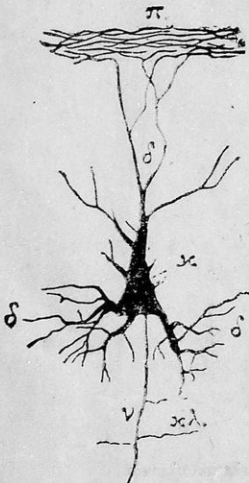
Ἡ φαιὰ οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ νευρικά κύτταρα, ἢ δὲ λευκὴ ἀπὸ νευρικών ἰνῶν.

9. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

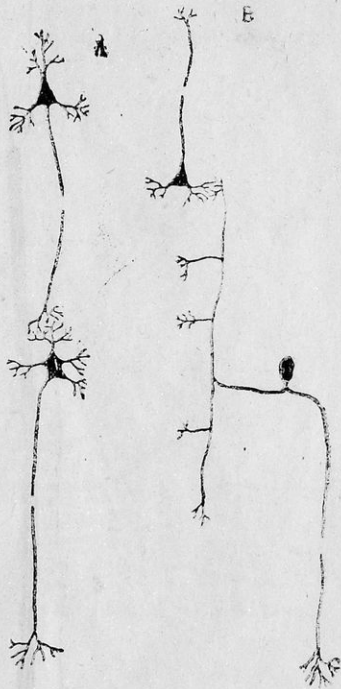
Εἶδομεν προηγουμένως ὅτι ὁ μέγας καὶ ὁ μικρὸς ἐγκέφαλος χωρίζονται κατὰ μῆκος διὰ τινος αὐλάκος, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον, εἰς δύο πλάγια ἡμίση, τὸ **δεξιὸν** καὶ τὸ

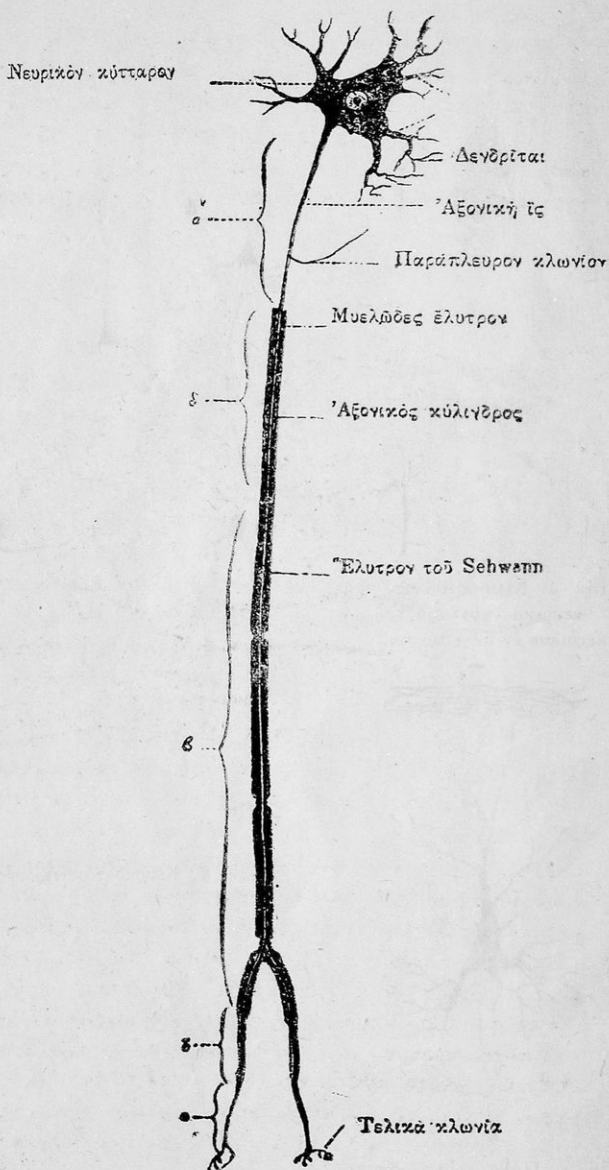
Εἰκ. 4. Νευρικοί ἴνες
καὶ νευρικά κύτταρα τοῦ
ἐγκεφάλου ἐν μεγεθύνσει.

Εἰκ. 5. Πυραμιδικὸν κύτταρον
τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου.

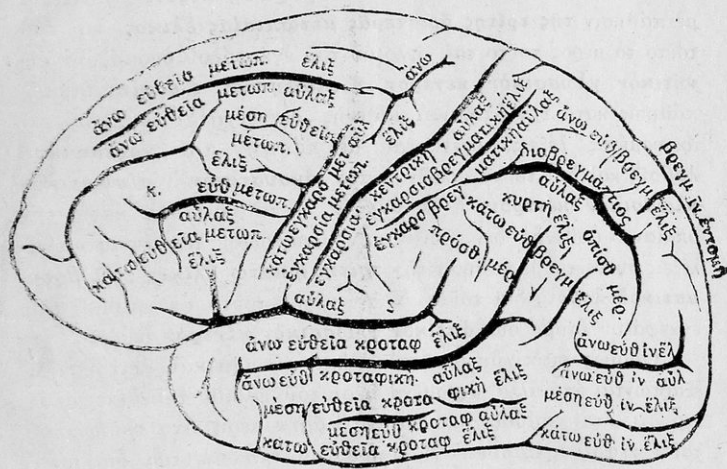

Εἰκ. 7. Νευράδες συνειρούμεναι.

Εἰκ. 6. Σχηματική παράταξις νευράδος.

ἀριστερὸν ἡμισφαίριον ἐκτὸς τῆς αὐλακὸς αὐτῆς ὑπάρχουν εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἔγκεφάλου καὶ ἄλλαι αὐλακες, ἀπὸ τὰς ὁποίας σπουδαιότεραι εἶναι ἡ *συλουϊανή*, ἡ *κεντρικὴ* ἢ *ἰστανδεδυκτικὴ* καὶ ἡ *βρεγματικὴ αὐλαξ* διὰ τῶν αὐλάκων τούτων χωρίζεται ὁ ἔγκεφαλος εἰς διάφορα τμήματα, τὰ ὁποῖα λέγονται *λοβοὶ* τοῦ ἔγκεφάλου, καὶ λαμβάνουν τὸ ὄνομα τῶν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὅστου τοῦ κρανίου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου εὐρί-

Εἰκ. 8. Ἡ ἔσω ἐπιφάνεια τοῦ ἔγκεφάλου τοῦ ἀνθρώπου.

σκονοια. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος δύο μετωπιαίους, εἰς τὰ πλάγια δύο κροταφικούς, πρὸς τὰ ἄνω δύο βρεγματικούς καὶ εἰς τὸ ὀπίσθεν μέρος δύο ἰνιακούς λοβούς. Με μικροτέρας αὐλακὰς χωρίζεται ἕκαστος λοβὸς εἰς τρεῖς ἀκόμη ἑλικίας, τὰς ὁποίας ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ διὰ τοῦτο τὰς ὀνομάζομεν *πρώτην*, *δευτέραν* καὶ *τρίτην* μετωπιαίαν, κροταφικὴν, βρεγματικὴν καὶ ἰνιακὴν ἑλικία, ἢ *ἄνω εὐθείαν*, *μέσην εὐθείαν* καὶ *κάτω εὐθείαν* μετωπιαίαν, κροταφικὴν, βρεγματικὴν καὶ ἰνιακὴν ἑλικία (εἰκ. 8).

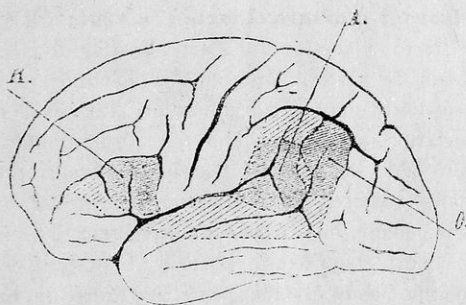
Τὰ διάφορα ταῦτα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου εἶναι

τά μέρη τοῦ ἔγκεφάλου, τὰ ὁποῖα ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ μερικῆς δὲ παθολογικῆς καταστάσεως κατώρθωσαν οἱ εἰδικοὶ ἐπιστήμονες νὰ ἐξακριβώσουν **πρὸς ποῖα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου συνδέονται τὰ διάφορα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου.** Οὕτω π.χ. ἐξηκριβώθη ἀπὸ ἀνατομικῆς ἐρεῦνας, αἱ ὁποῖαι ἐγίναν ἐπὶ πολλῶν ἀσθενειῶν, μετὰ τὸν θάνατόν των, ὅτι ἡ **κινητικὴ ἀφασία**, ἢ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς **ἔχει μὲν φωνήν, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀρθρώσῃ λέξεις**, σχετίζεται μὲ πάθησιν **τῆς τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος**, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ὀνομάζουσι **κινητικὸν γλωσσικὸν κέντρον, ἢ αἰσθητικὴν ἀφασία**, ἥτοι ἡ πάθησις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ τὰς ἀκουόμενας λέξεις, σχετίζεται μὲ πάθησιν τοῦ **κροταφικοῦ λοβοῦ**, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦν αὐτὸν **ἀκουστικὸν ἢ αἰσθητικὸν γλωσσικὸν κέντρον**, ἢ δὲ **ἀλεξία**, ἢ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται ν' ἀναγνώσῃ τὰς γραφομένας λέξεις, συνδέεται μὲ πάθησιν τῆς **τρίτης ἢ κάτω ἑλικος τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ**, διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ὀνομάζουσι **ὀπτικὸν γλωσσικὸν κέντρον** (εἰκ. 9).

Ὅμοιως ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἄλλα ὠρισμένα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου καὶ ὅτι, ὅταν πάθουν σπουδαίαν βλάβην μέρη τινὰ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἐξασθενεῖ ἢ νοημοσύνη ἐκείνων, τῶν ὁποίων ὁ ἐγκέφαλος ὑφίσταται αὐτὴν τὴν βλάβην.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι ὁ φλοιὸς τοῦ ἔγκεφάλου ἀποτελεῖ τὸ σωματικὸν ὄργανον τοῦ πνευματικοῦ βίου, δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένος εἰς τὰ ἀνώτερα ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἔγκεφάλου, διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκόλα ὅτι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης ὁ μεγαλύτερος ἐγκέφαλος εἶναι πολὺ καταλληλότερος ἀπὸ τὸν μικρότερον. Τὸ μέγεθος ὁμοῦ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἔγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ποῖόν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· ἡ λεία ἐπιφάνεια εἶναι, φυσικὰ, πολὺ μικροτέρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἢ ὁποῖα ἔχει αὐλακας, ὅσον δὲ περισσότεραι καὶ βαθύτεραι εἶναι αἱ αὐλακες, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι καὶ ἡ ἐπι-

φάνεια τοῦ ἔγκεφάλου· παρατηρεῖται δ' ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι εἰς τὰ ἀνώτερα ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ἔγκεφαλος ἔχει καὶ πολλὰς καὶ βαθεῖας αὐλάκας· εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔγκεφάλου, δηλ. ἡ ἔκτασις τῆς φαιᾶς οὐσίας αὐτοῦ, εἶναι 2000 περίπου τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα, ἡ δὲ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν νοημοσύνην εἶναι ὁμοία μὲ τὴν σχέσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἔγκεφάλου πρὸς τὴν νοημοσύνην ὅσον δηλ. μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔγκεφάλου καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τόσον περισσότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη, **κατὰ κανόνα**, ἡ νοημοσύνη αὐτῶν· καὶ ἐδῶ ὅμως παρατηροῦνται ἐξαιρέσεις

Εἰκ. 9. Τὰ ἐν τῷ ἔγκεφάλῳ γλωσσικὰ κέντρα.
Κ. Κινητόν.—Α. Ἀκουστικόν.—Ο. Ὀπτικόν κέντρον.

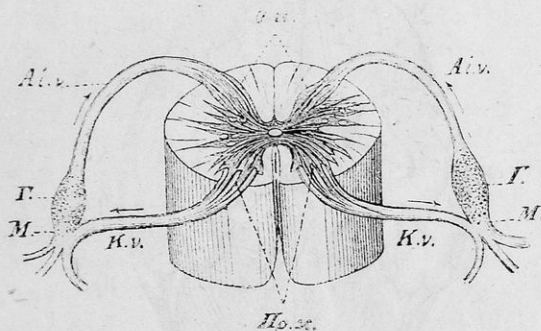
καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ὅπως δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ ἔγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἡ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἡ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ **παρεγκεφαλὶς** δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ διαφόρους παρατηρήσεις ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ παρεγκεφαλὶς χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ **κρατῆται εἰς ἰσορροπίαν τὸ σῶμα**· παρατηρήθη δηλ. ὅτι, ὅταν ἡ παρεγκεφαλὶς ὑποστῇ σπουδαίαν βλάβην, ἐμφανίζονται διατα-

ραχαί και τῆς ἰσορροπίας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ὅταν ὁ πάσχων βαδίζει, ὁπότε οὗτος βαδίζει ὡς μεθυσμένος· καὶ ἐνίοτε μὲν ὁ πάσχων δύναται νὰ βαδίσῃ μὲ τὴν βοήθειαν βακτηρίας, ἄλλοτε ὁμως οὔτε διὰ τοῦ μέσου τούτου κατορθώνει νὰ βαδίσῃ.

Τὴν δὲ σημασίαν τέλος, τὴν ὁποίαν ἔχουν *αἱ ἄλλαι ομάδες τῶν κεντρικῶν καὶ τῶν περιφερικῶν νεύρων*, κατανοοῦμεν ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἑαυτόν· ἔαν π.χ. θέσωμεν τὴν χεῖρά μας ἐπὶ ἀντικειμένου πολὺ θερμοῦ, τὴν ἀποσύρομεν ἀμέσως· τί συνέβη κατὰ τὴν περίπτωσιν αὐτήν; ἰσχυρὰν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸν ἐκ τοῦ θερμοῦ ἀντικειμένου πόνον, παρηκολούθησε κινήσεις καὶ μάλιστα κινήσεις ἄνευ τῆς θελήσεώς μας γενομένη, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένη *ἀκουσία ἢ ἀντανακλαστικὴ κίνησης*· ἄλλοτε πάλιν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου καὶ μελετῶν, ἀντιλαμβάνομαι ἔξαφνα ὅτι ἐπῆλθε πλέον σκότος καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἐργασίαν μου καὶ σκέπτομαι ὅτι, ἔαν θέλω νὰ συνεχίσω τὴν μελέτην μου, πρέπει ν' ἀνάψω φῶς, ἀμέσως δὲ καὶ πράττω τοῦτο· καὶ ἔδω τὴν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ σκότος, παρακολουθοῦν κινήσεις, ἄλλὰ κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν μὲ ὄρισμένον σκοπόν, δηλ. *ἐκούσαι κινήσεις*. Τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἐξωτερικὴ τῆς ἐπίδρασις, τὴν πρώτην φορὰν ὁ πόνος καὶ τὴν δευτέραν τὸ αἰσθημα τοῦ σκότους, διεβιάσθη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν μας, ἤτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησαν μερικαὶ κινήσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ὑπάρχουν ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβιβάζονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, καὶ ἄλλα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων μετὰ τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους ἐκτελοῦνται διάφοροι κινήσεις· πράγματι δ' ὑπάρχουν τοιαῦτα ὄργανα, τὰ *νεῦρα*, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν *μεταβιβάζουν* τοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ *ἔξω* εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μᾶς κάμνουν *νὰ αἰσθανθῶμεν* τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται *αἰσθητήρια νεῦρα*, ἄλλα δὲ *μεταβιβάζουν* τοὺς οὕτως εἰς τὸ ἐσωτερικόν μας γεννωμένους ἐρεθισμοὺς *πρὸς τὰ ἔξω* καὶ δίδουν τὴν ὠθησιν πρὸς ἐκτέλεσιν ὄρισμένων *κινήσεων* καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται *κινητήρια νεῦρα*· καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν νεύρων, καὶ τὰ αἰσθητήρια δηλ. καὶ τὰ κινητήρια, φέονται ἀπὸ τὰ λεγόμενα *ὑποφλοιώδη*

κέντρα, δηλ. ἀπὸ τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήκη μυελὸν (εἰκ. 10). Ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ ὁ προμήκης εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκουσίων ἢ ἀντανακλαστικῶν κινήσεων, ὅπως ἐξηκριβώθη ἀπὸ πειράματα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν εἰς ζῷα οὕτω π.χ. παρατηρήθη ὅτι βάτραχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχον ἀφαιρέσει τὸν ἐγκέφαλον, ὅταν ἔρριψαν εἰς τὰ νῶτά του μὲ σταγονόμετρον μίαν σταγόνα θειικοῦ ὀξέος, ἐκίνησε πρὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρριψαν τὴν σταγόνα, τὸ ἓνα πόδι του, ἦτοι ἔκαμεν ἀντανακλαστικὴν κίνη-

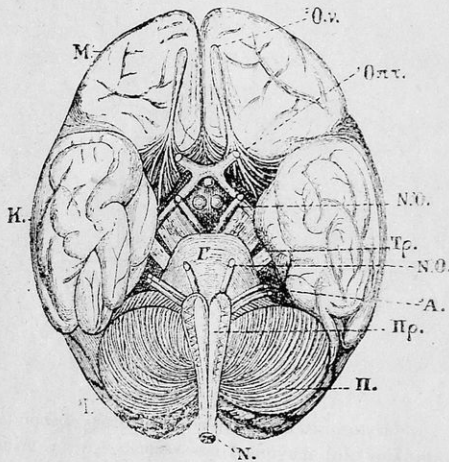
Εἰκ. 10. Ἐγκαρσία διατομή τοῦ νωτιαίου μυελοῦ μετὰ κεντρομόλων καὶ φυγοκέντρων νεύρων.—Αί. ν. Αἰσθητήριον νεῦρον.—Ο. κ. ὀπίσθιον κέρασ.—Γ. Γαγγλιακὸς κόμβος.—Μ. Μικτὸν νεῦρον.—Κ. ν. Κινητήριον νεῦρον.—Πρ. κ. Πρόσθιον κέρασ.

σιν διὰ ν' ἀπομακρύνῃ τὸ δυσάρεστον αἰσθημα, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς αὐτὸν τὸ θειικὸν ὀξύ· ἔκαμε λοιπὸν ὁ βάτραχος τὴν κίνησιν αὐτήν, ἂν καὶ ἔσπερευτο ἐγκεφάλου· κατὰ ταῦτα ὁ ἐγκέφαλος δὲν ἔχει καμμίαν **σχέσιν μετὰ τὰς ἀκουσίας ἢ ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.**

Τῶν ἐκουσίων ὁμῶς κινήσεων κέντρον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως ἐκφύονται ἀπὸ τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἰσθητήρια καὶ κινητήρια νεῦρα, πρέπει καὶ μετὰ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου νὰ συνδέωνται **αἰσθητήρια** νεῦρα, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζονται εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθι-

σμοί, καὶ **κινητήρια**, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται, ἀφοῦ γεννηθῶν οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοί, ὄρισμένοι κινήσεις, αἱ **ἐκούσαι κινήσεις** (εἰκ. 11).

Ἐκτὸς τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων ὑπάρχουν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλα νεῦρα ἢ νευρικοὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν **γὰ συνδέσων** α') τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου μὲ τὰ [ὑποφλοιώδη κέντρα, β') τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ ἐγκε-

Εἰκ. 11. Ὁ ἐγκέφαλος. — Μ. Μετωπικὸς λοβός. — Ὁ. ν. ὀσφρητικὸν νεῦρον. — Ὁ. π. Ὀπτικὸν νεῦρον. — Ν. Ο. νεῦρον τοῦ ὀφθαλμικοῦ μυός. — Τρ. Τριδύμον. — Α. Ἀκουστικὸν νεῦρον. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ι. Ἴνιακὸς λοβός. — Κ. Κροταφικὸς λοβός.

φάλου πρὸς ἄλληλα, καὶ γ') τὰ διάφορα τμήματα ἑκατέρου τῶν ἡμισφαιρίων τούτων πρὸς ἄλληλα. Αἱ νευρικοὶ αὗται ἴνες καλοῦνται **συνδεδεικταὶ ἴνες**.

Κατὰ ταῦτα :

Διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλην σημασίαν ὁ ἐγκέφαλος, ὁ προμήκης μυελός, ὁ νωτιαῖος μυελός καὶ τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα. Ὁ ἐγκέφαλος

εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἔκκουσίων κινήσεων, ὁ προμήκης μυελὸς καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκουσίων κινήσεων, τὸ δὲ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα χρησιμεύει διὰ τὰ μεταβιβάσει τοὺς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοὺς εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ διὰ τὰ γίνονται μετὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν τούτων αἱ σχετικαὶ κινήσεις.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

§ 1. ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν τρώψωμεν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τράπεζαν ἢ εἰς ἄλλο μέρος τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ σίδηρος ὀλίγον κατ' ὀλίγον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης αὐτῆ τοῦ σιδήρου προσέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανελημμένην προστριβήν. Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα, δηλ. ἡ θερμότης καὶ ἡ προστριβή, εὐρίσκονται εἰς χρονικὴν τινα σχέσιν μεταξύ των, δηλ. ἡ μὲν προστριβὴ προηγείται, ἡ δὲ θερμότης ἔπεται, χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν χρονικὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπάρχει μεταξύ αὐτῶν καὶ μία ἄλλη σχέσις, λέγομεν π. γ. ὅτι ἡ θερμότης προσέρχεται ἀπὸ τὴν προστριβήν· κατὰ ταῦτα ἡ προστριβὴ εἶναι ἡ *αἰτία*, ἡ δὲ θερμότης τὸ *ἀποτέλεσμα*. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον προϋποθέτομεν εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἢ ψυχικὰ, αἰτίαν τινά. *Αἰτίαν ἄρα λέγομεν ἐκεῖνο, ἔνεκα τοῦ ὁποίου προκαλεῖται φαινόμενόν τι.*

2. Ὅταν κτυπήσωμεν εἰς τὴν τράπεζαν, ἀκούομεν ἦχον ὅταν πλησιάσωμεν εἰς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα ὅταν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀναμμένην λυχνίαν, βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς εὐρίσκομεν αἰτιώδη σχέσιν μεταξύ τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἤχου, τοῦ πυρός καὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀναμμένης λυχνίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ φωτός, ἤτοι αἰτία μὲν εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς εἶναι τὸ κτύπημα, τὸ πῦρ, τὸ φῶς, ἀποτέλεσμα δὲ ὅτι αἰσθανόμεθα τὸν ἦχον, τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς. Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐνοήσωμεν πῶς αἱ αἰτίαι αὐταὶ ἐπιφέρουν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα· εἶδομεν δηλ. ὅτι ἀπὸ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας.

σύστημα, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν, ἐκφύονται διάφοροι νευρικοί ἴνες, αἱ ὁποῖαι διακλαδίζονται εἰς ὅλον μας τὸ σῶμα καὶ φθάνουν εἰς τὸ δέρμα καὶ εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας· τὸ κτύπημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον προκαλεῖται ἀπὸ μίαν οἰανδήποτε αἰτίαν, προσβάλλει τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητρίων νευρῶν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ οἶς ἡμῶν· τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθίζονται οὕτω καὶ μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμόν αὐτόν, ὡς σύματα τηλεγράφου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος φθάσῃ διὰ τῶν αἰσθητηρίων νευρῶν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, προκαλεῖ εἰς αὐτόν μεταβολήν τινα, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν **αἴσθημα** καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἠσθάνθημεν τὸ κτύπημα. Καθ' ὅμοιον τρόπον **αἰσθανόμεθα** τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν πόνον κλπ., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐκάστην φοράν καὶ ἄλλα αἰσθητήρια νεῦρα μεταφέρουν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος· καὶ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ διάφορα αἰσθήματα.

Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα, ἄλλα μὲν αἰσθανόμεθα μὲ **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα**, ὅπως εἶναι π. γ. τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποκτιῶμεν **διὰ τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γένυσεως καὶ τῆς ὄσφρησεως**, ἄλλα δὲ **δὲν ἔχουν εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἰς ὠρισμένον μέρος τοῦ σώματος** εὐρίσκόμενα, ἄλλα τὰ αἰσθανόμεθα **εἰς ὅλον τὸ σῶμα**, ὅπως εἶναι π. γ. τὰ αἰσθήματα **τῆς ἀφῆς, τοῦ πόνου, τῆς θερμότητος** κλπ. τὰ πρῶτα αἰσθήματα ὀνομάζομεν **αἰσθήματα εἰδικὰ ἢ τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων**, τὰ δὲ δεύτερα **γενικὰ ἢ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως**. Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς ὅλα αὐτὰ τὰ αἰσθήματα.

§ 2. Αἰσθηματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἰσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς: α') **τὰ ἀφῆς ἢ πίεσεως**, β') **τὰ πόνου ἢ ἀλγηδόνος**, καὶ γ') **τὰ θερμότητος ἢ ψύχους**.

α') **Αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πίεσεως**. Ἐὰν ἐγγίσωμεν διὰ τῶν δακτύλων ἓνα λεῖον καὶ ἔπειτα ἓνα τραχὺ ἀντικείμενον, αἰσθανόμεθα ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν διαφέρουν

τελείως ἀλλήλων· ἐὰν δ' ἀνυψώσωμεν διὰ τῆς χειρὸς λίθον βάρους ἑνὸς χιλιογράμμου, ἔπειτα δὲ νόμισμά τι, ἀποκτῶμεν πάλιν δύο διάφορα αἰσθήματα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται διότι τὰ ἀντικείμενα, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος, πιέζοντα τὸ δέρμα, ἐρεθίζουν τὰ νεῦρα, τὰ ὁποῖα τελειώνουν εἰς τὰς ἀπτικὰς θηλάς, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, ὃ δ' ἐρεθισμὸς αὐτὸς μεταδίδεται μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ὀνομάζομεν **αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πίεσεως**. Αἱ ἀπτικαὶ θηλαὶ εὐρίσκονται, ὅπως εἶπομεν εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ἀλλ' ὄχι μὲ τὴν αὐτὴν λεπτότητα· μὲ εἰδικὰ ὄργανα ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ ἀφή εἶναι λεπτότερα μὲν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων, τῆς γλώσσης καὶ τὰ χεῖλη, ἀμβλυτέρα δ' εἰς τὸ στήθος καὶ τὰ νῶτα. Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἡ ἀφή· διότι ὑποβοηθεῖ τὴν ὄρασιν, εἰς δὲ τοὺς τυφλοὺς καὶ ἀναπληρώνει ἐν μέρει αὐτήν. Ὅταν θέλωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον ἀντικείμενόν τι, δὲν ἀρχοῦμεθα νὰ τὸ ἴδωμεν, ἀλλὰ θέλομεν καὶ διὰ τῆς ἀφῆς νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ποιότητά του. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν πῶς προβαίνομεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑφάσματος δι' ἐνδύματα καὶ δέρματος δι' ὑποδήματα Ὅτι δ' οἱ τυφλοὶ κατορθώνουν εἰς πολλὰ πράγματα (τὴν ἀνάγνωσιν π.χ., τὴν διάκρισιν νομισμάτων κλπ.), ν' ἀναπληρῶνουν τὴν ὄρασιν μὲ τὴν ἀφήν, εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους.

β') **Αἰσθήματα πόνου**. Ἐὰν πλησιάζωμεν τὰς χεῖρας εἰς ἀντικείμενον πολὺ θερμὸν, ἢ πιέσωμεν ὀξὺ σῶμα, ἢ κάμψωμεν ὀρμητικῶς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας κλπ., αἰσθανόμεθα **πόνον**· καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις προκαλεῖται, ἕνεκα ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ἐρεθισμὸς εἰς τὰ ἀνά τὸ σῶμα σχετικὰ νεῦρα, ταῦτα μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω γεννῶνται **τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου**.

Ἐκτὸς τῶν αἰσθημάτων τούτων τοῦ πόνου, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται δι' ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦνται δι' ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν (πόνος π.χ. τοῦ στομάχου κ. τ. ὅμ.). Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα βλάβης ἢ παθήσεως τοῦ μέρους τοῦ σώματος, εἰς τὸ ὁποῖον τὰ αἰσθανόμεθα. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν βίον

τοῦ ἀνθρώπου, διότι χρησιμεύουν ὡς προάγγελοι κινδύνων, αἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν ὠρισμένα μέλη τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦν κινήσεις, αἱ ὁποῖα ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἀπὸ τοὺς κινδύνους τούτους.

γ') **Αἰσθήματα θερμότητος ἢ ψύχους.** Καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, διότι γεννῶνται εἰς ὅλον τὸ σῶμα καὶ δὴ ὄχι μόνον εἰς τὸ ἔσωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔσωτερικὸν αὐτοῦ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἄλλοτε μὲν **γενικά**, ὅταν π. χ. αἰσθανόμεθα ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολλὴν ψυχὸς γενικῶς εἰς ὅλον τὸ σῶμά μας (ὅταν π. χ. ἡ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἄλλοτε δὲ **εἰδικά**, ὅταν προκαλεῖται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εἰς ἓν μέρος τοῦ σώματος (ὅταν π. χ. πλησιάζωμεν τὴν χεῖρά μας εἰς θερμάστραον πολὺ θερμὴν, ὅταν θέσωμεν τὸν πόδα εἰς ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ. τ. ὅμ.). Τὰ νεῦρα, μὲ τὰ ὁποῖα αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθήματα αὐτά, δὲν εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ὁμοίως πυκνά, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν εἰσθητικίαν ὡς πρὸς τὸ ψυχὸς καὶ τὴν θερμότητα.

§ 3. ΟΡΓΑΝΙΚΑ ἢ ΖΩΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. Ὅταν δὲν φάγωμεν ἐπὶ τινα χρόνον αἰσθανόμεθα πείναν, ὅταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ αἰσθανόμεθα κόπωσιν καὶ δίψαν.

Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ἓν πρότερον καταστάσεις τοῦ σώματος, ἀλλ' αἱ καταστάσεις αὐταὶ ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα αἰσθήματα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός μας καὶ ἐννοοῦμεν **ὄχι μόνον ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ καὶ πῶς ζῶμεν**. ἔαν δηλ. εἴμεθα ὑγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **ζωϊκὰ αἰσθήματα**. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, τῆς πέψεως, τῆς κυκλοφορίας, τῆς διαμείψεως τῆς ὕλης κλπ.), καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ **ὀργανικὰ αἰσθήματα**.

Τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τού-

των λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν διαφορῶν ὁργάνων τοῦ σώματος ἡμῶν καὶ δυνάμεθα μὲ καταλλήλους ἐγκαίρως ἐνεργείας καὶ μὲ τὴν ἐγκαιρὸν βοήθειαν τῶν εἰδικῶν νὰ προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

§ 4. Αἴσθηματα Θέσεως καὶ Κινήσεως τοῦ Σώματος

Ἐν ἄλλο εἶδος αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας.

Ὅτω π. χ. ἐὰν τις κινήσῃ μέλος τι τοῦ σώματός μας, π. χ. τὴν κεφαλὴν, τὴν χεῖρα, τὸν πόδα κλπ., ἢ ἐὰν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι κινήσωμεν αὐτό, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ ἐὰν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας. Ὅσαύτως ἐὰν μένωμεν ἀκίνητοι αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται ἕκαστον μέλος τοῦ σώματός μας.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουν αἰσθήματα, μὲ τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως**.

Ἐδνόητον εἶναι ὅτι, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν αἰσθημάτων, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται δι' **αἰσθητηρίων νεύρων**· πράγματι δ' εὐρέθησαν εἰς τὰς ἀρθρώσεις, τοὺς τένοντας καὶ τοὺς μῦς ἴνες τοιούτων νεύρων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαί, ἰδίαι εἰς τὰς ἀρθρώσεις, ἔχουν μικρὰ τινα σωματία εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς κινήσεως, ἢ τῆς διατηρήσεως τῶν μερῶν τοῦ σώματος εἰς ὠρισμένην θέσιν, προκαλεῖται εἰς τὰ ἄκρα αὐτὰ ἔρεθισμός, ὁ ἔρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὕτως ἀποκτῶμεν τὸ αἶσθημα ὅτι τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματός μας κρατοῦμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν, ἢ ὅτι κινούμεν αὐτὸ καθ' ὠρισμένον τρόπον.

Τὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως προκαλοῦν συνήθως ὀλίγον τὴν προσοχὴν μας, διότι **συγχρόνως μὲ αὐτὰ γεννῶνται καὶ διάφορα ἄλλα αἰσθήματα**, ἰδίαι τῆς ὀράσεως καὶ τοῦ δέσματος καὶ οὕτω συγχέονται μὲ αὐτὰ· παρὰ τοῦτο ὅμως τὰ αἰσθήματα τῆς θέσεως καὶ κινήσεως εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τοῦτο κατορθώνομεν νὰ αἰσθανώμεθα λεπτοτάτας διαφορὰς εἰς τὰς κινήσεις, διὰ τούτων δὲ καὶ μόνων κατορθώνομεν

νά διευθύνωμεν με μεγίστην ακρίβειαν τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας· οὕτω π. χ. διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων δυναμέθα, καὶ εἰς πλήρησ σκότος, νά περιπατῶμεν ἀσφαλῶς, ν' ἀνευρίσκωμεν ἀντικείμενα καὶ νά κάμνωμεν καὶ λεπτοτάτας κινήσεις π. χ. νά γράφωμεν. Καὶ ὅταν δὲ γράφωμεν βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ὁράσεως, τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι πολύτιμα, διότι, ἄνευ αὐτῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νά γράφωμεν τόσον ταχέως ὅσον γράφωμεν συνήθως· καὶ οἱ ἐκτελοῦντες δὲ διαφόρους ἄλλας ἐργασίας, π. χ. οἱ ξυλουργοί, οἱ σιδηρουργοί, οἱ θάπται κλπ. βοηθοῦνται παρὰ πολὺ εἰς τὰς ἐργασίας των διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὁποῖοι κατορθῶνουν κυριολεκτικῶς θαύματα διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων κυρίως, ἐν συνεργίᾳ με τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ ὁποῖοι κατορθῶνουν ὄχι μόνον ν' ἀναγινώσκουν καὶ νά γράφουν, ἀλλὰ καὶ διάφορα μουσικὰ ὄργανα νά παίζου καὶ νά ἐκτελοῦν πολλάκις καὶ λεπτοτάτας καὶ δυσκόλους, καὶ διὰ τοὺς βλέποντας ἀκόμη, χειροτεχνικὰς ἐργασίας.

§ 5. Αἰσθημάτων τῶν εἰδικῶν αἰσθησέων

α') Τὸ αἶσθημα τῆς ὁράσεως.

Ὅταν εἶναι ἡμέρα βλέπομεν φῶς, ὅταν δὲ μετὰ τινος ὥρας νυκτώσῃ ἀποκτιῶμεν αἶσθημα ὅπως διόλου διαφορετικότερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχομεν πρωτίτερα· πρωτίτερα δηλ. εἶχομεν τὸ **αἶσθημα τοῦ φωτός**, τώρα δέ, ἐὰν δὲν ἀνάψωμεν ἐν τῷ μεταξὺ τεχνητὸν φῶς, ἔχομεν τὸ **αἶσθημα τοῦ σκότους**. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ αἰσθήματα εἶναι **αἰσθήματα τῆς ὁράσεως**.

Χωρὶς ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰ διάφορα **χρώματα**, πράσινον, κυανοῦν, κίτρινον, ἐρυθρὸν κλπ. κατὰ τὴν ἡμέραν· εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτὸς δὲν γεννῶνται αἰσθήματα χρωμάτων· ἐρωτῶμεν τώρα πῶς γεννᾶται τὸ αἶσθημα τοῦ φωτός καὶ πῶς παράγονται τὰ αἰσθήματα τῶν διαφόρων χρωμάτων.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός γεννῶνται δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν, ὅλα δηλ. τὰ σώματα περιλαμβάνουν μικρότατα ἠλεκτρικὰ ἄτομα, τὰ λεγόμενα **ἠλεκτρόνια**· τὰ ἠλεκτρόνια αὐτὰ κι-

νοῦνται μὲ μεγίστην ταχύτητα εἰς τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ καιόμενα σώματα, π. χ. εἰς τὸν ἥλιον, τὴν λυχνίαν, τὸ πῦρ καὶ τὰ ὅμοια, οὗτω δὲ προκαλοῦν ἠλεκτρικὰ κύματα, τὰ ὁποῖα μεταδίδονται, μὲ μεγίστην ταχύτητα, εἰς τὸν χῶρον· τοιαῦτα ἠλεκτρικὰ κύματα ἔρχονται καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας, ὅταν βλέπωμεν σῶμα τι, καὶ μεταδίδονται διὰ τῶν διαφόρων μερῶν τῶν ὀφθαλμῶν μας μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, μεταβάλλουν χημικῶς αὐτὸν καὶ διὰ τῆς χημικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ἐρεθίζονται τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα λεπτότατα ἄκρα τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μέχρι τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται **παρὰ τὴν κορυφήν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν**, ὅπου εἶναι τὸ **ὀπτικὸν κέντρον** (ἰδ. εἰκ. 17), καὶ ἀποκτιῶμεν οὕτω τὸ αἶσθημα τῆς ὁράσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀπτικὸν κέντρον εὐρίσκεται παρὰ τὴν κορυφήν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν· **ἐὰν ἡ χώρα αὕτη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πάθῃ βλάβην τινά, ἡ ὄρασις ὑφίσταται διαταραχάς· ἂν δὲ καταστραφῇ ἐντελῶς, ὁ ἄνθρωπος τυφλοῦται.**

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος βλέπομεν καὶ τὰ χρώματα, ἤτοι ἀποκτιῶμεν καὶ αἰσθήματα χρωμάτων· τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστόν, ἀποκτιῶμεν μόνον τὴν ἡμέραν ἢ ὅταν ἔχωμεν τεχνητὸν φῶς, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ σκότος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων συνδέονται μὲ τὸ φῶς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ ἡλιακὸν φῶς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἡλιακὸν φῶς περιέχει ὅλα τὰ χρώματα **τῆς ἴριδος ἢ τοῦ ἡλιακοῦ φάσματος**, ἢ δὲ διαφορὰ τῶν χρωμάτων ἐξαστάται ἀπὸ τὴν διάφορον ταχύτητα τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων· ὅταν αἱ ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχονται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δεύτερον λεπτόν, γεννᾶται αἶσθημα **ἐρυθροῦ** χρώματος· καθ' ὅσον δ' αἱ κυμάνσεις αὗται αὐξάνονται, γεννῶνται τὰ διάφορα ἄλλα χρώματα τῆς ἴριδος καὶ ὅταν φθάσῃν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δεύτερον λεπτόν, γεννᾶται αἶσθημα **ιώδους** χρώματος.

Τὰ χρώματα αὐτὰ φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχουν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἔξωτεροῦ κόσμου· τοῦτο συμβαίνει ὡς ἑξῆς: ἕκαστον ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον προσβάλλεται ἀπὸ τὸ ἡλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, ἄλλας μὲν κυμάνσεις ἀπορροφᾷ, ἄλλας δὲ ἀντα-

νακλῶ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας, ὅταν βλέπωμεν αὐτό· οὕτως ἀποδίδομεν εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀντανακλῶ, καὶ λέγομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἐρυθρόν, πράσινον, κίτρινον κλπ., ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ κυμάνσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους ἀντανακλῶ, ἐνῶ ὅλας τὰς ἄλλας ἀπορροφῶ.

Ἐπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα· περὶ τούτων λέγομεν ὅτι πάσχουν **τύφλωσιν χρωμάτων**· ἡ τύφλωσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἄλλοτε μὲν **μερικῇ** (ὅταν οἱ πάσχοντες δὲν διακρίνουν μερικὰ χρώματα) καὶ ἄλλοτε **ὀλικῇ** (ὅταν οἱ πάσχοντες οὐδὲν χρῶμα διακρίνουν)· μερικὴν τύφλωσιν χρωμάτων πάσχουν καὶ οἱ μικροὶ παῖδες, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς διακρίνουν μόνον τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόν· σὺν τῷ χρόνῳ καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία των, ἀποκτοῦν οἱ παῖδες τὰ αἰσθήματα καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται ἀκόμη νὰ διακρίνουν αὐτὰ τόσον σαφῶς ὅσον οἱ ἐνήλικοι· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον περὶ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, εἰς τινὰς δὲ καὶ πολὺν βραδύτερον.

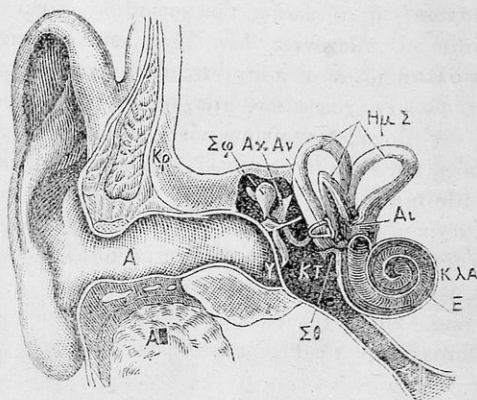
Ἡ ὄρασις εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη τῶν αἰσθήσεών μας, διότι δι' αὐτῆς ἀποκτιῶμεν τὰς περισσοτέρας γνώσεις μας.

β') Τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς.

Διὰ τῆς ὄρασεως ἀποκτιῶμεν κυρίως γνώσιν τοῦ φωτός καὶ τῶν χρωμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τοὺς **τόνους** καὶ τοὺς **ψόφους**.

Ἄργανον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἦχος μεταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡμῶν, εἶναι ὁ **ἀήρ**. Ὅταν κορούσωμεν π. χ. χορδὴν τινα, αὕτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία μεταδίδεται καὶ εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὴν χορδὴν. Εἰς τὸν ἀέρα σχηματίζονται οὕτω κύματα ὅμοια πρὸς τὰ σχηματιζόμενα εἰς τὴν θάλασσαν, ὅταν ῥίψωμεν εἰς αὐτὴν λίθον. Τὰ κύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγονται **ἠχητικά**, μεταδίδονται βαθμηδὸν εἰς τὸν ἀέρα, τέλος δὲ φθάνουν καὶ εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· ὅταν τὰ κύματα

ταῦτα φθάσουν εἰς τὸ οὖς ἡμῶν, συνάγονται διὰ τῆς κόγχης τῶν ὠτων, ἢ ὅποια διὰ τούτου ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι καταλλήλως κατεσκευασμένη, καὶ φθάνουν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου μέχρι τοῦ τυμπάνου· ἀμέσως τότε ὁ ὕμην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποτελεῖται τὸ τύμπανον (**ὁ τυμπανικός ὕμην**) περιπίπτει εἰς παλμικὰς κινήσεις καὶ οὕτω μεταδίδει τὰς κινήσεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου, εἰς τὰ ἀκουστικὰ ὀστάρια καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ ὑγρὸν, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτατον μέρος τοῦ ὠτός, τὸν **λα**

Εἰκ. 12. Τὸ ἀκουστικὸν ὄργανον. Α. Ἐξωτερικός ἀκουστικός πόρος.—Υ. Ὑμὴν τοῦ τυμπάνου ΚΤ. Κοιλότης τοῦ τυμπάνου.—Ε. Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ.—Σφ. Σφῆρα.—Ακ. Ἄκμων.—Αν. Ἀνοβολεύς.—Αι. Αἶθουσα τοῦ λαβυρίνθου.

βύρινθον (εἰκ. 12) διὰ τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγροῦ μεταβάλλονται χημικῶς τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἰνῶν μέχρι τῶν **πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων** (προβλ. σελ. 20, στ. 3 κλ.) τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὅπου καὶ μεταβάλλεται εἰς **ἀκουστικὸν αἶσθημα**. Προηγουμένως εἶδομεν ὅτι ὅταν πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ πρώτη κροταφικὴ ἐλιξ δὲν ἐννοοῦμεν τὰς λεγομένας λέξεις. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς· λεπτομερεῖς

ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς σχετίζεται μὲ τὸ ἔμπροσθεν, τὸ δὲ τῆς κατανοήσεως τῶν λεγομένων λέξεων μὲ τὸ ὀπίσθιον μέρος τῶν πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων.

Τόνος καὶ ψόφος. Αἱ παλμικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας μεταπίπτει ὁ ἀῆρ ἕνεκα τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα περιβάλλει, εἶναι ἄλλοτε μὲν **κανονικαί**, ἥτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ ἀκριβῶς τόσον χρόνον ὅσον διαρκοῦν καὶ αἱ ἄλλαι, ἄλλοτε δ' **ἀκανόνιστοι**, ἥτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ περισσότερον ἢ ὀλιγότερον ἀπὸ τὰς ἄλλας· κανονικαὶ π. χ. εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι προέρχονται, ὅταν κτυπήσωμεν τὰ σκέλη τῆς διαπασῶν, ὅταν κρούσωμεν χορδὴν κιθάρας, τετραχόρδου, κλειδοκυβάλου καὶ τῶν ὁμοίων, ἀκανόνιστοι δ' αἱ παραγόμεναι, ὅταν π. χ. ὁ ἄνεμος ἀνοιγοκλείῃ θύραν, παράθυρον κλπ. Τὸ ἀκουστικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον παράγεται ἀπὸ κανονικὰς παλμικὰς κινήσεις, καλοῦμεν **τόνον**, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον παράγεται ἀπὸ ἀκανονίστους παλμικὰς κινήσεις, **ψόφον**.

Ὅταν γίνεται λόγος περὶ τόνων, λέγομεν ὅτι ὁ τόνος οὗτος εἶναι **βαρῦς**, ἐκεῖνος **δξύς**, ὁ τόνος οὗτος εἶναι **ἰσχυρός**, ἐκεῖνος **ἀσθενής**, πολλάκις δὲ γίνεται λόγος καὶ περὶ **χρώματος** τῶν τόνων.

1) **Τὸ ὕψος τοῦ τόνου.** Τὸ ὕψος τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν παλμικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι παράγονται εἰς ἓν δευτερόλεπτον· ὅσον **ὀλιγότεραι** εἶναι αἱ παλμικαὶ αὗται κινήσεις, τόσον **βαρύτερος ἢ χαμηλότερος** εἶναι ὁ τόνος, ὅσον δὲ **περισσότεραι** τόσον **δξύτερος ἢ ὑψηλότερος**· ὁ χαμηλότατος τόνος, τὸν ὁποῖον δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὸ ἀνθρώπινον οὖς, παράγεται ἀπὸ 11, ὁ δὲ ὑψηλότατος ἀπὸ 50.000 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον· ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπινου ὠτὸς εἶναι μικρὰ διὰ τὰς παλμικὰς κινήσεις, τὰς πλησίον τῶν δύο τούτων ὁρίων, μεγάλη ὁμως διὰ τοὺς τόνους, οἱ ὁποῖοι παράγονται ἀπὸ 1.000—5.000 παλμικὰς κινήσεις.

2) **Ἡ ἰσχὺς τοῦ τόνου.** Ἡ δὲ ἰσχὺς τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν παλμικῶν κινήσεων· ὅσον **πλατύτεραι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τόσον **ἰσχυρότερος** εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τόσον **ἰσχυρότερον** εἶναι καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἶσθημα· ὅσον δὲ **μικρότεραι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, τόσον **ἀσθενέστερος** εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἶσθημα.

3) *Τὸ χρώμα τοῦ τόνου.* Ὅταν ἀκούωμεν τόνον τινὰ διὰ γυμνοῦ ὠτός, ὁ τόνος οὗτος φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀπλούστατος· ἐὰν ὅμως χρησιμοποιήσωμεν ὄργανόν τι, τὸ ὁποῖον καλεῖται *ἀντηχητήρ*, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀκούμενος τόνος δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν *θεμελιώδη* τόνον, τὸν τόνον δηλ. τὸν ὁποῖον ἀκούομεν καὶ διὰ γυμνοῦ ὠτός, καὶ ἀπὸ ἄλλους *μερικοὺς* τόνους, οἱ ὁποῖοι παράγονται *συγχρόνως* μετὰ τὸν θεμελιώδη τόνον, ἀλλ' εἶναι τόσον *ἀσθενεῖς*, ὥστε *δὲν δυνάμεθα ν' ἀκούσωμεν αὐτοὺς μετὰ γυμνὸν οὖς*· οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι τόνοι εἶναι ἐκάστοτε καὶ εἰς τὰ διάφορα ὄργανα διάφοροι, καὶ δίδουσι διὰ τοῦτο διάφορον *χρωματισμόν* εἰς τοὺς ἐκάστοτε παραγομένους τόνους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διακρίνομεν εὐκόλως τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἓν ὄργανον, π. χ. τὸ τετράχορδον, ἀπὸ τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἄλλο ὄργανον, τὴν κιθάραν π. χ., τὸ κλειδοκίμβalon κλπ. Κατὰ ταῦτα, *τὸ χρώμα* ἐκάστου τόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ *τοὺς ἀσθενεῖς τόνους οἱ ὁποῖοι παράγονται συγχρόνως μετὰ τὸν θεμελιώδη τόνον.*

Οἱ ἀρτιγέννητοι παῖδες δὲν ἀκούουν. Ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσιολογικός· εἶδμεν ἄνωτέρω, ὅτι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπάνου μεταδίδονται εἰς τὸν ἄερα, ὁ ὁποῖος εὐρίσκειται ὀπίσθεν τοῦ τυμπάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ἄερα τοῦτον μεταδίδονται εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ τέλος εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ ὁποῖα καταλήγουσιν εἰς τὸν λαβύρινθον· εἰς τὸν ἀρτιγέννητον ὅμως παῖδα *ὀπίσθεν τοῦ τυμπάνου δὲν ὑπάρχει ἀήρ*, ἀλλὰ *βλέννα*· μόνον δὲ ὅταν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ βλέννα αὕτη *ἀπορροφηθῇ καὶ πληρωθῇ ὁ χώρος, τὸν ὁποῖον ἡ βλέννα αὕτη πρότερον κατεῖχεν*, ἄερος, διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τότε εἶναι δυνατόν νὰ μεταδίδονται διὰ τοῦ ἀέρος τούτου αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπανικοῦ ὑμένους εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου καὶ νὰ γεννηθῇ αἴσθημα ἀκοῆς.

γ') *Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως.*

1) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐρεθίζονται τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ καὶ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς καλοῦσι συνήθως *χημικὰς αἰ-*

σθῆσεις· καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἐρεθίζεται διὰ **γευστῶν** ἢ καὶ στερεῶν, ἀλλ' εἰς τὸ στόμα διαλυομένων, τὸ δὲ ὁσφραντικὸν δι' **ἀρωδῶν** ἢ **ἐξαερούμενων** οὐσιῶν.

2) Ὅργανον τῆς **γεύσεως** εἶναι πρὸ πάντων ἡ **γλῶσσα** καὶ ἰδίᾳ αἰ εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς εὐρισκόμενα **γευστικὰ θηλαί**. Τὸ ποιὸν ὅμως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ ὁρισθῆ, ὅπως τὸ ποιὸν τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας προηγουμένως ἐξητάσαμεν. Αἱ λέξεις ξινός, γλυκός, πικρός, ἄλυμπος φανερόνουν ἀπλῶς τὰς σπουδαιοτάτας ἀξίεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως ὑπάρχουν ποικιλώτατα παραλλαγῆ, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (π. χ. γλυκόξινον, γλυκόπικρον κλπ.) ἢ ἀπὸ τὴν συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν μὲ τὰ αἰσθητάματα τῆς γεύσεως καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀφῆς ἢ τῆς ὁσφρήσεως.

3) Τῆς δὲ **ὁσφρήσεως** ὄργανον εἶναι ἡ **βλεννογόνος μεμβράνη**, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, τὸ δὲ εἶδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι τόσον ἀβέβαιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἰδίᾳ λέξεις, αἱ ὁποῖαι νὰ φανερώουν αὐτό. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλείστα τῶν αἰσθημάτων τῆς ὁσφρήσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ὁσφρήσεως (λέγομεν π. χ. ὁσμὴ ῥόδου, ἴου κλπ.)

Τὸ αἶσθημα τῆς ὁσφρήσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι ὁσμαι διὰ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, διεγείρουν τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τι ἢ ἀποστροφὴν πρὸς αὐτό.

4) **Γένεσις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὁσφρήσεως.** Ἐὰν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὑγρὸν τι ἀντικείμενον, π. χ. γάλα, αἰσθανόμεθα ἀμέσως τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο, ἐὰν δηλ. εἶναι γλυκὴ ἢ πικρὸν, ξινὸν ἢ ἄλυμπος κλπ. ἐὰν ὅμως θέσωμεν εἰς τὸ στόμα μας στερεὸν ἀντικείμενον, π. χ. ζάχαριν, ἄλας κλπ., πρέπει νὰ παρέλθῃ χρόνος τις, ἄλλοτε περισσότερος καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερος, ἕως ὅτου αἰσθανθῶμεν τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο· ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι τὰ μὲν ὑγρά ἀντικείμενα εἰσέρχονται ἀμέσως **εἰς τὰς γευστικὰς θηλάς**, αἱ ὁποῖαι κυριώτατα μὲν εὐρίσκονται **εἰς τὴν γλῶσσαν**, ἀλλὰ καὶ **εἰς τὴν ἐπιγλωττίδα** καὶ **τὸν οὐρανίσκον**, καὶ προκαλοῦν **χημικὴν μεταβολὴν** εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα· ἐνῶ αἱ στερεαὶ οὐσίαι πρέπει πρῶτον νὰ διαλυθῶν **ἐν μέρει τοῦλάχιστον**,

ννοκαρμωτιον ἔμια κεντρικὴ γεύσις, ὁσφρ
 δὲ ὡς.

διὰ τοῦ σιέλου, διὰ τὰ δυνηθοῦν τὰ ἐπιφέρουν τὴν *χημικὴν αὐτὴν μεταβολήν*. Ἡ χημικὴ αὕτη μεταβολὴ *ἐρεθίζει τὰς λεπτοτάτας ἴνας τοῦ γευστικοῦ νεύρου*, τὰς ἐνταῦθα εὐρισκομένας, ὃ δὲ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται διὰ τοῦ γευστικοῦ νεύρου μέχρι τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου προκαλεῖ μεταβολήν, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ *αἶσθημα τῆς γεύσεως*.

Τὸ δὲ *αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως* προκαλεῖται ἀπὸ τὰ μόρια, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ἀερώδη ἢ τὰ ἐξαερούμενα ἀντικείμενα καὶ τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ῥινὸς εἴτε διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, εἴτε διὰ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὅταν τρώγωμεν· τὰ μόρια ταῦτα *διαλύονται διὰ τῆς βλέννης*, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸν βλεννογόνον ὑμένα τῆς ῥινὸς, *μεταβάλλουν χημικῶς τὰ ὀσφραντικὰ κύτταρα*, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα, καὶ *ἐρεθίζουν αὐτὰ*· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος *μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀσφραντικοῦ νεύρου* εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἐπιφέρει ἐνταῦθα μεταβολήν, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ *αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως*.

§ 6. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἐμάθομεν ἤδη διάφορα αἰσθήματα, αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, γεύσεως, ὀσφρήσεως, θέσεως καὶ κινήσεως κλπ., καὶ εἶδομεν ὅτι ἐκάστου τῶν αἰσθημάτων τούτων ἔχομεν διάφορα εἶδη· οὕτω π. χ. εἶδομεν ὅτι ἔχομεν ἐκ τῆς ὀράσεως αἰσθήματα λευκοῦ, πρασίνου, κιτρινοῦ, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους κλπ., ἐκ τῆς ἀκοῆς αἰσθήματα ὀξέων καὶ βαρέων τόνων, ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματα ὀξίνου καὶ γλυκέος, ἐκ τῆς ἀφῆς αἰσθήματα σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, λείου καὶ τραχέος κλπ.

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὅλων τούτων τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀναλύσωμεν αὐτὰ εἰς ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα· κατὰ ταῦτα, τὸ *αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν πνευματικὸν φαινόμενον*.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ *τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ἐν γένει τὰ αἰσθήματα*· διὰ τὰ γεννηθῆ οἰονδήποτε αἶσθημα, πρέπει *νὰ ἐπέλθῃ ἐπίδρασις τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων*, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἢ εἰς *εἰδικὰ ὄργανα*, (προκειμένου περὶ τῶν εἰδικῶν αἰσθημάτων) ἢ *διακλαδίζονται* εἰς ὅλον τὸ σῶμα (προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν αἰ-

σθημάτων) τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν **ἐρεθισμόν**, εἶδομεν δ' ὅτι δι' ἕκαστον εἶδος αἰσθημάτων ὑπάρχουν καὶ διάφορα εἶδη ἐρεθισμῶν, διὰ τὰ αἰσθήματα π. χ τῆς ὀράσεως ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως ἄρυστὰ ἢ ἄρυστοποιούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως ἀρωματῶδη ἢ ἔξασφρούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἢ διαφορά τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι προκαλοῦν **μεταβολὴν τινὰ** εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη, μεταβιβαζομένη διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν, καὶ δὴ ἐκάστοτε εἰς ἄλλην χώραν αὐτοῦ, προκαλεῖ ἐνταῦθα μεταβολὴν, ἢ ὅποια ἐκάστοτε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ γεννώμενον αἶσθημα. Κατὰ ταῦτα **εἰς τὸ αἶσθημα διακρίνομεν** :

α') Τὸν **ἐρεθισμόν**, ὁ ὁποῖος εἶναι **φυσικὸν φαινόμενον** τελούμενον ἔκτος τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

β') Τὴν διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ προκληθεῖσαν διέγερσιν τοῦ νεύρου καὶ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὅποια εἶναι **φυσιολογικὸν γεγονός**, καὶ

γ') Τὴν **εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν ἐπερχομένην**, διὰ τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ, **μεταβολὴν**, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ὠρισμένον αἶσθημα καὶ ἢ ὅποια εἶναι **ψυχικὸν γεγονός**.

Κατὰ ταῦτα :

Τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν ἀδιαίρετον πνευματικὸν φαινόμενον τὸ ὁποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων.

Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

α') **Τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος.** Ἔχομεν σαφεῖς συνείδησιν ὅτι τὸ ἐρυθρὸν εἶναι κατὰ τὸ ποῖόν του ὅλος διόλου διάφορον ἀπὸ τὸ γλυκύ, τὸ κίτρινον, τὸ ψυχρὸν, τὸ λεῖον, τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τόνον κλπ. Ἐκαστον λοιπὸν αἶσθημα **ἔχει ὠρισμένην ποιότητα**, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθήματα· τὴν ποιότητα ταύτην ἐκάστου αἰσθήματος καλοῦμεν **περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος**.

τὸ περιεχόμενον ἐκάστου αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἐρεθισμοὺς. οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τοῦτο.

β') **Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος.** Τὸ φῶς π. χ. ἠλεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἰσχυρότερον αἶσθημα ἀπὸ τὸ φῶς κηρίου καὶ ὁ κρότος τηλεβόλου ἐκπυρσοκροτοῦντος πολὺ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ κυνηγετικόν μας ὄπλον.

Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται : α') ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅστις προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τοῦτο β') ἀπὸ τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων. Παρατηρεῖται ὅτι ὄχι μόνον παρὰ διαφόροις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ, ἕνεκα πολλῶν λόγων, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα δὲν δέχονται πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ὁ ἀσθενὴς π. χ. ἔχει ἀσθενεστέραν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖον, τοῦναντίον δὲ πολλάκις εἶναι εὐαισθητότερος τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ αἰσθήματα πίεσεως καὶ θερμότητος, ἀνθρώποι δὲ νευρικοὶ ἀποκτοῦν δι' ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν σχετικῶς ἰσχυρὰ αἰσθήματα. Ἄνωτέρω ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὁ ὅποῖος προκαλεῖ τὸ αἶσθημα· τελεία ὅμως ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν παρατηρεῖται, διπλάσιος π. χ., τριπλάσιος κλπ. τὴν ἔντασιν ἐρεθισμὸς δὲν προκαλεῖ διπλάσιον, τριπλάσιον τὴν ἔντασιν αἶσθημα.

γ') **Τόνος τοῦ αἰσθήματος.** Τὰ τῆς ἐκ αὐτῆς αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἶναι ὅλα ἐξ ἴσου εὐχάριστα εἰς ἡμᾶς· οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρους εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ φαρμάκου, ὅπως καὶ ἡ ὄσμη τοῦ ῥόδου εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν ὄσμην τοῦ ὄχι νοποῦ φῶς καὶ τὰ ὅμοια. Τὸ εὐχάριστον τοῦτο ἢ δυσάρεστον τοῦ αἰσθήματος καλοῦμεν **τόνον** αὐτοῦ. Ὁ τόνος τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται :

1. **Ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθήματος.** Ποιότητές τινες αἰσθημάτων εἶναι πάντοτε ἢ συνήθως εὐχάριστοι, τοῦναντίον δὲ ἄλλαι εἶναι δυσάρεστοι. Οὕτω π. χ. ἡ ἀρμονία εἶναι συνήθως εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ δυσαρμονία εἶναι δυσάρεστος, ἡ ὄσμη τοῦ ῥόδου εἶναι εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ τοῦ οὄχι νοποῦ φῶς εἶναι πάντοτε ἀνυπόφορος.

2. **Ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.** Αἰσθήματά τινα εἶναι εὐχάριστα ἐφ' ὅσον ἔχουν ὠρισμένην ἔντασιν, ὅταν ὁμως γίνουσι ἰσχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα· εὐχάριστος π. γ. ἀκούομεν ἐξ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν, ὅταν ὁμως πλησιάσωμεν πολὺ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὑποφέρωμεν· ὁμοίον τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς μερικὰ αἰσθήματα τῆς ὁσφρήσεως.

3. **Ἀπὸ τὴν γενικὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν κατάστασιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις διαφορὰς.** Θερμότης π. γ. καὶ ψῦχος εἶναι εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς ὅλης καταστάσεως ἡμῶν. Ὅσμαι τινες εἶναι διὰ τινος εὐχάριστοι, δι' ἄλλους δὲ ἀνυπόφοροι· ὅτι ὁμοίον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως, εἴπομεν προηγουμένως.

4. **Διάρκεια τοῦ αἰσθήματος.** Ἐκαστον, τέλος, αἰσθημα διαρκεῖ ὠρισμένον χρόνον, ἄλλο μὲν μακρότερον, ἄλλο δὲ βραχύτερον· ἢ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

§ 7. Η ΑΝΤΙΑΗΨΙΣ

Εἴπομεν προηγουμένως (σελ. 38-39), ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ αἰσθήματος εἶναι ὅτι *δὲν δυνάμεθα ν' ἀναλύσωμεν τοῦτο εἰς ἄλλα ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα.*

Ἄλλ' ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἕκαστον αἰσθημα *δὲν εὐρίσκεται ἐν ἡμῖν μεμονωμένον, ἀλλὰ συνδυάζεται μὲ ἄλλα αἰσθήματα* καὶ ἀποτελεῖ οὕτω *σύμπλεγμα αἰσθημάτων.* Οὕτω π. γ. δὲν βλέπομεν ἁπλῶς φῶς καὶ χρώματα, ἀλλὰ φωτεινὰ ἀντικείμενα καὶ ἐγχρώμους ἐπιφανείας· ὁμοίως, ὅταν λάβωμεν εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἀντικείμενόν τι, δὲν ἔχομεν μόνον τὸ αἰσθημα τῆς πίεσεως ἢ τῆς θερμότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλα αἰσθήματα· οὕτω π. γ. αἰσθανόμεθα, ἂν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι γωνιῶδες ἢ στρογγύλον, σκληρὸν ἢ μαλακόν, τραχὺ ἢ λείον κλπ. κλπ.

Τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐνούμενα συναποτελοῦν ἐν σύμπλεγμα, συνδέονται συνήθως πρὸς ἄλληλα *τοπικῶς*· ἄλλ' ἐκτὸς

τῆς τοπικῆς ταύτης συνδέσεως παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι
διαν ἔν τῶν αἰσθημάτων τούτων μεταβληθῆ, συμμεταβάλλονται καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ συνειδησις ἡμῶν ἔχει τὴν ιδιότητα ν' ἀνάγη τὰ τοιαῦτα συμπλέγματα τῶν αἰσθημάτων εἰς μίαν ἐνιαίαν αἰτίαν καὶ ν' **ἐκλαμβάνη αὐτὰ ὡς ἐνιαῖα.**

Τὸ τοιοῦτον σύμπλεγμα αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον ἡ συνειδησις ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται ὡς τι ἐνιαῖον, καλεῖται ἀντίληψις. *σοφιστικὴν τὴν τὴν αὐτὴν συνειδησὶν καὶ ἀντιληψὶν τῶν αἰσθημάτων*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

§ 8. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ὁ ἕκ τινος ἀντικειμένου προσερχόμενος ἐρεθισμὸς νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, λέγομεν ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἴσθημα ἢ ἀντίληψιν. Περί τινος ὅμως ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ κάμνομεν λόγον, ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ αὐτάς. Τὸ πλοῖον π. χ. «Ἀβέρωφ» εἶδον πρὸ τινος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ὄρμον καὶ τώρα ὅμως, ἂν καὶ εὐρίσκομαι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ παρηλθὲν ἕκτοτε πολλῆς χρόνος, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοῖον τοῦτο σχεδόν, ὡς ἐὰν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω τὴν εἰκόνα τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, τοῦ πατρὸς μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ διδασκάλου μου κλπ. καὶ δύναμαι νὰ εἶπω περὶ αὐτῶν πολλὰ καὶ ὅταν οὗτοι δὲν εὐρίσκονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι, καὶ ὅταν παύσῃ ὁ ἔνεκα ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων προκαλούμενος ἐρεθισμὸς, παραμένουν ἀκόμη ἐν ἡμῖν εἰκόνες, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἀντικειμένων. Τὰς εἰκόνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι μένουσιν εἰς τὴν συνειδησίαν μας καὶ ὅταν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις παύσουν νὰ προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, καλοῦμεν **παραστάσεις.**

Κατὰ ταῦτα **παραστάσεις εἶναι ἡ πνευματικὴ εἰκὼν, ἡ ὁποία παραμένει ἐν ἡμῖν καὶ ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς παύσῃ νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα.**

Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἔχομεν παραστάσεις ἐννοοῦμεν εὐκόλως, ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται εἰς τὸς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἐξ αἰτίας τῆς μεταβίβασεως εἰς αὐτὰς τῶν ἐρεθισμῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, δὲν ἐξαφανίζονται ὅταν οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι παρέλθουν· ἐὰν αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐξαφανίζοντο εὐθὺς ὡς ἔπαυον οἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἐρεθισμοί, χωρὶς ν' ἀφήσουν οὐδὲν ἴχνος τῶν εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἔγκεφάλου, θὰ εἶχομεν αἰσθήματα μόνον καὶ ἀντιλήψεις δὲν θὰ εἶχομεν δὲ παραστάσεις. Αἱ μεταβολαὶ λοιπὸν αὗται δὲν ἐξαφανίζονται, ὅταν παρέλθουν οἱ προκαλοῦντες αὐτὰ ἐρεθισμοί, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς τὰ κύτταρα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου ἴχνη αὐτῶν, αὐτὰ δὲ τὰ ἴχνη συντελοῦν ὥστε, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου ἡ πνευματικὴ ἐκείνη εἰκὼν, ἡ ὁποία ἐσχηματίσθη ὅταν τὸ πρῶτον αἱ μεταβολαὶ αὗται ἐπῆλθον, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζονται τὰ ἴχνη ταῦτα *προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις*.

Κατὰ ταῦτα, κατὰ τὰς παραστάσεις σχηματίζεται ἐν ἡμῖν εἰκὼν ἀντικειμένων, *τὰ ὁποῖα κάποτε ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις μας, χωρὶς ἢ ἐπίδρασις αὐτῆ νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ τώρα*, ἀλλὰ μόνον ἕνεκα ἐρεθισμοῦ τινος, ὁ ὁποῖος ἐπέγχεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἔγκεφάλου. Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον σχηματιζομένη εἰκὼν στερεῖται *συνήθως* τῆς ζωηρότητος καὶ τελειότητος τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ τὸ αἶσθημα καὶ ἡ ἀντίληψις.

Καίτοι δὲ *κατὰ κανόνα αἱ παραστάσεις εἶναι ὅμοιαι* πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον π. χ. ἠσθάνθημεν ὡς λευκόν, παριστῶμεν ἐν ἡμῖν καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πάλιν λευκόν κ. τ. ὅμ., *εἶναι δυνατόν ἐνίοτε κατὰ τὰς παραστάσεις νὰ γεννηθῶσι πλάνα*, παριστῶμεν δηλ. ἐν ἡμῖν τι διάφορον ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον πρότερον ἠσθάνθημεν· τοιαύτας περιπτώσεις πολλὰς δύναται ἕκαστος ν' ἀναφέρῃ ἐξ ἑαυτοῦ.

Ψευδαισθησία καὶ παραίσθησις. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παραστάσεις στεροῦνται συνήθως τῆς ζωηρότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὸ αἶσθημα καὶ ἡ ἀντίληψις· *ἐνίοτε ὅμως αἱ παραστάσεις εἶναι τόσον ζωηραί, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς πραγματικαὶ κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις*· τὸ φαινόμενον τοῦτο παρτηρεῖται κυρίως εἰς ἄτομα τῶν ὁποίων τὸ νευρικὸν σύστημα

εύρίσκεται εἰς ὑπερδιέγερσιν ἕνεκα νόσου, ὑπερβολικῆς ἐργασίας, ἀνεπαρκοῦς τροφῆς κλπ. καὶ καλεῖται **ψευδαισθησία**.

Ἄλλοτε πάλιν παρατηρεῖται ἄλλο φαινόμενον· διερχόμεθα π. χ. κατὰ σκοτεινὴν νύκτα ἀπομεμονωμένον μέρος· πρὸ ἡμῶν εἰς τινα ἀπόστασιν εὐρίσκεται κορμὸς δένδρου, τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν ὡς ἔνοπλον ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐνεδρεύει ἐκεῖ· τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν **παραίσθησιν**. Κατὰ μὲν δηλ. τὴν ψευδαισθησίαν **λείπουν ὄλως διόλου ἐντυπώσεις κατ' αἴσθησιν**, κατὰ δὲ τὴν παραίσθησιν **ὑπάρχουν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις ἀλλ' ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν αὐτὰς ὄλως διόλου διαφορητικὰς ἀπὸ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι**. Κοινὸν δ' ἔχουσι καὶ ἡ παραίσθησις καὶ ἡ ψευδαισθησία ὅτι **πιστεύομεν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθά τι, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα**.

Διαύγεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Διαυγῆς λέγεται μία παράστασις, **ὅταν ἔχωμεν ἀκριβῆ συνείδησιν ὄλων τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν μερικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας αὕτη συναποτελεῖται, σαφῆς δ' ὅταν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὴν καλῶς ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλην παράστασιν**.

§ 9. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Α') Κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις **καθ' ἑαυτὰς**, θὰ ἴδωμεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραὶ **ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν**.

Ἡ παράστασις π. χ. τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἔλου ῥόδου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ῥόδου τινὸς ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀποκτῶμεν τὴν παράστασιν τοῦ σχήματος τοῦ πίνακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι κατεσκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα, ἴτοι **ἀπὸ ἓν μόνον εἶδος ἐρεθισμοῦ**, καλοῦμεν **ἀπλᾶς** παραστάσεις.

Τοῦναντίον τὴν παράστασιν τοῦ ἔλου ῥόδου ἀποκτῶμεν διὰ πολλῶν αἰσθημάτων, ἴτοι, **διὰ πολλῶν καὶ διαφορῶν ἐρεθι-**

σμῶν, τοῦ χρώματος π. χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ κλπ.

Ἡ παράστασις αὕτη, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους ἐρεθισμοὺς, καλεῖται **σύνθετος** παράστασις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἐξετάσωμεν ῥόδον ὡς τι **ὄλον**, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ **ὄλικήν**, ἐὰν ὅμως λάβωμεν πρὸς ὀφθαλμῶν ὅτι τὸ ῥόδον εἶναι **μέρος** ἄλλου γενικωτέρου ὄλου, τῆς ῥοδῆς, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ **μερικὴν**.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρίνονται εἰς **ἀπλᾶς, συνθέτους, ὄλικὰς καὶ μερικὰς**. Ἡ ἰδία παράστασις δύναται νὰ θεωρηθῆ **ἐν συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν παράστασιν ἐνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου**, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προέρχεται, ὄλική, **ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου**, τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελεῖ, μερικὴ.

θίνωμαι ἢ καθίζωμαι

Β') Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν.

Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις ἐν **συγκρίσει πρὸς ἄλλας**, θὰ ἴδωμεν ὅτι διαφέρουν κατὰ τὸ **περιεχόμενον**.

1. Βλέπω π. χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεώς μας καὶ ἀποκτῶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν μίαν παράστασιν· τὸν ἴδιον μελανοπίνακα εἶδον καὶ χθές, ὁπότε ἀπέκτησα καὶ ἄλλην παράστασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, ἔχουν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, δι' ὃ καὶ λέγονται **αἱ αὐταί**.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ μὲν ἐνὸς ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ ἄλλου 10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἐκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων ἀποκτῶ καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν **πολλὰς** ὁμοιότητας, **μίαν** δὲ καὶ μόνην διαφορὰν, τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τῶν ὁποίων τὰ ὅμοια γνωρίσματα εἶναι περισσότερα ἀπὸ τὰ διάφορα, καλοῦμεν **ὁμοίας** ἢ **συγγενεῖς** παραστάσεις.

Ὁ Ὅμηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρώων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνη μελισσῶν, αἱ ὁποῖαι ἀλλεπάλληλοι καὶ πυκναὶ ἐξέρχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουν μεταξύ τῶν

πολλὰς καὶ μεγάλας διαφοράς, μίαν δ' ὁμοιότητα· ἡ ὁμοιότης ὅμως αὐτῶν, τὸ *πλήθος* καὶ τὸ *ἀλλεπάλληλον*, εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, δι' ἣν καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μίαν μόνον ὁμοιότητα, ἰσχυροτέραν ὅμως ἀπὸ τὰς πολλὰς διαφοράς, καλοῦμεν *ὁμοίας ἢ συγγενεῖς* παραστάσεις.

3. Παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὁμοιότητος καὶ διαφοράς, ἀλλ' εἰς τὰς ὁποίας ὑπερισχύουν αἱ διαφοραὶ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἢ κατὰ τὴν ἰσχύν, λέγονται *ἀντιθέτοι* παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἶναι π. χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἑλαίτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάνου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ τοῦ σεσαθρωμένου ρυπαροῦ τοιούτου κλπ.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἠδύτητος τῆς σακχαρώσεως οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία εἶναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταύτας *ἀσυγκρίτους*.

Κατὰ ταῦτα, κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις: τὰς αὐτάς, ὁμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους.

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἶδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, τὰς ὁμοίας καὶ τὰς ἀντιθέτους παραστάσεις, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ ὅμοια γνωρίσματα, καλοῦμεν *ὁμοειδεῖς* παραστάσεις, τὰς δ' ἀσυγκρίτους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κινὲν ὅμοιον γνώρισμα *ἑτεροειδεῖς*.

§ 10. ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον γνωρίζομεν ποῖα παράστασις λέγεται *σύνθετος*. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς σύνθετους παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν ὅτι σπανιώτατα αὐταὶ εἶναι σαφεῖς καὶ τέλειαι. Ἔχω π. χ. φίλον, μετὰ τοῦ ὁποίου καθ' ἑκάστην συναναστρέφομαι καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποκτῶ μίαν σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν ἐρωτηθῶ διὰ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσότερας φορὰς νὰ εἶπω τί ὡσαύτως εἰς τὸ δωμάτιόν μου εὐρίσκειται ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰκῶν ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη δὲν εὐρίσκειται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν γενικῶς νὰ εἶπω τί παριστᾷ, δὲν δύναμαι ὅμως νὰ εἶπω λεπτομερείας, π. χ. τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος κλπ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν, ὅτι αἱ *σύνθετοι παρα-*

στάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλά, δὲν εἶναι σαφεῖς. Ἐὐν ἔχωμεν σύνθετον παράστασιν σαρεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δυνάμεθα λεπτομερῶς νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὐτὴ προῆλθεν, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὀνομάζομεν αὐτὴν *ἐποπτεῖαν*. Ἐποπτεία ἄρα εἶναι *ἡ σαφὴς σύνθετος παράστασις*. Δύναται τις λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λέξιν *ἐποπτεῖαν* καὶ ἔξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν της, νὰ υποθέσῃ ὅτι ἐποπτεία εἶναι σαφὴς παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν *διὰ τῆς ὁράσεως* μόνον. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν μιᾶς ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλαί, πολλάκις δὲ καὶ ὅλαι αἱ αἰσθήσεις. Θὰ εἶπω π. χ. ὅτι ἔχω ἐποπτεῖαν τῆς σακχάρου ὅταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα (ὄρασις), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βάρος (αἰσθημα πίεσεως), τὸ τραχὺ ἢ λεῖον (ἀφή) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα ἀποκτῶμεν ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης ἢ ἄλλων μόνων αἰσθήσεων, *χωρὶς οὐδόλως νὰ συνεργῆ ἡ ὄρασις*. Οὕτω π. χ. ἔχω τὴν ἐποπτεῖαν τῆς μελωδίας τοῦ Ἑθνικοῦ ὕμνου, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα διὰ τούτου, ὅτι πολλάκις ἤκουσα ἀνθρώπους νὰ ᾄδουν τὸν ὕμνον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴδω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα, ἢ εἶδον μὲν αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐνοήσω τίποτε, διότι εἶμαι ἀπειρος τῆς μουσικῆς. Τὸ ὄνομα ἄρα τῆς ἐποπτείας *δὲν φανερῶνει τὴν αἰσθησιν*, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶμεν αὐτήν, ἀλλ' *ἀπλῶς τὴν σαφῆνειαν*, ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν σύνθετον αὐτὴν παράστασιν.

Ἐποπτεῖων ἔχομεν δύο εἶδη. Τὴν ἐποπτεῖαν π. χ. τοῦ ὁδοῦ ἀπέκτησα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησα τὴν ἐποπτεῖαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρὸς μου, τοῦ λιμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, καλοῦμεν *αἰσθητικὰς ἢ κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας*.

Παρὰ ταύτας ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας καὶ μάλιστα πολὺ περισσοτέρας, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐχω π. χ. τὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τῆς Σιβηρίας κλπ., δηλ. πραγμάτων, τὰ ὁποία οὐδέποτε ἀντιλήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς ἀπέκτησα διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων· καλοῦμεν δ' αὐτάς *πνευματικὰς ἐποπτείας*.

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν ἐποπτεῖων *σαφέστεραι εἶναι*

αί αίσθητικαί οὕτω π. γ. σαφεστέρα εἶναι ἢ ἐποπτεία, τὴν ὁποίαν θὰ ἔχω περὶ τῆς Σιβηρίας, ἐὰν ὁ ἴδιος ἐπισκεφθῶ τὴν χώραν αὐτήν, παρὰ ἐὰν ἀναγνώσω ἢ ἀκούσω ὅσαδὴποτε περὶ αὐτῆς.

§ 11. ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζω λεπτομερῶς ἓνα γεωμετρικὸν σῶμα, π. γ. μίαν πυραμίδα, καὶ ἀποκτῶ σαφῆ παράστασιν αὐτῆς. Μετὰ ταῦτα ἀπομακρύνω τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἐξετάζω ἄλλο, π. γ. τὸν κύλινδρον, ἀποκτῶ δὲ καὶ ἀπὸ αὐτοῦ νέαν σαφῆ παράστασιν, ἐν ᾗ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα πρωτύτερα, δηλ. ἢ τῆς πυραμίδος, ἐξαφανίσθη ἀπὸ τὴν συνειδήσιν μου.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ νέα παραστάσις εἰς τὴν συνειδήσιν μας, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι ἐξωθοῦνται ἀπὸ αὐτὴν ἢ ἐξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως ἐξαφάνισιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν *ἐπισκότισιν* αὐτῶν. Ἡ ἐξαφάνισις ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι διαρκής, ἀλλὰ μόνον προσωρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ παράστασις, ἢ ὁποία εἰσέρχεται εἰς τὴν συνειδήσιν, δὲν ἐξωθεῖ πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν εἰς αὐτήν. Διάφοροι π. γ. ἢ ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ἢτοι παραστάσεις προερχόμεναι ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων, δύνανται νὰ συμπροῦξουν εἰς τὴν συνειδήσιν· οὕτω π. γ. ἢ παραστάσις τοῦ κώδωνος δὲν ἐξωθεῖται διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἤχου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἢ παραστάσις τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ σχήματος ἢ τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἀνωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Περισσότεραι σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν συνειδήσιν, *συγχρόνως ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρχοῦν αὐτῆς*. Διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ συνειδήσις ἡμῶν εἶναι *στενὴ ἢ περιορισμένη* καὶ ὁμιλοῦμεν περὶ *στενότητος* τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν ἰδίαν στιγμὴν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ παραστάσιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, *δύναμαι ὅμως νὰ ἔχω σαφεστάτας παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην*.

Ἡ πείρα διδάσκει ὅτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται

ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησίν μας, διότι αἱ ἀνά πᾶσαν στιγμήν εἰσερχόμεναι ἔξωθοῦσιν ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται πρωτύτερα εἰς αὐτήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ **περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως διαρκῶς μεταβάλλεται.**

Τὰς ἐν τῇ συνειδήσει εὐρισκομένας παραστάσεις καλοῦμεν **σαφεῖς**, τὰς δὲ ἐκτὸς αὐτῆς **σκοτεινὰς ἢ ἔσκοτισμένας.**

β') Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶπομεν, ὅτι ὅταν εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ παράστασις τοῦ κυλίνδρου, ἔξαφανίζεται ἡ παράστασις τῆς πυραμίδος, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρωτύτερα εἰς αὐτήν. Ὅτι ὅμως ἡ ἔξαφάνισις αὕτη δὲν εἶναι διαρκῆς καὶ ὀριστική ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, δυνάμεθα δηλ. νὰ λέγωμεν περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Αἱ ἔσκοτισμένα ἄρα παραστάσεις δὲν χάνονται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτιζονται καὶ δύνανται, ὅταν δοθῇ εὐκαιρία, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησίν μας. Τὴν τοιαύτην τῶν ἔσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν **ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.**

Ἐρωτῶμεν τώρα **πῶς συμβαίνει ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.**

Τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγηθῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι **κατὰ ταύτην προκαλοῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον οἱ ἴδιοι ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι ἐπροκλήθησαν καὶ πρωτύτερα, ὅταν τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα ἐπενήρουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ συνετέλουν νὰ σχηματισθῶν αἱ παραστάσεις αὐτῶν.** Εἶδομεν ἤδη προηγουμένως, ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι προέρχονται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν τὰ ἀντικείμενα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἔξαφανίζονται, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς αὐτὸν **ἔχνη τινά,** τὰ ὁποῖα ἐκαλέσαμεν **προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις** τὰ ὕλικά αὐτὰ ἔχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι **ἀνάγκη νὰ εὐρίσκωνται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται ἀμέσως διὰ τῆς κατ' αἰσθη-**

σιν έντυπώσεως· μερικά συμπτώματα νόσων, όπως είναι αί γλωσσικαί διαταραχαί, διά τας όποιας είπομεν προηγουμένως, δεικνύουν, ότι **υπάρχουν Ίδια κέντρα παραστάσεων, τὰ όποια εύρίσκονται πλησίον τών αισθητικών κέντρων, αλλά δέν ταυτίζονται με αυτά.** Κατά ταυτα, ό έρεθισμός μεταδίδεται από τὰ αισθητικά κέντρα εις τας ομάδας τών κυττάρων, αί όποιαί άποτελοϋν τὰ κέντρα τών παραστάσεων και δημιουργοϋν ένταυθα τὰ Ύγνη τών παραστάσεων.

Διά νά καταστοϋν όμως **τὰ Ύγνη αυτά ενεργά**, διά νά μεταπέσουν δηλ. εις την διεγερσιν, την ιδίαν ή όμοίαν προς εκείνην, ή όποία έδημιούργησεν αυτά, και οϋτως έμφανισθοϋν παραστάσεις, πρέπει νά υπάρχουν **μερικοί όροι**· τους όρους δέ αυτούς θα έξετάσωμεν κατωτέρω.

γ) "Οροι τής αναπλάσεως τών παραστάσεων.

α) ένθυμοϋμαι: ένθυμώμαι

Α) "Ο συγχρονισμός. Άκούομεν π.χ. την λέξιν Φάληρον, εύθις δέ ως άκούσωμεν την λέξιν αυτήν ένθυμοϋμεθα και τόν τόπον, ή βλέπομεν τόν τόπον, άμέσως δ' ένθυμοϋμεθα και τó όνομα αυτού. Παρατηροϋμεν ένταυθα, ότι από τó όνομα τοϋ τόπου αναπλάττεται εις την συνείδησίν μας και ή παράστασις αυτού τοϋ τόπου και από τόν τόπον αναπλάττεται και τó όνομα αυτού. Λόγος τής αναπλάσεως ταύτης ένταυθα είναι ότι ή παράστασις τοϋ τόπου και ή παράστασις τοϋ όνόματος εισήλθον ποτέ **συγχρόνως** εις την συνείδησίν μας, **συνεδέθησαν στενώς**, και αναπλάττονται άμοιβαίως. Διά τόν αυτόν άκριβώς λόγον, όταν ίδω εις τόν πίνακα τó γράμμα **α** ένθυμοϋμαι άμέσως και τόν φθόγγον, τόν όποιον τοϋτο φανερώνει, όταν δέ άκούσω τόν φθόγγον ένθυμοϋμαι και τó προς δήλωσιν αυτού χρησιμεϋον γράμμα· όταν ίδω την χρονολογίαν 1453, ένθυμοϋμαι άμέσως την άλωσιν τής Κωνσταντινουπόλεως, ή όταν άκούσω περι τής άλώσεως τής Κωνσταντινουπόλεως ένθυμοϋμαι και τó έτος, κατά τó όποιον αυτή έγινε.

Από τὰ παραδείγματα αυτά βλέπομεν, ότι δύο παραστάσεις, **αί όποιαί υπήρξαν συγχρόνως εις την συνείδησίν μας, συνδέονται στενώς και αναπλάττονται άμοιβαίως.**

Β) "Η διαδοχή. Όταν άκούσω την πρώτην λέξιν ένός

ποιήματος, αναπλάττω καὶ τὸ ὅλον ποίημα· ὅταν ἀκούσω ἢ ἴδω τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, αναπλάττω κατὰ σειρὰν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Δύναμαι νὰ εἶπω κατὰ σειρὰν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθώνω διότι πολλάκις κατὰ τὴν ἰδίαν σειρὰν ἐπανάλαβον ὅλα αὐτά, δηλ. τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου κλπ. οὕτως ἡ πρώτη παράστασις ἀναπλάττει τὴν δευτέραν, ἡ δευτέρα τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Δὲν δύναμαι ὅμως ν' ἀναπλάττω τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον σειρὰν, ἐὰν δὲν ἰσκηθῶ πρωτίτερα εἰς τοῦτο.

Παρατηροῦμεν λοιπόν, *ὅτι παραστάσεις, εἰσελθοῦσαι διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησιν, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται κατὰ τὴν ἰδίαν σειρὰν, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλάκις εἰσῆλθον εἰς αὐτήν.*

Γ') Ὁμοιότης. Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω εἰς τὴν προθήκην αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἀμέσως δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ἡ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχε. Τοῦτο φανερόν ἐστι ὅτι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶ τώρα ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν, ἐπανάφερον εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον ἀπὸ τὸν ἴδιον φίλον μου. Καὶ τὰνάπαλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἴδω τὸν φίλον μου, ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι *ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.*

Κατὰ ταῦτα, *καὶ αἱ ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.* Οὕτω π. χ. ὁ δειλὸς ἄνθρωπος ἐνθυμίζει τὸν λαγόν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμενα κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

Δ') Ἡ ἀντίθεσις. Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἠλεκτροφωτιστου, τὸ ὁποῖον λάμπει ἀπὸ πολυτέλειαν, καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ διασκεδάζουν ἀμερίμνως· ἀμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὁ ὁποῖος ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν ψῦχος τῆς νυκτὸς ἴσταται καρτερικῶς εἰς τινα γωνίαν καὶ ἐκλιπαρεῖ τὸν ὀβολὸν τῶν διαβατῶν, διεκτραγωδῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἀπὸ τὴν θέαν πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν

πλοῦτον καὶ τὴν γλιδὴν τῶν διασκεδαζόντων. Ὅμοίως ἀπὸ τὸ ὕψαρὸν ἀτμόπλοιον, μὲ τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀπαστράπτειν ἀπὸ καθαριότητα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τὰνάπαλιν.

Αἱ παραστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἐγένινεν ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀνίθεται παραστάσεις, βλέπομεν δὲ ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

δ') Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι οἱ ὅροι οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, εἶναι ὁ *συγχρονισμός, ἡ διαδοχὴ, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων*. Τοὺς ὅρους τούτους, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, καλοῦμεν συνήθως *νόμους τῆς ἀναπλάσεως*.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς νόμους τούτους τῆς ἀναπλάσεως, θὰ ἴδωμεν.

α') Ὅτι ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν νόμον τῆς διαδοχῆς *δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο κυρίως παρὰ ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ*. Ὅπως δηλ. προκειμένου περὶ δύο μόνον παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι, ὅταν εἰσέλθουν συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς καὶ διὰ τοῦτο ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, οὕτω καὶ ὅταν σειρὰ παραστάσεων εἰσέρχεται διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησίν μας, τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἀνὰ δύο, ἢτοι τὸ πρῶτον μὲ τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον μὲ τὸ τρίτον, τὸ τρίτον μὲ τὸ τέταρτον κλπ., συνδέονται μεταξύ των στενώτατα, διότι ἐκάστην φοράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνομεν τὴν σειρὰν αὐτήν, τὰ μέλη αὐτὰ ἀνὰ δύο συνυπάρχουν, τοῦλάχιστον ἐπὶ βραχύτατον χρόνον, εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ οὕτω συνδέονται στενῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναπλάττονται· οὕτω κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τὸ πρῶτον μέρος τῆς σειρᾶς ἀναπλάττει τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον ἀναπλάττει τὸ τρίτον, τὸ τρίτον ἀναπλάττει τὸ τέταρτον καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι πολλάκις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐν ποίημα, ἓνα κανόνα κλπ., ὅταν ὁμοῦ ἄλλος τις εἶπῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην λέξιν τοῦ κανόνος ἢ τοῦ ποιήματος, ἀμέσως, χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν, λέ-

γομεν ὁλόκληρον τὸν κανόνα, τὸ ποίημα κλπ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔνεκα τῆς διαδοχῆς ἀνάπλασις γίνεται διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, διὰ τὸν ὅποιον γίνεται καὶ ἡ ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, **διότι δηλ. περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως συνδέονται ἢ συνάπτονται ἢ συνείρονται πρὸς ἀλλήλα στενῶς**· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἀνάπλασιν ταύτην, ἡ ὁποία γίνεται ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς, ὀνομάζομεν **ἀνάπλασιν ἔνεκα τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ**, καὶ τὸν σχετικὸν ὅρον ἢ νόμον τῆς ἀναπλάσεως **ὅρον ἢ νόμον τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ**.

β') Ὡσαύτως, ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἀνάπλασιν ἔνεκα **τῆς ὁμοιότητος, καὶ τῆς ἀντιθέσεως**, θὰ ἴδωμεν πάλιν, ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναπλάσεως, ἡ ὁποία ἐξαρθᾶται ἀπὸ δύο διαφόρους ὅρους, ἀλλὰ περὶ ἀναπλάσεως, ἡ ὁποία ἐξαρθᾶται ἀπὸ ἓνα, καὶ διὴ τὸν αὐτὸν ὅρον· καὶ αἱ ὅμοιαι δηλ. καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν, ὅπως ἐμάθομεν προηγουμένως, **γνωρίσματα καὶ ὅμοια καὶ διάφορα**· βεβαίως τὰ διάφορα γνωρίσματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μεταξύ των, δὲν δύναται νὰ ἀναπλάττουν ἀλλήλα· τὰ ὅμοια λοιπὸν γνωρίσματα ἀναπλάττουν πρῶτον ἀλλήλα, ἔνεκα τῆς μεταξύ των σχέσεως, ὅταν δὲ αὐτὰ ἀναπλασθοῦν, ἀναπλάττονται καὶ τὰ διάφορα, τὰ ὁποία εἰσηλθόν εἰς τὴν συνειδησίμ μας **συγχρόνως** μετὰ τὰ ὅμοια καὶ διὰ τοῦτο συνεδέθησαν στενῶς μετὰ αὐτὰ. Ἡ ἀνάπλασις λοιπὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις γίνεται **κυρίως ἔνεκα τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων**, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὅρον ἢ νόμον τοῦτον τῆς ἀναπλάσεως καλοῦμεν **ὅρον ἢ νόμον τῆς ὁμοιότητος**.

Κατὰ ταῦτα, οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων ὅροι εἶναι δύο :

Α') Ὁ **συνειρμὸς ἢ ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων**, καὶ

Β') Ἡ **ὁμοιότης τῶν παραστάσεων**.

ε') Ἡ **σύνδεσις τῶν παραστάσεων**.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παραστάσεις **συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνειδησίμ μας συνδέονται πρὸς ἀλλήλας στενῶς** ἢ σύνδεσις ὅμως αὕτη τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποιαὶ συγχρόνως εἰσερχονται εἰς τὴν συνειδησίμ μας, δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ εἴδους· οὕτω π. χ. ὅταν ἴδωμεν ἓν μῆλον, εἰσερχον-

ται συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ συνδέονται διὰ τοῦτο στενῶς πρὸς ἀλλήλας· καίτοι ὁμως αἱ παραστάσεις αὗται συνδέονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της καὶ δυνάμεθα ἐκάστην αὐτῶν νὰ παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν καθ' ἑαυτὴν σαφῶς· ἔχομεν ἄρα σαφῆ τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος τοῦ μήλου, τοῦ σχήματός του, τοῦ μεγέθους του, τῆς ὁσμῆς του κλπ. **Τὴν τοιαύτην σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της, καλοῦμεν σ υ μ π λ ο κ ῆ ν.**

Ἄλλοτε ὁμως αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν συγχρόνως, συνδέονται τόσον στενῶς πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἐκάστην αὐτῶν χωριστὰ ἐν ἡμῖν οὕτω π. γ. ὅταν τρώγωμεν, ἀποκτῶμεν συγχρόνως αἰσθήματα γεύσεως, ὀσφρήσεως καὶ ἀφῆς, ἀλλὰ **τὰ τρία ταῦτα αἰσθήματα δὲν ἀποχωρίζομεν ἀπ' ἀλλήλων**, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα ὡς ἐν μόνον αἰσθημα· καὶ ὅταν ἔχομεν εἰς τὰς χεῖράς μας μεταλλίνην σφαιρᾶν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἐν μόνον αἰσθημα, ἐνῶ πραγματικῶς αἰσθανόμεθα τρία διάφορα αἰσθήματα, τὸ βάρος, τὴν σκληρότητα καὶ τὸ λεῖον τῆς σφαιράς· τὴν τοιαύτην σύνδεσιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν **δύο ἢ περισσότεραι σύγχρονοι κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ἢ μία παράστασις καὶ μία κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας τόσον στενῶς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ἐκάστην μεμονωμένην, καλοῦμεν σ υ γ χ ῶ ν ε υ σ ι ν.**

Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως· συνάγεται, ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν αἰσθημάτων δημιουργούμενα εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνδέονται κατὰ τινὰ τρόπον μεταξύ των, **διότι ἄλλως ἢ ἀνάπλασις τοῦ ἐνὸς δὲν θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν ἀνάπλασιν καὶ τῶν ἄλλων**· πάντως λοιπὸν μεταξύ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων τῶν κυττάρων τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου **πρέπει νὰ ὑπάρχῃ σύνδεσμός τις**· ὄντως δὲ ὑπάρχει τοιοῦτος σύνδεσμος. Ἄνωτέρω (σελ. 24), εἶδομεν ὅτι αἱ εἰς τὸν ἐγκέφαλον εὐρισκόμεναι **συνδεικτικαὶ ἵνες** συνδέουν πρὸς ἀλλήλας τὰς

διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου καὶ τὰς πλησίον καὶ τὰς μακρὰν ἀλλήλων εὐρισκομένας. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν συνδέσεων τούτων, ὅταν ἔν ἀντικείμενον ἐπιδρῶ εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἐρεθίζει μόνον ομάδας κυττάρων, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἴνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὰς ομάδας αὐτὰς τῶν κυττάρων καὶ αἱ ὁποῖαι μεταδίδουν τὸν ἐρεθισμόν ἀπὸ τὰ κύτταρα εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν κατέχουν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα **να ἐννοήσωμεν εὐκόλως πῶς γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων**: ὅταν ἴδωμεν π.χ. ἔκ νέου τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, ἐρεθίζεται πάλιν κατ' ἀρχὰς τὸ ἴχνος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τινὰ ομάδα τῶν κυττάρων καὶ τὸ ὁποῖον ἀνιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν· ὁ ἐρεθισμὸς οὕτως μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦτο πρὸς ἄλλας ομάδας κυττάρων διὰ τινων συνδετικῶν ἰνῶν, καὶ δὴ διὰ τῶν συνδετικῶν ἰνῶν καὶ πρὸς τὰς ομάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἴχνη προηγουμένου ὁμοίου ἐρεθισμοῦ· ἡ μεταβίβασις αὕτη γίνεται τόσον εὐκολώτερον, ὅσον συχνότερον ἐρεθίζονται καὶ αἱ ἴνες καὶ τὰ κύτταρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, διότι οὕτως ἡ ὁδός, διὰ τῆς ὁποίας μεταβιβάζεται ὁ ἐρεθισμὸς, γίνεται, οὕτως εἰπεῖν, περισσότερον εὐβάτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἐρεθισμὸς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σχετικὸν μὲ αὐτὸν ἴχνος, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα κύτταρα καὶ δὴ εἰς τὰ κύτταρα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον ἐρεθισθῆ συγχρόνως μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τώρα ἐρεθίζεται, διὰ τοῦτο τώρα, ὅποτε βλέπομεν τὸ ἐρυθρὸν μόνον χρῶμα, π.χ. τοῦ μήλου, παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ὄχι μόνον τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, καὶ τὴν ὁσμὴν τοῦ μήλου, ἀλλὰ καὶ τὴν γεῦσίν του καὶ τὸ μέγεθος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδομεν ἢ ἐφάγομεν ὠραϊότατα μῆλα, καὶ ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους εἴμεθα τότε κλπ. κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ διατὶ εὐκολώτερον ἀναπλάττομεν τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, **αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ ἄλλας ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερας**, καὶ ἐκεῖνας τὰς ὁποίας **συχνότερον**, δι' οἰονδήποτε λόγον, διὰ σχετικῶν ἐρεθισμῶν, **ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησίν μας**.

α) Ὅρισμός και ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατόν ν' ἀναπλάττωνται **καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν εἰσόδου εἰς τὴν συνείδησιν.** Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς τὰ ἴδια πρὸς τὰ εἰσελθόντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνείδησιν· ἐὰν ὅμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ εἶναι μικραὶ, δὲν προσέχομεν εἰς αὐτάς και διὰ τοῦτο λέγομεν εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις ὅτι τὸ ἀναπλασθὲν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ πρῶτον εἰσελθὸν εἰς αὐτήν· τὴν τοιαύτην ἀνάπλασιν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν **μνήμην.**

Κατὰ ταῦτα, **μνήμη εἶναι ἡ δεξιότης πρὸς διατήρησιν και ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν προγενεστέρων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως.**

Λέγομεν δὲ ὅτι μνήμη τις εἶναι **ἀγαθὴ,** ὅταν ἔχη τὰ ἐξῆς προσόντα:

α') **Εὐκολίαν,** ἥτοι ἔχη ἀνάγκην ὀλίγων ἐπαναλήψεων πρὸς ἀπουνημόνευσιν.

β') **Πίστιν,** ἥτοι δύναται ἀκριβῶς και τελείως ν' ἀναπλάττη τὰς πρότερον κηθεύσας παραστάσεις, ἄνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν.

γ') **Διάρκειαν,** ἥτοι δύναται νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον.

δ') **Ἐτοιμότητα,** ἥτοι δύναται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄνευ δυσκολιῶν και μακρῶν σκέψεων ν' ἀναπλάττη τὰς παραστάσεις.

ε') **Ἐκτασιν ἢ εὐρυχωρίαν,** δύναται δηλ. νὰ περιλάβῃ και νὰ διασώζῃ ὄχι μόνον πολλά, ἀλλὰ και ποικιλώτατα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἔχει ὅλα αὐτὰ τὰ προσόντα, καλοῦμεν **ἀγαθὴν μνήμην.** Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν και τὴν σπουδαιότητα τῆς μνήμης αὐτῆς· εἶναι γνωστὴ ἡ ὄψις, ὅτι γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμεθα (*tantum scimus quantum memoria tenemus*). Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μνήμη, δηλ. δὲν ἦδυνάμεθα, δοθεῖσης εὐκαιρίας, ν' ἀναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον και ἥτιον ἀκριβῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας πρότερον

ἀπεκτήσαμεν, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε πρόοδος οὔτε εἰς τὰ άτομα οὔτε εἰς τὴν κοινωνίαν.

β) Ὅροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.

Ὅσον ὅμως πολύτιμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τόσον σπανίως συναντῶμεν αὐτήν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἄνθρωποι μὲ θαυμασίαν μνήμην· τὸ μέγα ὅμως τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαύει τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συναντῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εὐκόλα ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ καὶ εὐκόλα λησμονοῦν. Ἄλλοι ἐνθουμοῦνται ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια πρὸ ὀλίγων πολλάκις ὥρων εἶπον εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδίας ἐνεργείας. Τοῦτο οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον δὲν εἶναι ὀρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν ἀγαθὴν μνήμην συντείνει ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ σφριγηλότης τοῦ ὄργανισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εὐκολώτερον καὶ ὅλα ὅσα κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἐμάθομεν, διατηροῦμεν συνήθως καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ ἀξιοθαύμαστον πολλάκις ἀκριβείαν. Οὐχ ἦττον διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μνήμης συντελοῦν καὶ ἄλλα, καὶ δὴ

α) Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Ὅσον σαφεστέρα εἶναι μία παράστασις, τόσον καὶ μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον παραμένει εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ σαφήνεια δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπεκτήσαμεν αὐτὰς τὰς παραστάσεις, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν συχνότεραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν αὐτῶν. Ὅσον περισσοτέρας φορὰς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανερχεται εἰς τὴν συνείδησίν μας σειρὰ παραστάσεων, τόσον τελειότερα συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς πρὸς ἄλληλα καὶ τόσον βαθύτερον ἐντυπώνονται.

β) Τὸ διαφέρειν. Τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὅποια, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθουμούμεθα καὶ περισσότερον. Διὰ τοῦτον δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἕκαστος διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην του. Ὁ εἰς π. χ. ἐνθουμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ ὀνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμ-

ἔπειτα συντείνει καὶ ἡ κληρονομία τῆς.

προς τὰς εἰκόνας, ἔκτος μελωδίας καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἔχει.

γ') *Ἡ προσοχή. Ὅσον περισσότερον προσέχομεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλομεν ν' ἀπομνημονεύσωμεν, τόσον καὶ ταχύτερον ἀπομνημονεύομεν καὶ περισσότερον χρόνον διατηροῦμεν αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην μας*

δ') Σταθερότατα ὅμως ἀπομνημονεύομεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μετὰ προσοχῆς ἀντιλαμβανόμεθα, ἐὰν συνδέωνται μὲ τοῦτο καὶ ἰσχυρά, *εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα*, ὅπως δεικνύει καὶ ὁ καθημερινὸς βίος. Ἐὰν π. χ. ἔτυχε νὰ ἀπορριφθῶμέν ποτε ἀδίκως ἀπὸ τινος τάξιν καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην λύπην, ἐνθυμούμεθα τὸ πάθημα τοῦτο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας· ὁμοιον συμβαίνει καὶ ἐὰν ποτε συνέβη γεγονὸς, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἐὰν π. χ. ἐπετύχαμεν εἰς τινος ὑποτροφίαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξηγήθη τὸ μέλλον μας κλπ.

ε') Διὰ πειραμάτων τέλος ἀπεδείχθη ὅτι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν μνήμην ἔχει καὶ *ἡ βούλησις*· ἐὰν δηλ. ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναγινώσκει τι μὲ προσοχὴν, ἔχη καὶ *τὴν θέλησιν ν' ἀπομνημονεύσῃ τὸ ἀναγινωσκόμενον εἰς ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέραν ὥραν καὶ μὲ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις*, κατορθώνει πραγματικῶς τοῦτο.

γ') Εἶδη τῆς μνήμης.

Ἐὰν ἀκριβῶς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπομνημονεύουν οἱ διάφοροι ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ν' ἀπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν ὅτι οὔτε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἡμεῖς ἀπομνημονεύομεν πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π. χ. πολλάκις, ἀφοῦ πρῶτον καλῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρόκειται ν' ἀπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐργάζεται τὸ *λογικὸν ἢ ἡ κρίσις* καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν *μνήμην κριτικὴν*.

2. Ἄλλοτε ἀπομνημονεύομέν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι δὲν δυνάμεθα ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονευτέου νὰ εὐρωμεν ἐσωτερικὴν τινὰ σχέσιν (οὕτως ἔχει π.χ. τὸ πρῶγμα, ὅταν θέλωμεν ν' ἀπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποιήμα εἰς γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐννοοῦμεν κλπ.), εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχομεν αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπομνημόνευσιν αἱ παραστάσεις ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συνειρομοῦ, ἐργαζόμεθα δὲ οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὄντα, ἀλλ' ὡς *ἀνυχοσ μηχανή*. Διὰ τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *μηχανικὴν*. Ἡ μηχανικὴ μνήμη εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Οἱ παῖδες ἀπομνημονεύουν πολλάκις μακρὰ ποιήματα, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των.

3. Ἄλλοτε πάλιν, διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμέν τι ἐργαζόμεθα ἄλλως, φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν εἰς ἡμᾶς, οὐδεμίαν ὁμῶς λογικὴν ἢ ἐσωτερικὴν σχέσιν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατορθώνομεν διὰ τοῦ γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εὐκολωτέρου ν' ἀπομνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἄγνωστον.

Οὕτω π. χ. διὰ νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας παραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπόδημα κλπ. Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὐρεθοῦν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται *ἀγχίνοιά τις*, καλοῦμεν τὴν μνήμην αὐτὴν *ἀγχίνου*.

Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν *κριτικὴν*, τὴν *μηχανικὴν* καὶ τὴν *ἀγχίνου*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ *κριτικὴ μνήμη* εἶναι ἡ ἀρίστη μνήμη· αὕτη συνενώνει τὰ περισσότερα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, διότι εἶναι διαρκεστέρα, προθυμότερα, εὐκολωτέρα καὶ εὐρωχωρότερα πάσης ἄλλης. Τὸ μόνον προσόν, τοῦ ὁποῖου στερεῖται ἡ κριτικὴ μνήμη καὶ κατὰ τὸ ὁποῖον αὕτη ὑπολείπεται τῆς μηχανικῆς, εἶναι ἡ *πίστις*, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ προσδώσωμεν εἰς αὐτήν, *ὅταν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατενοήσαμεν τελείως, ἐπαναλάβωμεν πολλάκις*, διὰ νὰ συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, πρὸ πάντων τὴν διαδοχὴν. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅταν θέλωμεν ν' ἀπομνημονεύσωμέν τι ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

δ') Μνημονικοί τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ δυνάμεθα ν᾽ ἀναπλάττωμεν τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκτήσαμεν τῇ συνεργίᾳ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως. Παρατηρεῖται ὅμως ὅτι εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μὲ τὴν ἴδιαν τελειότητα αἱ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων ὀργάνων προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ᾽ ἄλλοι μὲν ἐνθυμοῦνται περισσότερο τὰ *ἀντικείμενα*, τὰ ὁποῖα ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις των, ἄλλοι δὲ τὰς *λέξεις*, διὰ τῶν ὁποίων τὰ ἀντικείμενα ταῦτα δηλοῦνται· ἐκτὸς τούτου ἄλλοι μὲν διατηροῦν καλύτερα εἰς τὴν μνήμην των *ὅ,τι εἶδον*, ἄλλοι *ὅ,τι πολλάκις εἶπον*, ἄλλοι *ὅ,τι ἤκουσαν* κλπ. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς *διαφόρους μνημονικούς τύπους*, τοὺς ἑξῆς :

α') Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐνθυμοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνο *τὸ ὁποῖον βλέπουν*. Δύνανται ὠρισμένως νὰ εἶπουν εἰς τίνα σελίδα καὶ τί μέρος τῆς σελίδος εὐρίσκεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν ἐκάστης λέξεως τὴν ὁποῖαν εἶδον γραμμένην κλπ. Παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους αἱ ἐκ τῆς ὁράσεως παραστάσεις εἶναι διαρκέσταται καὶ μονιμώταται, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν *ὀπτικὸν τύπον*. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνηθέστατος.

β') Ἄλλοι πάλιν ἐνθυμοῦνται κυρίως ἐκεῖνο, *τὸ ὁποῖον ἤκουσαν*. Ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλλει μετ' ἡθους ὁ διδάσκαλος ποίημά τι καὶ ἀμέσως εὐρίσκονται μαθηταί, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐπαναλάβουν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουν ἅπασι ἄσμα καὶ ἀμέσως ἐπαναλαμβάνουν αὐτό, μιμοῦνται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὰς φωνὰς ζῶων ἢ ἀνθρώπων κλπ. Εἰς τούτους τὴν μεγίστην ἰσχὺν ἔχουν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς ἀποκτώμεναι παραστάσεις, καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν *ἀκουστικὸν τύπον*.

γ') Ἄλλοι τρίτον ἐνθυμοῦνται περισσότερο ἐκεῖνο *τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐπαναλαμβάνουν* διὰ νὰ μάθουν π. χ. πῶς λέξις τις γράφεται, πρέπει νὰ εἶπουν τὴν γραφὴν αὐτῆς· διὰ νὰ μάθουν τὸ μάθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχουν τὰς λέξεις μόνον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγουν αὐτάς. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν *γλωσσικὸν κινητικὸν τύπον*.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθυμεῖται πρὸ πάντων **ὅ,τι κατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε**. Συναντῶμεν π. χ. πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ εὔρουν τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων, γράφουν αὐτὰς ταχέως καὶ οὕτως εὐρίσκουν τὸ ὀρθόν. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν **γραφικὸν κινητικὸν τύπον**.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εἷς τύπος ἀποκλείει τὸν ἄλλον. **Ἀπλοῖ τύποι**, ἤτοι ἄνθρωποι, ἀνήκοντες ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω τύπων, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουν δὲ οἱ **ἀνάμεικτοι τύποι**. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι συνήθως συγχρόνως καὶ κινητικὸς. Καθαρῶς κινητικοὶ τύποι εὐρίσκονται κατ' ἐξαιρέσιν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος εἶναι ὁ **ἀκουστικὸς κινητικὸς**.

§ 13. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας.

Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντοτε ν' ἀναπλάττονται αἱ παραστάσεις μας πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, μᾶλλον δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημέναι καὶ μάλιστα τόσον, ὥστε δυσκολευόμεθα πολλάκις νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶναι αἱ ἴδιαι πρὸς τὰς τὸ πρῶτον σχηματισθείσας. Τὴν **τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων** καλοῦμεν **φαντασίαν**. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ δύναται νὰ γίνῃ ἢ διὰ προσθέσεως νέων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαίτομένας παραστάσεις ἢ δι' ἀφαιρέσεως μελῶν τινῶν αὐτῶν ἢ διὰ προσθέσεως ἅμα καὶ ἀφαιρέσεως, καὶ διὰ τοῦτο **διακρίνομεν τρία διάφορα εἶδη τῆς φαντασίας**.

1. **Προσθετικὴ φαντασία**. Μεταβαίνω π. χ. δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τὴν πατρίδα μου εἰς τι μέρος καὶ καθ' ὁδὸν συναντῶ τρικυμίαν· ὅταν ἔλθω εἰς τὸ τέμα τοῦ ταξιδίου μου, διηγοῦμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν καὶ λέγω, ὅτι κατ' αὐτὴν τὰ κύματα ἦσαν ὑψηλά, ὡς βουνὰ καὶ ὅτι τὸ πλοῖον κατήρχετο εἰς τὴν ἄβυσσον κλπ. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἐγὼ, ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, προσθέτω εἰς αὐτὰς **ἐν γνώσει ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ** καὶ νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἰδίᾳ δὲ

εἰς τὴν ποίησιν. Τὴν φαντασίαν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναπλάττοντες παραστάσεις **προσθέτομεν καὶ νέα μέλη**, καλοῦμεν **προσθετικὴν φαντασίαν**.

2. **Ἀφαιρετικὴ φαντασία**. Πολλάκις ὅμως συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π. χ. στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου καὶ ἔπειτα διηγοῦμαι δι' ὀλίγων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, λέγων μόνον τὰ κύρια σημεῖα, παραλείπων δὲ τὰ ἐποουσιώδη. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βλέπομεν, ὅτι ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων, **ἀφαιροῦμεν μέλη τινὰ αὐτῆς**. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν **ἀφαιρετικὴν φαντασίαν**.

3. Ἄλλοτε πάλιν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, ἄλλα μέλη προσθέτομεν καὶ ἄλλα ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίᾳ εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν, τοὺς Κενταύρους π. χ., τὴν Χίμαιραν, τὴν Σφίγγα κλπ. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν **συνδυαστικὴν φαντασίαν**.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν τρεῖς εἴδη φαντασίας, **τὴν προσθετικὴν, τὴν ἀφαιρετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν** καὶ εἰς τὰ τρεῖς ταῦτα εἴδη τῆς φαντασίας ἄλλοτε μὲν μεταβάλλομεν τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως **ἐν γνώσει** καὶ **ἐκ προθέσεως**, ἄλλοτε δὲ μεταβάλλομεν αὐτὰ **ἐν ἀγνοίᾳ** καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν μεταβολὴν αὐτήν, μάλιστα δὲ καὶ ἔχομεν τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τώρα ἀναπλάττομεν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρότερον ἀντελήφθημεν· τὸ πρῶτον εἶδος τῆς φαντασίας λέγομεν **ἐνεργητικὴν**, τὸ δὲ δεύτερον **παθητικὴν** φαντασίαν. Τὴν ἐνεργητικὴν φαντασίαν συναντῶμεν συνηθέστατα εἰς τοὺς ζωγράφους, τοὺς γλύπτας, τοὺς ποιητάς, τοὺς πανηγυρικοὺς ῥήτορας, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, τὴν δὲ παθητικὴν συνήθως εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας, οἱ ὁποῖοι διηγοῦνται τὰ φανταστικώτατα πράγματα, ὡς πραγματικὰς ἀντιλήψεις των, οὐχὶ σπανίως ὅμως καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους, σπανιώτερον μὲν τοὺς ὑγιεῖς, συνηθέστερον δὲ τοὺς νευροπαθεῖς.

Κατὰ τὴν προσθετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν φαντασίαν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, προσθέτομεν εἰς αὐτὴν καὶ

νέα μέλη. Ἐξεταστέον τώρα ποῦ εὐρίσκονται τὰ νέα αὐτὰ μέλη, **δημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ἢ ἐκεῖ τρόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας;** Περὶ τούτου θὰ διδάξῃ ἡμᾶς ἡ ἐξῆς ἔρευνα.

Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε προστίθεται εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, θὰ ἴδωμεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἔντελῶς νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον ὄρη καὶ ἄβύσσους, καὶ ὁ ποιητὴς τῶν παραμυθίων, ὁ ὁποῖος μᾶς παρουσιάζει δένδρα καὶ ζῶα ὁμιλοῦντα, σκεπτόμενα, πράττοντα, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ ὁμιλοῦν, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ πράττουν καὶ ὁ πρῶτος φαντασθεὶς τὴν χίμαιραν εἶχεν ἴδει πρότερον λέοντα, αἶγα, δράκοντα καὶ εἶχεν ἀποκτήσει ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὐρίσκονται ἄρα ἤδη εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἐκεῖθεν ἡ φαντασία, τὰ συνδυάζει καταλλήλως κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐμφανίζει προϊόντα **νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν ὕλην.** Δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν ξυλουργόν, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν ἀποθήκην του διάφορα ξύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων, κατασκευάζει μὲ τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνδυασμὸν πολλὰ καὶ ποικίλα ἔπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ξύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ φαντασία, **ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων εἶναι περιορισμένη, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μορφήν, τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, εἶναι ἐλευθέρα.**

β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ μνήμης, ἐτονίσσαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εἰπόντες ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς προσόδου καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας.

Ἡ δύναμις ὅμως τῆς μνήμης **θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν δὲν προσετίθετο εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ἰκανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων.** Ὅσον πλουσία καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀποθήκη τοῦ τεχνίτου, οὗτος οὐδὲν κατορθώνει, ἐὰν δὲν ἔχη τὴν εἰδικό-

τητα να ἐπεξεργάζεται καταλλήλως και να συνδυάζη καταλλήλως τὸ ὕλικόν τοῦτο. Μὲ λεπτομερεστέραν τοῦ πράγματος ἐξέτασιν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα τὴν σπουδαιότητα τῆς φαντασίας.

1. **Εἰς τὸ σχολεῖον** οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτήσουν σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων και γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψίν των, ἐὰν δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν και συνδυάζουν καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν εἰς τὴν συνείδησίν των εὐρισκομένων ἐποπτειῶν. Μερικὰ σύντομα παραδείγματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο. Διδάσκωμεν περὶ ζῴου τινὸς ἢ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. γ. περὶ κάστορος, και λέγωμεν ὅτι ἕκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως και οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν του συνδέονται μὲ νηκτικὰς μεμβράνας, ὅπως οἱ πόδες τῆς νήσσης, και ὅτι ὅλοι οἱ πόδες του ἔχουν ἰσχυροὺς ὄνυχας, ὅπως οἱ πόδες τοῦ τρόχου. Οὕτως ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν παιδῶν αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νήσσα, τρόχος, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, και καθίσταται σαφὲς τὸ διδασκόμενον ὁμοίον τε κάμνομεν συνήθως και εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀνάγνωσιν κλπ.

2. **Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριβῶς νὰ ἐννοήσωμεν πᾶν ὅ,τι βλέπομεν και ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι διηγείται τις εἰς ἡμᾶς ἢ ἀναγινώσκωμεν που περὶ συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὰ πράγματα αὐτά, ἐὰν δὲν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπτειῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν, και συνδυάσωμεν αὐτὰς καταλλήλως. Τοῦτο δὲ **κατορθοῦται πολλάκις τόσον τελείως και αἱ ἐντεῦθεν προερχόμενα φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὥστε πολλάκις νομίζομεν, ὅτι ἡμεῖς διὰ τῶν ἰδίων μας αἰσθήσεων ἀντελήφθημεν τὰ πράγματα**. Βεβαίως εἰς τοῦτο συντείνει πολὺ και ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ ἥττον μεγίστην σημασίαν ἔχει και ἡ τελειότης, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ φαντασία τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ και συνδυάζει τὰς εἰς τὴν συνείδησίν του εὐρισκομένας παραστάσεις.

3. **Εἰς τὰς ἐπιστήμας** ἡ φαντασία εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅσον ὁ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη π. χ. τῆς ἱστορίας καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, διὰ τὴν ἐπιτύχη, τὴν συνεργασίαν τῆς φαντασίας. Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως ἀπὸ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του, σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν περασμένων ἐποχῶν, διότι ἄλλως ἡ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἀψυχὸς καὶ νεκρά, τοῦτο ὅμως θὰ κατορθωθῇ μόνον μὲ τὴν φαντασίαν· καὶ ὁ ἀσχολούμενος ἀκόμη μὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, ὡς θετικαὶ ἐπιστήμαι, φαίνονται ὅτι οὐδενὸς ἄλλου ἔχουν ἀνάγκη, πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ἔχει ἀνάγκη καὶ τῆς βοηθείας τῆς φαντασίας. Αὐτὴ ἡ διάταξις σειρᾶς πειραμάτων, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ ὀρισμένα ζητήματα καὶ νὰ λύσῃ ἀπορίας, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας σαφῆ εἰκόνα καὶ τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων καὶ τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον ἄνευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δὲ γενικῶς νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἔφ' ὅσον αὐταὶ δὲν εἶναι ἀπὸτέλεσμα ἀπλῆς συμπτώσεως, ὑπῆρχον ἤδη, κατὰ τὰς γενικὰς τῶν γραμμᾶς, εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἐφευρετῶν τῶν πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποίησεως καὶ αἰτιολογίας τῶν. Δηγοῦνται ὅτι ὁ μέγας Ἄγγλος φυσικὸς Νεύτων ἀπὸ τὴν πτώσιν ἑνὸς μῆλον ἀνεκάλυψε τὸν σπουδαιότατον νόμον τῆς ἑλξεως τῶν σωμάτων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθὲς πρέπει νὰ θαυμάσωμεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν πλουσίαν καὶ ἰσχυράν αὐτοῦ φαντασίαν. Εὐθύς ὡς εἶδεν ὁ Νεύτων τὸ μῆλον νὰ πίπτῃ εἰς τὴν γῆν, ἐνόησε τὴν ὁμοιότητα, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τῆς ἑλξεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου ὄλων τῶν πλανητῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡλιακὸν μας σύστημα, ἀόρατα δὲ θὰ ἐσχηματίσθῃ ἐν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος, τὴν ὁποίαν κανεὶς πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχε σχηματίσει, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προσέβη εἰς τὴν λογικὴν αἰτιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4. Ἀδιαφιλονίκητος εἶναι προσέει ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς φαντασίας εἰς τὰς τέχνας. Ὁ Φειδίας π.χ. οὐδέποτε εἶδεν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀκριβῶς τοιοῦτος, ὁποῖον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδὲ ὁ Πραξιτέλης γυναικα κατὰ πάντα ὁμοίαν μὲ τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἢ ἔφηβον ὅμοιον τελείως μὲ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθὲν ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ'

ἀμφότεροι ἔλαβον πάντως ἀπὸ τοὺς ἄνδρας, τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους καθ' ἑκάστην ἔβλεπον, ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ τὰ μερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐνόμιζον καταλληλότατα διὰ τὴν *ιδέαν*, τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ ἀποτυπώσουν, καὶ τοῦτο κατώρθωσαν διὰ *συνδυαστικῆς φαντασίας*.

5. Διὰ τῆς φαντασίας τέλος τὸ μὲν ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς καθημερινὰς λύπας, πλάττοντες εἰκόνας περὶ καλυτέρου μέλλοντος καὶ οὕτως ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλασσόμεθα ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα (τὰ νέφη π. χ., τὴν τρικυμίαν, τὸ θεῦμα τοῦ ἀέρος κλπ.) προμαντεύομεν καὶ προσπαθοῦμεν μὲ διάφορα μέσα ν' ἀποφύγωμεν.

Ἐκ τῶν ὅλων ταῦτα βλέπομεν ποῖαν σημασίαν ἔχει ἡ φαντασία διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων *διὰ τὴν διευθύνεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον*.

§ 14. Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ Ἡ ΑΦΟΜΟΙΩΣΙΣ

Ὅταν ἀνωτέρω ἐῖλεγμεν περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, εἶδομεν ὅτι πᾶσα νέα παράστασις ἢ ἀντίληψις ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μας ἄλλας ὁμοίας παραστάσεις, μὲ τὰς ὁποίας εὐρίσκειται εἰς τινὰ σχέσιν, ἐσωτερικὴν (*ὁμοιότητος*) ἢ ἐξωτερικὴν (*συναφείας*)· ὅτι ὅμως *ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαυφορὰν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεων ὁμοίων ἢ σχετικῶν πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω*, κατανοοῦμεν, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

1) Βλέπω π.χ. καθ' ὄδον ἄνθρωπον γνωστόν μου καὶ ἀμέσως λέγω ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Α'· πῶς συμβαίνει τοῦτο; ἢ νῦν ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐπαναφέρει πάντως εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ προηγουμένην ἢ προηγουμένας ἀντιλήψεις αὐτοῦ, καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναγνωρίζω τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶδον· ἐνταῦθα ἴσως ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐπαναφέρει ἀπλῶς εἰς τὴν συνείδησίν μας παλαιὰν παράστασιν, ἀλλὰ καὶ *ταυτίζεται* μὲ αὐτήν· ἐὰν τοῦτο δὲν συ-

νέβαινε, *ἐὰν δηλ. ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐταυτίζετο μὲ τὴν παλαιὰν παράστασιν*, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσω τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον τώρα βλέπω, ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκείνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει.

2) Ἔρχομαι εἰς τὸ ζωολογικὸν μουσεῖον καὶ ἐκεῖ βίβλω πτηνόν, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἴδει· παρατηρῶ τὸ πτηνὸν τοῦτο προσεκτικώτερα καὶ βλέπω ὅτι ἔχει μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας ὁμοίας πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ χίμηνα, ἡ νῆσσα κλπ., καὶ λέγω ὅτι τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι νηκτικόν· τὸ γνῶρισμα δηλ. τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶδον εἰς τὸ νέον πτηνόν, ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνειδησίμ μου, *ἐνεκα 2ης ὁμοιότητος*, ὁμοιον γνῶρισμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἶχον ἴδει εἰς ἄλλα πτηνά, τοῦτο δέ, *ἐνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ*, καὶ τὸ ὄνομα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πτηνά αὐτὰ ἀνήκουν, καὶ οὕτω κατορθῶν *νὰ ὑπαγάγω* τὸ πτηνὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τώρα βλέπω, εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω ὑπαγάγει καὶ τὰ ἄλλα πτηνά, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸ ἴδιον γνῶρισμα.

3) Ἐργάζομαι εἰς τὸ γραφεῖόν μου· ἔξαφνα ἀκούω κραυγὰς ἀπὸ τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται τὰ τέκνα μου, καὶ ἐρωτῶ ἀμέσως, «τί ἐπαθαν τὰ παιδιὰ ;» Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐγὼ δὲν ἀντιλαμβάνομαι τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον κραυγὰς· καὶ ὅμως ἀπὸ τὰς κραυγὰς αὐτὰς ἐννοῶ ὅτι κάτι ἐπαθαν τὰ παιδιὰ· ἡ σημερινή μου δηλ. ἀντίληψις τῶν κραυγῶν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνειδησίμ μου, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, τὴν παράστασιν ὁμοίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσα ἄλλοτε, *κατὰ δὲ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν*, διὰ τὴν ὁποίαν τότε ἐκραύγαζον, καὶ διὰ τοῦτο φοβοῦμαι καὶ τώρα μήπως ἐπαθαν τὸ ἴδιον καὶ σπεύδω νὰ μάθω *τὴν αἰτίαν* τῶν κραυγῶν. Ἐνῶ λοιπὸν κυρίως *ἀντιλαμβάνομαι μόνον κραυγὰς, εἰς τὴν συνειδησίμ μου δὲν ἔχω μόνον τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν*, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ *τὴν αἰτίαν*, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ προκαλέσαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

4) Βλέπω μακρόθεν πλοῖον ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ ἀκριβῶς ποῖον πλοῖον εἶναι· ἀπὸ ὀλίγα ὅμως πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνομαι, π. χ. τὸ χροῶμα ἢ τὸ σχῆμα ἢ κανὲν ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα, ἐννοῶ ποῖον εἶναι τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ λέγω ἀμέσως τὸ ὄνομά του ἢ τὸ ὄνομα τῆς ἐταιρείας ἢ τῆς ἐθνικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πλοῖον τοῦτο θὰ

ἀνήκη ὀλίγα λοιπὸν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ πλοίου τοῦτου ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, καὶ μαζὶ μὲ αὐτάς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ πλοίου τούτου, οὕτω δὲ **συμπληρώνεται**, διὰ τῶν ἀναπλαττομένων γνωρισμάτων, ἡ νῦν ἀντίληψίς μου καὶ ἐννοῶ ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο.

5) Ἰστάμενος ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης, εἰς μέρος ὅπου αἱ γραμμαὶ αὗται ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν κατ' εὐθείαν γραμμὴν, βλέπω ὅτι αἱ γραμμαὶ αὗται ὅσον προχωροῦν, τόσον καὶ στενεύουν· τοῦτο πραγματικῶς ἀντιλαμβάνομαι καὶ ὅμως, παρὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, λέγω ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα αἱ γραμμαὶ δὲν στενεύουν, ἀλλ' ἔχουν παντοῦ τὸ αὐτὸ μετὰ τῶν πλατύς· **ἐνταῦθα ἀντιλαμβάνομαί τι, ἐννοῶ ὅμως ὅτι ἡ ἀντίληψίς αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή**. Ἐάν εἶχον μόνον τὴν ἀντίληψιν, θὰ ἔλεγον ὅτι αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου πράγματι στενεύουν εἰς τινὰ ἀπόστασιν ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει· **ἀπόδειξις ὅτι ἡ πνευματικὴ μου ἐνέργεια δὲν περιορίζεται εἰς τὴν νῦν ἀντίληψιν, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρω**· μόλις ἀντιληφθῶ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν εἶχε κάμει κάποτε λόγον εἰς τὸ μάθημά του διὰ τὴν ὀπτικήν ἀπάτην, εἶχε μάλιστα ἐξηγήσει τὸ φαινόμενον τοῦτο, καὶ οὕτω μὲ τὰς παραστάσεις τὰς ὁποίας ἔχω, διορθῶνω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τώρα ἀντιλαμβάνομαι.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐγίνε προηγουμένως λόγος, εἶδομεν ὅτι **κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν ὁμοίων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, ἀλλ'** ἢ ἐκ τῆς νέας ἀντιλήψεως προερχομένη παράστασις ἀφομοιώνεται μὲ τὰς ἐν τῇ συνείδησει παλαιὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ οὕτω κατορθώνομεν καὶ **να ἀναγνωρίζωμεν** τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τώρα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ὡς τὰ ἴδια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀντελήφθημεν, καὶ **να ὑπάγωμεν** αὐτὰ εἰς ὄρισμένας τάξεις καὶ **να εὐρίσκωμεν τὴν αἰτίαν** αὐτῶν καὶ **να συμπληρώνωμεν** τὰς ἀτελεῖς ἀντιλήψεις μας καὶ **να διορθῶνωμεν** τὰς ἐσφαλμένας· ἐν συντόμῳ κατορθώνομεν **να ἐννοῶμεν σαφέστερον τὰς νέας ἀντιλήψεις μας**· τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποῖαν **αἱ νέαι ἀντιλήψεις ἀφομοιώνονται**

ὑπὸ τῶν παλαιῶν παραστάσεων καὶ οὕτως ἐννοοῦνται τε-
λειότερον ὀνομάζομεν ἀφομοίωσιν ἢ πρόσληψιν καὶ τὰς μὲν
νέας ἀντιλήψεις καλοῦμεν ἀφομοιούμενας ἢ προσλαμβανόμε-
νας, τὰς δὲ παλαιὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουσαι
τὰς νέας ἀφομοιώνουν ταύτας πρὸς ἑαυτάς, ὀνομάζομεν προσ-
λαμβανούσας ἢ ἀφομοιούσας.

Ἐνίοτε παρατηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον φαινόμενον· παλαιὰ
δηλ. παράστασις ἀφομοιώνεται ὑπὸ τῆς νέας ἀντιλήψεως
καὶ οὕτω κατανοοῦμεν αὐτὴν τελειότερον· ὅταν ἤμην π.χ. μικρός,
ἤκουσα κάποιον νὰ λέγῃ ὅτι ἤντλει εἰς πίθον Δαναΐδων· ἡ
φράσις αὕτη ἦτο τελείως ἀκατάληπτος εἰς ἐμέ, ἀλλὰ καὶ παρὰ
τοῦτο τὴν ἀπερὺπωσα εἰς τὴν μνήμην μου· ὅταν κατόπιν ἔμαθα
τὸν σχετικὸν μῦθον, ἐνόησα καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως αὐ-
τῆς· ἐνταῦθα ἡ νέα ἀντίληψις προσέλαβε καὶ ἀφομοίωσε
πρὸς ἑαυτὴν παλαιὰν παράστασιν· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν,
κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἐν ἡμῖν εὐρισκόμενον, λέ-
γομεν ἐσωτερικὴν ἀφομοίωσιν, ἐνῶ τὴν προηγουμένην, κατὰ
τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἐξωθεν ἐρχόμενον, λέγομεν ἐξω-
τερικὴν.

Κατὰ ταῦτα, ἀφομοίωσις εἶναι ἢ κατανόησις τοῦ ἀγνώ-
στου. Ἡ ἀφομοίωσις γίνεται ἄλλοτε μὲν ἀφ' ἑαυτῆς χωρὶς νὰ
δαπανήσωμεν χρόνον ἢ νὰ κοπιᾶσωμεν, καὶ τότε λέγεται παθη-
τικὴ, ἄλλοτε ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ κόπον καὶ χρόνον· ὅταν π.χ. συ-
ναντήσωμεν εἰς τὸ κείμενόν μας μίαν πρότασιν, ἢ ὁποία εἰσάγε-
ται διὰ τοῦ εἰ καὶ ἐρωτηθῶμεν τί πρότασις εἶναι, πρέπει νὰ
σκεφθῶμεν ἐπὶ τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν,
ἂν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι πλαγία ἐρώτησις ἢ ὑποθετικὴ πρότα-
σις· ὡσαύτως, ὅταν τρέχοντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου μας
πέσωμεν ἐπάνω εἰς ἓνα συμμαθητὴν μας καὶ ἐρωτώμεθα, ποῖος
φυσικὸς νόμος ἐνήργησεν, ὥστε, ἂν καὶ εἶδομεν τὸν συμμαθητὴν
μας ἀπὸ ἀποστάσεως ὀλίγων βημάτων, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ
κρατηθῶμεν, ἀλλ' ἐπέσαμεν ἐπάνω του, θὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν
ὥραν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ νόμου τῆς
ἄδρανεῖας· ὡσαύτως, ὅταν ὁ καθηγητὴς μας τῶν φυσικῶν φέρῃ
εἰς τὴν τάξιν τὸ κρανίον ἐνὸς ζώου καὶ ἐρωτήσῃ, ἂν τὸ κρανίον
τοῦτο εἶναι κρανίον ζώου σαρκοφάγου ἢ φυτοφάγου, δὲν δυνά-
μεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν καὶ
νὰ σκεφθῶμεν, διὰ νὰ εὐρωμεν τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν, δηλ. διὰ

νά ἀφομοιώσωμεν ἀκριβῶς τὸ νέον· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν *ἐνεργητικὴν*.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἀφομοίωσις ἐπιτυγχάνεται καὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον *ὅσον περισσότεραι καὶ σαφέστεραι συγγενεῖς πρὸς τὴν ἀγνωστον παραστάσεις ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν μας*, εἶναι εὐνόητον μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα. Ὡσαύτως εὐνόητον εἶναι διατί ὅλοι οἱ ἀνθρώποι δὲν ἀφομοιώνουν, δηλ. δὲν κατανοοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅλα τὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις των προσπίπτοντα, ἀλλ' ἄλλοι κατανοοῦν ταῦτα τελειότερον καὶ ἄλλοι ἀτελέστερον· ὁ λόγος πάντως τούτου εἶναι ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις· *ὅσων αἱ ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶναι περισσότεραι καὶ τελειότεραι, οὗτοι κατανοοῦν ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰς νέας ἀντιλήψεις, ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν τοιαύτας ἀφομοιούσας παραστάσεις, οὗτοι καὶ βραδύτερον καὶ ἀτελέστερον κατανοοῦν τὰς νέας ἀντιλήψεις.*

§ 15. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Ὅρισμός τῆς προσοχῆς.

Διὰ τὴν ἀφομοίωσιν μεγίστην σημασίαν ἔχει ἡ *προσοχή*· ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πείραν διδασκόμεθα ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βλέπομεν, ἀκούομεν ἢ ἀναγινώσκομεν *μὲ προσοχὴν, ἐννοοῦμεν καλύτερον καὶ μανθάνομεν εὐκολώτερον*. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν, ὅταν λέγωμεν *ὅτι προσέχομεν εἰς τι*;

Ἄς σκεφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς ἡμᾶς, ὅταν προσέχωμεν εἰς ἓν οἰονδήποτε πρᾶγμα· μεταβαίνομεν π.χ. εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐκεῖ παρακολουθοῦμεν μίαν παράστασιν δράματος ἢ κωμωδίας· καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως εἴμεθα τελείως προσηλωμένοι εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα λέγονται καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον νὰ σκεπτόμεθα τίποτε ἄλλο· αἱ σκέψεις, αἱ φροντίδες, αἱ λῦπαι κλπ., τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν ἡμᾶς κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μετβαίνομεν εἰς τὸ θέατρον, λησμονοῦνται τελείως. Ἐὰν πρὸ ἡμῶν κἀθηταί τις, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπωμεν καλῶς τὰ ἐν τῇ σκηνῇ γινόμενα, μετακινούμεθα καταλλήλως διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν καλύτερα· ἐὰν ἦθοποιός τις ὁμιλῇ μὲ χαμηλοτέραν φωνὴν καὶ δὲν δυνάμεθα

νά ἀκούωμεν καλῶς τοὺς λόγους του, θέτομεν τὴν χεῖρα περὶ τὴν κόγχην τοῦ ὠτὸς διὰ νὰ δεχόμεθα περισσότερα ἤχητικά κύματα καὶ οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἀκούωμεν καλύτερα· τόσον μάλιστα εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς τὴν παράστασιν, ὥστε δὲν αἰσθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειάν της τίποτε ἄλλο καὶ τόσον μάλιστα, ὥστε εὐκόλως κατορθώνει παρακαθήμενος λωποδύτης νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ χρηματοφυλάκιόν μας.

Μετὰ τὴν πρώτην προᾶξιν κλείεται ἡ αὐλαία καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν σύννοδόν μας κάμνομεν λόγον περὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὀλίγον πρότερον εἶδομεν ἢ ἠκούσαμεν ἀπὸ τὴν σκηρὴν, κρίνομεν τὰ λεχθέντα, τοὺς ἠθοποιούς, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξελίσσεται καὶ θὰ προχωρήσῃ ἢ ὑπόθεσις κτλ., ὅλα σχετικὰ πρὸς ὅσα πρὸ ὀλίγου ἀντελήφθημεν· ἔξαφνα ἀκούομεν ἀπὸ μίαν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου φωνάς, στρέφομεν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βλέμμα καὶ βλέπομεν δύο ἀνθρώπους συμπλεκομένους· ἀμέσως **λησμονοῦμεν** καὶ παράστασιν καὶ ἠθοποιούς, προσπαθοῦμεν ν' ἀντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα, ἀναβαίνομεν εἰς τὸ κάθισμά μας ἢ πλησιάζομεν περισσότερο εἰς τὸ μέρος τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς παρισταμένους διὰ νὰ μάθωμεν τὰ αἷτια τῆς συμπλοκῆς κτλ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν ὅτι **ἡ προσοχή μας κατηυθύνετο κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν παράστασιν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν**· παρατηροῦμεν δὲ ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν συνειδήσίν μας ἡ πνευματικὴ εἰκὼν τῆς παραστάσεως, ἔπειτα δὲ ἡ τῆς συμπλοκῆς, καὶ αἱ δύο αὗται **ἐκυριάρχησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινα χρόνον**, καὶ μάλιστα μὲ μεγίστην σαφήνειαν, ἔνεκα δὲ τούτου **πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἢ ἦσαν πολὺ ὀλίγον συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς**· συγχρόνως ἐκάμαμεν καὶ μερικὰς κινήσεις διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτὰς τὴν μεγίστην δυνατὴν σαφήνειαν καὶ τέλος **ἠσθάνθημεν μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἄλλα σχετικὰ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις**.

Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ὅταν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου ἀναγινώσκω εὐχάριστόν τι βιβλίον, εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εἶμαι τελείως ἀφωσιωμένος, ἐνῶ εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα κτυποῦν, ἀπὸ τὸν δρόμον ἀκούεται ὁ θόρυβος τῶν διερχομένων αὐτοκινήτων, εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον κλαίει τὸ τέκνον μου κτλ. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἐγὼ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν

μου, χωρίς να προσέχω εις τὴν ταραχὴν καὶ τὸν θόρυβον ἢ τὸ πολὺ ἀποκτῶ ἀπὸ αὐτὸν μερικὰς συγκεχυμένας ἐντυπώσεις· καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀναγινώσκω τὸ βιβλίον, αἱ ἐξ αὐτοῦ παραστάσεις κυριαρχοῦν τελείως τῆς συνειδήσεώς μου, ἀπομακρύνουσαι ἀπ' αὐτὴν ὅλας τὰς ἄλλας, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐταὶ προέρχονται· συγχρόνως δὲ βλέπομεν ὅτι ἔχω καὶ μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσω περισσοτέρας ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου γνώσεις.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν ὅτι προσέχομεν εἰς τι, ὅταν ἐν ὥρισμένῳ χρόνῳ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνειδήσιν μας σαφεῖς μόνον αἱ ἐκ τούτου παραστάσεις· πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν χρόνον τούτον ἐξωθοῦνται ταύτης ἢ τοῦλάχιστον ἐπισκοτίζονται πολὺ· **προσέχομεν ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον, ὅταν μόνον τοῦ ἀντικειμένου τούτου παραστάσεις κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μετ' ἐτελείαν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπισκοτίζουσαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὅλας τὰς ἄλλας, τέλος δὲ καὶ ἐξωθοῦσαι αὐτὰς τῆς συνειδήσεως.**

Ἐμίθουμεν προηγουμένως (σελ. 49) ὅτι ἡ συνειδήσις μας εἶναι καθόλου στενή· κατὰ τὴν προσοχὴν ὅμως ἡ συνειδήσις γίνεται ἀκόμη στενωτέρα· τὴν ὄλην συνειδήσιν δυνάμεθα νὰ παραβάσωμεν πρὸς τὸ **ὀπτικὸν πεδίον τοῦ ὀφθαλμοῦ**, ἥτοι πρὸς τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν δι' ἑνὸς βλέμματος· ἐν τῷ αὐτῇ περιπτώσει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποῖου ἔχουμεν ἑκάστοτε σαφῆ συνειδήσιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέρος τοῦ χώρου τούτου, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ὀξύτερον κατὰ τινα στιγμήν καὶ τὸ ὁποῖον συνήθως λέγομεν **ὀπτικὸν σημεῖον**. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν ὅτι **προσέχομεν εἰς τι περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅταν τοῦτο εὗρεται εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεώς μας.**

Συχνὰ μὲ τὴν προσοχὴν συνδέονται **καὶ τινες κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων**, μετὰ τὰς ὁποίας κατορθώνομεν νὰ ἀντιλαβινώμεθα τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἀκριβέστερα. Τέλος δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι **κατὰ ταύτην παρατηρεῖται τάσις νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μας.**

Κατὰ ταῦτα τὴν προσοχὴν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἑξῆς :

Προσοχὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ λειτουργία, διὰ τῆς ὁποίας περιεχόμενόν τι τῆς συνειδήσεως καθίσταται σαφέστατον καὶ διαυγέστατον ἐπὶ βλάβῃ ὄλων τῶν ἄλλων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως.

2 Εἶδη τῆς προσοχῆς.

Τὰ ἄνωτέρω παραδείγματα, περὶ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ παραστάσεως καὶ τῆς εὐχαρίστου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἀναγνώσεως, δείχνουσιν **δύο διάφορα εἶδη τῆς προσοχῆς**. Εἰς τὴν πρώτην δηλ. περίπτωσιν ἔχομεν σαφῆ συνειδήσιν **ἀντιλήψεων κατ' αἴσθησιν**, εἰς δὲ τὴν δευτέραν **παραστάσεων** διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν καλοῦμεν τὴν προσοχὴν **κατ' αἴσθησιν προσοχῆν**, εἰς δὲ τὴν δευτέραν **πνευματικῆν**. Εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν προσοχὴν γίνονται συνειδηταὶ εἰς ἡμᾶς μὲ μεγάλην σαφήνειαν καὶ διαύγειαν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, εἰς δὲ τὴν πνευματικὴν ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας παρατηρεῖται ἐπὶ μακρὸν χρόνον μόνον ἢ κατ' αἴσθησιν προσοχή.

3. Γένεσις τῆς προσοχῆς.

α') *Ψυχικὰ αἷτια καὶ ψυχολογικοὶ ὅροι.*

1. Κάθηναι εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ μελετῶ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας. Ἐξαφνα ἀκούω ἓνα πυροβολισμόν. Τί συμβαίνει τότε ; Ἀμέσως ἐπισκοτιζονται αἱ εἰς τὴν συνειδήσιν μου εὐρισκόμεναι παραστάσεις τῆς ἱστορίας, καταλαμβάνει δ' αὐτὴν ἡ παράστασις τοῦ πυροβολισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσχολοῦμαι, σκεπτόμενος ἐπὶ πολὺ τὰ κατ' αὐτόν· δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ προσοχή μου ὅλη στρέφεται εἰς τὸν πυροβολισμόν, ἀποσπωμένη ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ **εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰσχυρὰν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν**, ὅταν κεντήσῃ π. χ. τὴν χειρὰ μας μέλισσα, αἰσθανθῶμεν τὴν ὄσμην καιομένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν μεθρικούς νὰ ψάλλουν τὸν ἐθνικὸν μας ὕμνον κλπ., ἡ προσοχή μας δηλ. ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ θέμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἕως τώρα ἠσχολεῖτο, καὶ στρέφεται **ὅλη εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν**.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μὲ φίλον μου καὶ συζητῶ μὲ αὐτὸν περὶ τινος φλέγοντος ζητήματος· ἔξαφνα διέρχεται Κινέζος φέρων τὴν ιδιόρρυθμον στολὴν του· ἀμέσως λησμονῶ τὸ θέμα, διὰ τὸ ὁποῖον συνεζήτουν, αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὸ παραστάσεις τελειῶς ἔξαφανίζονται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου, καταλαμβάνουν δὲ τὴν ἄρχουσαν θέσιν εἰς αὐτὴν αἱ σχετιζόμεναι μὲ τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν μου **τὸ νέον.**

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδάσκαλος μαθηματικά, κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησίν μου αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικαὶ παραστάσεις. **Ἀπροσδοκῆτως** ἀκούω ἓνα συμμαθητὴν μου νὰ ψάλλῃ μὲ σιγανὴν φωνὴν γνωστὸν μου ᾄσμα· ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου ὅλας τὰς τέως εἰς αὐτὴν κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δὲ αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Ἐνταῦθα ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μου **ἡ ἀπροσδόκητος ἐντύπωσις.**

4. Τὰ μικρὰ μου τέκνα ἔχουν ἐξέλθει εἰς περίπατον καὶ τὰ περιμένω νὰ ἐπανέλθουν ὠρισμένην ὥραν· ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα αὕτη ἀκούω μὲ προσοχὴν κάθε θόρυβον, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς τὴν θύραν ἢ τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας· ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν προκαλεῖ ἡ **προσδοκωμένη ἐντύπωσις.**

5. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων παρατηροῦμεν ὅτι προσέχομεν περισσότερο εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια **ἐννοοῦμεν εὐκολώτερον**· ὅταν ἐννοοῦμεν μὲ μεγάλον κόπον μάθημά τι ἢ δὲν τὸ ἐννοοῦμεν καθόλου, προσέχομεν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτό, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττώνεται ἡ πρὸς αὐτὸ προσοχή μας, τέλος δὲ καὶ ἔξαφανίζεται ὅπως διόλου· κατὰ ταῦτα προσέχομεν γενικῶς εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δυνάμεθα εὐκόλως **νὰ κατανοήσωμεν ἢ νὰ ἀφομοιώσωμεν.**

Ἔστω ἡ προσοχή προκαλεῖται

1. **Ἀπὸ ἰσχυρὰς κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις.**
2. **Ἀπὸ νέας ἐντυπώσεις.**
3. **Ἀπὸ ἀπροσδοκῆτους ἐντυπώσεις.**
4. **Ἀπὸ προσδοκωμένας ἐντυπώσεις, καὶ**
5. **Ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως.**

β) Φυσιολογικοί ὄροι τῆς προσοχῆς

Ἡ προσοχὴ ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ μερικὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ καταστάσεις.

Οὕτω π. χ. μεγάλην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν προσοχὴν ἡ κόπωση, ἡ ὁποία προέρχεται ἢ ἀπὸ σωματικὴν ἢ ἀπὸ πνευματικὴν ἐργασίαν· τοῦτο γνωρίζομεν ὅλοι ἐκ πείρας· ὅταν εἴμεθα κουρασμένοι, δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν τόσον καλῶς, ὅσον ὅταν εἴμεθα ἀκμαῖοι.

Ἡ πείρα ἐπίσης διδάσκει ὅτι ἐξασκοῦν ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν εἰς τὴν προσοχὴν τὸ πολὺ ψῦχος, ἡ πολλὴ θερμότης καὶ ὁ μεμολυσμένος ἀήρ· ἀπαραίτητος ὄρος διὰ τὴν προσοχὴν εἶναι καὶ ἡ ἐλευθέρη καὶ ἀκώλυτος ἀναπνοὴ διὰ τῆς ῥινόσ.

Κατὰ ταῦτα οἱ σπουδαιότεροι φυσιολογικοὶ ὄροι τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ, ἡ κατάλληλος θερμοκρασία, ὁ καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ ἐλευθέρη διὰ τῆς ῥινόσ ἀναπνοή.

4. Ἀκουσία καὶ ἔκουσία προσοχή.

Ὅταν ὑπάρχουν οἱ ψυχικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ ὄροι, διὰ τοὺς ὁποίους εἴπομεν ἀνωτέρω, ἡ προσοχὴ γεννᾶται μόνη τῆς, οὕτως εἶπεῖν, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς· τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἀκουσίαν προσοχὴν. Ἀκουσία λοιπὸν προσοχὴ γεννᾶται, ὅταν δὲν ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ προσέχωμεν εἰς τι, ἀλλὰ κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ μεγάλην διαύγειαν καὶ σαφήνειαν αἰσθήματα ἢ παραστάσεις, ἄνευ τῆς συνεργίας μας.

Ἄλλοτε ὅμως στρέφομεν σκοπίμως τὴν προσοχὴν μας εἰς τινὰς παραστάσεις ἢ αἰσθήματα· οὕτω π. χ. οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν μὲ προσοχὴν τὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅταν τὸ διδασκόμενον δὲν παρέχη εἰς αὐτοὺς καμμίαν εὐχαρίστησιν, διότι σκέπτονται ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον διδάσκει ὁ διδάσκαλος, εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς των ἢ τὸν κατόπιν βίον των ἢ ὅτι οὕτω θὰ λάβουν καλοὺς βαθμοὺς καὶ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς γονεῖς των κλπ. Τὸ ἴδιον συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον· ἡ σκέψις δηλ. περὶ ἐπικειμένης ὠφελείας ἢ βλάβης παρακινεῖ νὰ προσέχωμεν εἰς τι. Εἰς τὴν

περίπτωσιν αὐτὴν *ἀναγκάζομεν* ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις μὲ μεγάλην σαφήνειαν, νὰ ἀναπλάσωμεν παραστάσεις καὶ νὰ ἐξετάσωμεν μὲ προσοχὴν τὸ ἀναπλαττόμενον τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν *ἐκουσίαν προσοχὴν*.

5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.

Ὅσα εἶπομεν προηγουμένως περὶ προσοχῆς, δεικνύουν ὅτι *κατὰ κανόνα ἡ προσοχὴ εἰς ἓν πρᾶγμα ἢ φαινόμενον ἀποκλείει τὴν προσοχὴν εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἢ φαινόμενον*.

Ἐνίοτε ὅμως εἶναι δυνατὸν *συγχρόνως νὰ προσέχωμεν εἰς περισσότερα πρᾶγματα*: οὕτω π. χ., εἶναι δυνατὸν νὰ πλέκη τις, νὰ ἀναγινώσκη, νὰ γράφῃ κλπ., συγχρόνως ὅμως νὰ παρακολουθῇ καὶ τινα συζήτησιν· ὁ διευθύνων τὴν ὄρχηστραν παρακολουθῇ τὰ μουσικὰ σημεῖα εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ βιβλίον τῆς μουσικῆς, προσέχει ὅμως συγχρόνως καὶ εἰς ὅλα τὰ ὄργανα καὶ εἰς τὰς φωνὰς τῶν ἀοιδῶν· ὁμοίως ὁ διδάσκαλος προσέχει εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια αὐτὸς διδάσκει ἢ λέγουν οἱ μαθηταί, προσέχει ὅμως καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ὄλων τῶν μαθητῶν κλπ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν *καταμερισμὸν τῆς προσοχῆς*.

Ὅταν καταμερίζεται ἡ προσοχὴ εἰς περισσότερας σειρὰς αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων, *ἔχομεν ἀσαφῆ συνείδησιν ὄλων τούτων*, ἔαν δ' αἴσθημά τι ἢ παράστασις ἀπασχελῇ ὄντως ὀλοκλήρον τὴν προσοχὴν μας *ἡ προσοχὴ περιορίζεται εἰς αὐτὸ μόνον τὸ αἶσθημα ἢ αὐτὴν τὴν παράστασιν*. Οὕτω π. χ. ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος γράφων παρακολουθεῖ μίαν συζήτησιν, ὅταν θέλῃ νὰ ἀκούσῃ τι καλύτερον, ἀφήνει ἀμέσως τὴν γραφίδα.

Ὁ καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς *εἶναι ὁ τελειότατος τύπος τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖ δὲ ἕκτακτον πνευματικὴν δύναμιν*.

§ 16. ΤΟ ΔΙΑΦΕΡΟΝ

α) Ὁρισμὸς τοῦ διαφέροντος.

Συγγενὲς μὲ τὴν προσοχὴν εἶναι τὸ *διαφέρον*, καὶ μάλιστα τόσοσιν συγγενές, ὥστε πολλοὶ συγχέουν τὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ φαινόμενα.

Ἐὰν μαθητὴς, κατὰ τὴν ὄραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας

είναι τελείως προσηλωμένοι εις αὐτὴν καὶ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνειδήσιν του μόνον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεις, λέγομεν ὅτι **προσέχει**. Πολλάκις ὁμως παρατηρεῖται ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ προσέχη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος του παραμένουν καὶ κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνειδήσιν του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς ἥρωας καὶ τὰς πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας ἤκουσε νὰ γίνεταί λόγος, ἀσχολεῖται μὲ αὐτούς, ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἐκτενέστερα ἱστορικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα ἐνθέτουν λεπτομερέστερον τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα μελετᾷ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἔγιναν διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα. Περὶ τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν ὅτι **ἔχει διαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν**. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν περὶ τινος ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ., ὅταν δὲν ἀσχολῆται μὲ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίξῃ π. χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κτλ. ἢ ἰχνογραφῆ ὄχι μόνον κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὀριζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα, εἰς μὲν τὴν προσοχὴν παράστασις τῆς ἢ ὁμῶς παραστάσεων **κυριαρχεῖ τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ὠρισμένον βραχὺν χρόνον**, εἰς δὲ τὸ διαφέρον ἢ **κυριαρχία αὕτη εἶναι διαρκής**. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν ὅτι διαφέρον εἶναι ἡ διαρκὴς προσοχή.

β) Ὅροι ἀπαιτούμενοι διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ διαφέρον.

Διὰ νὰ γεννηθῇ διαφέρον, ἀπαιτεῖται εἰς ἀπὸ τοὺς ἐπομένους ὅρους :

α) **Ἡ εὐκολία τῆς ἀφομοιώσεως**: Ὅταν προσλαμβάνονται εὐκόλως αἱ νέα παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει, εὐχαριστοῦμεθα. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν μας νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκ νέου μὲ τὰς ἰδίας παραστάσεις, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν καὶ πάλιν τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Ὅταν παρουσιασθῇ ἡ ἐπιθυμία αὕτη, λέγομεν ὅτι ἔχομεν διαφέρον.

β) **Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις**. Δύο μαθηταὶ ἐπιδίδονται συγχρόνως εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἰχνογραφίας. Ὁ εἰς ἐκ τούτων ταχέως προχωρεῖ καὶ δεικνύει δι' αὐτὴν μέγα διαφέρον, ἐνῶ ὁ

ἄλλος πολὺ ὀλίγα κατορθώνει καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει διαφέρον· ἐνταῦθα τὸ διαφέρον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοίωσης, διότι καὶ τῶν δύο αἱ παραστάσεις αἰ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι εἶναι αἰ ἴδιαι. Μᾶλλον τὸ διαφέρον γεννᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ εἰς μαθητὴς ἔχει ἐκ φύσεως ὀξὺν ὀφθαλμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἐξεταζόμενα ἀντικείμενα, καὶ δεξιὰν χεῖρα καὶ διὰ τοῦτο ἀναπαριστᾷ αὐτὰ ἐπιτυχῶς. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν εὐχαριστεῖται, διὸ καὶ ἀσχολεῖται περισσότερο εἰς τὴν ἰγνογραφίαν, διὰ νὰ συναισθάνεται καὶ μεγαλύτεραν εὐχαρίστησιν.

γ) **Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.** Ὅπως ὁ συλλογεὺς γραμματισμῶν, καθ' ὅσον βλέπει τὴν συλλογὴν του καθ' ἑκάστην πλουτιζομένην, ἀποκτᾷ διαφέρον δι' αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκει τὴν αὔξησιν αὐτῆς καὶ διὰ δαπάνης καὶ διὰ κόπου, οὕτω καὶ πᾶς ἄλλος, καθ' ὅσον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δι' αὐτὰς καὶ προσπαθεῖ ν' αὐξήσῃ ταύτας. δ) *ὄνυμφρον.*

Τὸ διαφέρον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται **ἄμεσον**, διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὰ, ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως ὑπάρχει π. χ. μαθητῆς, ὁ ὁποῖος δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικὰ χωρὶς νὰ συνιρέσῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὄρους· ἐπιδίδεται ὅμως μὲ μὲγάλον ζῆλον εἰς αὐτὰ δι' ἀπώτερόν τινα σκοπὸν, ἢ διὰ νὰ τύχῃ π. χ. καλοῦ βαθμοῦ ἢ διότι σκέπτεται ὅτι θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, τῶν Δοκίμων, τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. καὶ θὰ τοῦ χρειασθῇ ἡ γνῶσις αὐτῶν. Περὶ τούτου τοῦ μαθητοῦ λέγομεν ὅτι ἔχει **ἔμμεσον** διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τοῦ διαφέροντος ὑπενθυμίζουσι τὰ δύο εἶδη τῆς προσοχῆς, διὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος εἰς τὸ προηγουμένον κεφάλαιον, καὶ δὴ τὸ μὲν **ἄμεσον** διαφέρον τὴν **ἀκουσίαν** προσοχὴν, τὸ δ' **ἔμμεσον** τὴν **ἐκούσιν**. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι **τὸ μὲν ἄμεσον διαφέρον εἶναι διαρκῆς ἀκουσία προσοχή, τὸ δ' ἔμμεσον διαρκῆς ἐκούσια προσοχή.**

*3 οὐδὲν ἔστιν ὀξὺν ὀφθαλμὸν
διαφορῶν ἀντιλήψεις*

*ἄμεσον τὸ πρᾶγμα
τῆς ἐπιτυχίας
τῆς ἐπιτυχίας
διαφέρον.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

§ 17. Η ΝΟΗΣΙΣ

α') Ἡ νόησις ἐν γένει.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα συντελοῦν νὰ ἀποκτήσωμεν πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις· αἱ παραστάσεις αὗται ἔρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας ὄχι καθ' ὄρισμένον καὶ λογικῶς ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως ὅλως, ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις μας. Ἐξέρχομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ τώρα μὲν συναντῶ ἀνθρώπους βαδίζοντας, ἔπειτα ποίμνιον, ἔπειτα δάσος, λίμνην, σιδηρόδρομον κλπ. Ἐξ ὅλων τούτων ἀποκτῶ παραστάσεις· αἱ παραστάσεις ὅμως αὗται δὲν ἔχουν καμμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας· ὅπως μετὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶδον τὸ ποίμνιον, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἠδυνάμην νὰ ἴδω ὄρος, θάλασσαν κλπ, Αἱ οὕτως ὅμως ἀτάκτως εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰσερχόμεναι παραστάσεις δὲν εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν συγκεχυμέναι, ἀλλὰ **συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν**, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, ὅπως εἶναι συνδεδεμέναι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδου τῶν εἰς τὴν συνείδησιν· οὕτω δὲ συνδεόμεναι **ἀποτελοῦν ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμώτατα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου**. Ταύτην τὴν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν συσχέτισιν καὶ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν **νόησιν**.

Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι διὰ τὴν νόησιν μεγάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἢ ἐν τῇ συνείδησει **ὑπαρξίς τῶν παραστάσεων**, τὸ δὲ ἢ **τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν**. Μόνον ὅταν οἱ ὄροι οὗτοι ἐκπληρώνονται εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν νόησιν. Ἡ τελεία ὅμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτουμένων παραστάσεων κατορθώνεται μόνον, ὅταν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν συνείδησίν μας ὅλας τὰς ξένας πρὸς ταύτας παραστάσεις. Κατὰ ταῦτα ἀπαραίτητος τῆς νόησεως ὄρος εἶναι ἡ **ἐκουσία προσοχή**. Ἡ ἀπλῆ τῶν παραστάσεων ὑπαρξίς εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη καὶ ἡ προσοχή. Μόνον διὰ τῆς

νοση ἴση μέση
συναρτία) καθ' ἑμὴ
των

2) ποσὴ μ
ὡς
συναρτία

τῆς ἑωυ.
συναρτία
συναρτία.

νοση ἴση μέση
2) συναρτία

1) ἴση
2) ἴση

3) βυζ. > ὄρος

προσοχῆς δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώνωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστάσεων σχέσεις, νὰ εὐρωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, νὰ διαβλέπωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὀλικὴν παράστασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγομεν τὰ ἐπόμενα :

α') Αἱ παραστάσεις ἐρχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν, **δὲν συνδέονται μεταξὺ τῶν μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν σχέσιν** (τὸν συγχρονισμόν καὶ τὴν διαδοχὴν), **ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν** (τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν).

β') Τὴν τοιαύτην κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων ὀνομάζομεν **νόησιν**.

γ') Διὰ νὰ γίνῃ νόησις ἀπαιτεῖται :

1) **Νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις** ὅσον τελειότεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὗται, τόσον τελειότερα εἶναι καὶ ἡ νόησις.

2) **Ἡ τελεία ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων**

3) **Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν συνείδησιν πάσης ἐνοχλητικῆς παραστάσεως, ἥτοι ἡ ἐκουσία προσοχή.**

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ὅμως τελειότερον καὶ τὴν νόησιν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως.

β') Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως.

1. Ἡ ἔννοια.

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παραστάσεις, ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν μένουσι μεμονωμέναι, ἀλλὰ συνδέονται μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν.

Εἶδον π. χ. ποτὲ ἓνα κύμα καὶ ἀπέκτησα ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν μετὰ ταῦτα εἶδον καὶ ἄλλους κύμας, ἐκάστοτε δὲ ἀπέκτων καὶ παράστασιν τοῦ κινῶν, τὸν ὅποιον ἔβλεπον. Οὕτως ἀπέκτησα πολλὰς παραστάσεις ἐκ πολλῶν ὁμοίων ζῴων. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι ὅμοιαι πρὸς ἄλληλας, διότι ἔχουν μὲν ὁμοιότητες καὶ διαφοράς, ἀλλ' αἱ ὁμοιότητες ὑπερισχύουν τῶν διαφορῶν, διότι εἶναι πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει τώρα; Ὅταν λέγω

περὶ κυνός, δὲν ἔχω εἰς τὴν συνειδησίῳ μου τὴν παράστασιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κυνός, τὸν ὁποῖον εἶδόν ποτε, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνδὸς ζόφου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν κυνῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ *ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεσεν, ὅπως τὰ μὲν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἐκάστης παραστάσεως τῶν κυνῶν ἀπομακρυνθῶν, τὰ δὲ κοινὰ μεταξὺ ὅλων τῶν παραστάσεων συνενωθῶν καὶ ἀποτελέσουν μίαν γενικὴν παράστασιν τοῦ κυνός.*

Τὴν γενικὴν αὐτὴν παράστασιν, ἡ ὁποία περιέχει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, καλοῦμεν *ἐννοίαν*. Ὅπως ἔχομεν τὴν ἐννοίαν τοῦ κυνός, οὕτως ἔχομεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐννοίας π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἰγός, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καὶ τὰς ἐννοίας δὲ αὐτὰς ἀπεκτίσαμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Εἶδομεν π. χ. πλείστας αἰγὰς μέχρι τοῦδε, ἡ δὲ *ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλε τὰς διαφορὰς, ἐκράτησε τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἀπετέλεσε τὴν ἐννοίαν τῆς αἰγός.*

Κατὰ ταῦτα, ἡ *ἐννοία ἀναφέρεται εἰς ὁμάδα ὁμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἓν ἢ περισσότερα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.*

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα διαφόρων παραστάσεων ὀνομάζομεν καὶ *οὐσιώδη γνωρίσματα*, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, τὰς ὁποίας περιέχει ἐννοία τις, *ἀντιπροσώπους ἢ εἶδη* τῆς ἐννοίας αὐτῆς, διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι *ἐννοία εἶναι ἡ συνένωσις τινῶν ἢ ὅλων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.*

Ἐλέγομεν προηγουμένως ὅτι τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ μόνη τῆς, ἄνευ συνειδητῆς συνεργασίας τοῦ λογικοῦ· οὐδέποτε π. χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εἶρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔχω ἀντιληφθῆ, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἐννοίαν τοῦ πλοίου· ὡσαύτως οὐδέποτε ἐσκέφθην νὰ εἶρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους εἶδον, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ *ψυχὴ ἀφ' ἑαυτῆς, καλοῦμεν αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ψυχικὴν.*

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ *ψυχικὴ ἔννοια δὲν εἶναι τελεία*. Θὰ ἦτο π. χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰγὸς τελεία, ἐὰν ἐγὼ εἶχον ἴδῃ ὅλα τὰ εἶδη τῶν αἰγῶν· τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· συνήθως γνωρίζω μόνον τὰς αἰγας τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε ἐπεσκέφθην. Σχηματίζω ἄρα τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγὸς ἀπὸ περιορισμένον ἀριθμὸν εἰδῶν αὐτῆς καὶ ὄχι ἀπὸ ὅλα, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια αὐτὴ λέγομεν ὅτι εἶναι *στενωτέρα* τοῦ δέοντος· τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, ὅτι, ὅταν ἴδωμεν νέον εἶδος τῆς ἔννοιας αὐτῆς, π. χ. αἶγα τῆς Ἀγκύρας, δὲν τὸ ἀναγνωρίζομεν.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ ψυχικὴ ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐλάττωμα· δὲν εἶναι σπάνιον π. χ. ν' ἀκούσωμεν μικρὸν παῖδα, βλέποντα ἵππον, νὰ ὀνομάζῃ αὐτὸν ὄνον ἢ καὶ τάνάπαλιν, ὑπάρχει δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν· διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι *εὐρύτερα* τοῦ δέοντος.

Ἡ ψυχικὴ λοιπὸν ἔννοια ἄλλοτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος, ἦτοι δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἶδη, ἄλλοτε δ' εἶναι εὐρύτερα τοῦ δέοντος, ἦτοι περιλαμβάνει καὶ εἶδη, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχοντα κυρίως ὑπὸ ταύτην, *διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου*· ἔχω π. χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου· μεταβαίνω μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληρώνεται καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἔννοια αὕτη.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ψυχικῆς ἔννοιας, ἡ ὁποία ἔχει αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἡ *ὁποία δὲν σχηματίζεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ κατόπιν σκέψεως*. Φροντίζομεν δηλαδὴ νὰ παραλαμβάνωμεν ὅλα τὰ εἶδη μιᾶς ἔννοιας *καὶ μόνον αὐτά, συγκρίνομεν αὐτὰ μὲ προσοχὴν, εὐρίσκομεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς ὁμοιότητας* καὶ οὕτω ἔχομεν ἔννοιαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι οὔτε στενωτέρα, οὔτε εὐρύτερα τοῦ δέοντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολὴν. Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καλοῦμεν *λογικὴν ἔννοιαν*. Οὕτω π. χ. σχηματίζω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου συγκρίνων πρὸς ἄλληλα ὅλα καὶ μόνον τὰ εἶδη αὐτῆς· ἦτοι τὸ τε-

τράγωνον, τὸ ὀρθογώνιον, τὸν ῥόμβον καὶ τὸ τραπεζοειδές· Ἀποβάλλω τὰς διαφοράς, κρατῶ μόνον τὰς ὁμοιότητας, ἦτοι ὅτι αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ σχήματα εἶναι ἴσαι καὶ παραλλήλοι, καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἶδη ἐννοιῶν, τὴν *λογικὴν* καὶ τὴν *ψυχικὴν*, διαφορῶς ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελειότητα.

Ἐὰν ὅμως *λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν*, εἰς τὰ ὅποια ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἐννοιῶν. Ἔχω π. χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανοπίνακες, διάφοροι κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Ἐκτὸς αὐτῆς ὅμως ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὠρισμένου μελανοπίνακος, π. χ. τοῦ μελανοπίνακος τῆς τάξεώς μου· τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀπέκτησα, ἀφοῦ εἶδον ποικιλιωτάτας μορφὰς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ διετήρησα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πάντοτε μένει σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον εἰς αὐτόν. Τὰς ἐννοίας ἐκείνας, *αἱ ὅποια ἀναφέρονται εἰς ὅλα ἢ πολλὰ τοῦλάχιστον εἶδη* καὶ περιλαμβάνουν τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, καλοῦμεν *γενικὰς*, ἐκείνας δέ, αἱ ὅποια ἀναφέρονται *εἰς ἓν μόνον εἶδος ἢ ἄτομον*, καλοῦμεν *ἀτομικὰς ἐννοίας*. Ἀτομικὰς ἐννοίας ἔχομεν ὄχι μόνον ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ προσώπων· οὕτω π. χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τοῦ Κίμωνος, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ. Τὰς ἐννοίας αὐτὰς σχηματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μένουں σταθερὰ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τούτων, καὶ ἀποβάλλοντες ὅλα τὰ ἄλλα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν ὅτι εἰς τὰς ἐννοίας διακρίνομεν τὰ ὑπ' αὐτὰς *ὑπαργόμενα εἶδη* καὶ τὰ *οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτῶν*. Τὰ μὲν εἶδη λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν τὸ *πλάτος* τῆς ἐννοίας, τὰ δὲ οὐσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ *βάθος* αὐτῆς. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκονται πρὸς ἄλληλα ἔν *ἀντιπεπονθότι λόγῳ*, ἦτοι ὅταν αὐξάνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος ἐλαττώνεται, καὶ ὅταν ἐλαττώνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος αὐξάνεται.

2. Ἡ κρίσις.

α') Ὁρισμὸς τῆς κρίσεως.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας ἀποκτᾷ πολλὰς ψυχικὰς ἐννοίας. Ἄλλ' ὁ παῖς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο. Ὄταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκυσμα, καὶ τὸν ἐρωτήσωμεν τί εἶναι, λέγει ὅτι εἶναι γλύκυσμα καὶ δεικνύει οὕτως ὅτι ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ γλυκύσματος· ὅταν ὅμως καὶ γευθῇ αὐτοῦ, λέγει ὅτι **τὸ γλύκυσμα εἶναι καλόν**. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὑπερέτριαν Α, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ποτε αὐτὴ ἔκαμεν εἰς αὐτὸν κακόν τι, λέγει, χωρὶς νὰ δύναται ἀκόμη νὰ ὀμιλῇ καλῶς, ὅτι **ἡ Α εἶναι κακὴ**. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν ἀποκτᾷ μόνον παραστάσεις καὶ ἐννοίας ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως ἡ σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῇ σκέψις, σύγκρισις τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων· μόνον δὲ μετὰ τὴν σύγκρισιν αὕτην εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ἐὰν αὐταὶ δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας ἢ ὄχι. Ταύτην τὴν **πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν, ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν ἢ ὄχι καλοῦμεν κρίσιν**. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται **πρότασις**. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γραμματικὴν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ μὲν μία ἐννοία ἢ παράστασις καλεῖται ἐννοία τοῦ **ὑποκειμένου**, ἡ δὲ ἄλλη, ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ **κατηγορουμένου**. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ σύνδεσις ἢ ὁ χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνεται μὲ ἐπίγνωσιν, καλοῦμεν τὴν κρίσιν **λογικὴν**, ἐὰν δὲ δὲν συμβαίνει τοῦτο, **ψυχολογικὴν**.

β') Εἶδη τῶν κρίσεων.

1. Ὅπως εἶπομεν προηγουμένως, εἰς τὰς κρίσεις ἀποφανόμεθα ὅτι εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατηγορουμένου μὲ τὴν ἐννοίαν τοῦ ὑποκειμένου· ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχομεν **δύο εἶδη κρίσεων**, τῶν ὁποίων ὁ τύπος εἶναι ὁ ἐπόμενος :

α') Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν τὸ κατηγορούμενον (λευκός) ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὁ τοῖχος)· ἡ κρίσις αὕτη καλεῖται **καταφατικὴ**. Εἰς τὴν δευτέραν τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν **ἀποφατικὴν**. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου, ἦτοι ἀπὸ τὸ ποιὸν αὐτοῦ, τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν διαίρεσιν **κατὰ τὸ ποιόν**.

2. Ἐὰν ἀποβλέσωμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ἦτοι εἰς τὸ **ποσόν** τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν κρίσεων, τὴν **κατὰ τὸ ποσόν**, π. χ.

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου (δίκαιος) ἀποδίδεται εἰς ἓν **ὠρισμένον ἄτομον** (ὁ ἄνθρωπος οὗτος), καλοῦμεν **ἄτομικὴν**, τὴν δὲ δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **μερικὴν**, τὴν δὲ τρίτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἔννοιᾳς τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **γενικὴν κρίσιν**.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ὡς **πρὸς τὴν σχέσιν ἢ τὴν ἀναφορὰν** τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· τὴν διαφορὰν αὐτὴν δεικνύουν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις :

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐὰν ἀκολουθῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, θὰ ἀνταμειφθῆς.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ἢ ὀρθογώνια, ἢ ὀξυγώνια ἢ ἀμβλυγώνια.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ἀνευ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **κατηγορικὴν**. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ὑπὸ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **ὑποθετικὴν**. Εἰς τὴν τρίτην τέλος δίδεται **ἐκλογή μεταξὺ περισσοτέρων κατηγορουμένων** τὴν κρίσιν αὐτὴν καλοῦμεν **διαζευκτικὴν**. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐκλογή εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, ὅπως π. χ. εἰς τὴν κρίσιν :
Στερεά, ὄρευστὰ ἢ ἀέρια πληροῦν πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων, ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς

τὸ ὑποκείμενον ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου, καλοῦμεν διαίρεσιν **κατ' ἀναφορὰν**.

4. Ἐὰν τέλος ἐξετάσωμεν τὰς κρίσεις **κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος**, μετὰ τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, εὐρίσκωμεν ἄλλην διαίρεσιν, ὅπως φανερῶνουν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα :

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελής.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δυνατόν νὰ εἶναι ἐπιμελής.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελής.

Ἡ πρώτη κρίσις φανερῶνει τι τὸ πραγματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **πραγματικὴν** ἢ **βεβαιωτικὴν**, ἡ δευτέρα φανερῶνει τι προβληματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **προβληματικὴν**, καὶ ἡ τρίτη φανερῶνει τι, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν αὐτὴν **ἀποδεικτικὴν**. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν **κατὰ τὸν τρόπον**.

Ἡ ἴδια κρίσις ὑπάγεται, καθ' ὅσον ἐξετάζονται ἀπ' αὐτὴν ἡ ἐκείνην τὴν ἄποψιν, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ὑποδιαίρεσεις, ἐὰν δὲ ἐξετασθῇ ὑπὸ ὅλας τὰς ἀπόψεις ὑπάγεται εἰς ὅλας τὰς ὑποδιαίρεσεις. Οὕτω π. χ. ἡ κρίσις ὁ «μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελής» κατὰ τὸ ποῦν εἶναι ἀποφατικὴ, κατὰ τὸ ποσὸν ἀτομικὴ, κατὰ τὴν ἀναφορὰν κατηγορικὴ καὶ κατὰ τὸν τρόπον βεβαιωτικὴ.

3. Ὁ συλλογισμός.

α') Ὁρισμός τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν ὅτι, πρὶν ἢ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν, ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην, σκέψεως διὰ νὰ ἔξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν ὁρμᾶται εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀπὸ πράγματα γνωστὰ καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εὑρῇ τὸ ἄγνωστον· συνήθως αἱ γνωστὰί κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἀπὸ αὐτὰς κατορθώνομεν νὰ εὑρωμέν τι, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνωρίζομεν πρωτύτερα πῶς ἔχει. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ π. χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον, ὁρμᾶται ἀπὸ δύο κρίσεις γνωστὰς ἤδη εἰς αὐτόν· α') χώρα, κειμένη βορειότερον ἄλλης, ἔχει κλίμα ψυχρότερον ἀπὸ ἐκείνην, β') ἡ Ρωσία κεῖται βορειότερον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ εὐρίσκει

τὸ τέως ἄγνωστον εἰς αὐτόν· ὥστε ἡ Ρωσσία ἔχει κλίμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ γνωστὰς κρίσεις καὶ τὴν μεταξὺ των σχέσιν εὐρίσκομεν ἄλλην κρίσιν τέως ἄγνωστον, καλοῦμεν **συλλογισμόν**.

Αἱ δύο γνωσταὶ κρίσεις καλοῦνται **προκείμεναι ἢ ὄροι τῆς προτάσεως**, ἐκείνη δέ, τὴν ὁποίαν τώρα εὐρίσκομεν, καλεῖται **συμπέρασμα**.

β') Εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ.

1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς.

Ἐρωτῶμεν ἓνα μαθητὴν π. χ. ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θνητός· διὰ νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ὁ μαθητὴς οὗτος σκέπτεται ὡς ἑξῆς :

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Αἱ δύο πρῶται κρίσεις περιέχουν τὸ ἤδη γνωστὸν εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς δὲ τὴν τρίτην ἐκφράζει οὗτος ἐκείνο τὸ ὅποιον δὲν ἔγνωρίζε τέως, ἀλλὰ τώρα τὸ πρῶτον ἐξάγει ἀπὸ τὰς δύο γνωστὰς εἰς αὐτὸν κρίσεις. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦν **συλλογισμόν**.

Εἰς τὴν λογικὴν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἄλλον τύπον.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος κατὰ τὸν ὅποιον **ὀρθώμεθα ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικὴν**, καλεῖται **παραγωγικὸς συλλογισμὸς**. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ὀρθὸν πάντως, ἐὰν ἡ μείζων πρότασις εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸ γνωστὸν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθὲν ἀξίωμα· «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δὲ ἡ μείζων πρότασις εἶναι ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα δύναται μὲν νὰ εἶναι ὀρθόν, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν :

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκαιος· δύναται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως εἰς τὸν συλλογισμόν.

Πᾶν ἔχον πόδας περιπατεῖ.

Ἡ τράπεζα ἔχει πόδας.

Ἡ τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς.

Εἰς τὸν προηγούμενον συλλογισμόν ὠρμήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς ὅμως κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν; Παρατηρήσαμεν πολλούς, τὸν Α, Β, Γ, Δ κλπ. οἷτινες, ἄνθρωποι ὄντες, ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί· ὁ συλλογισμὸς διὰ τοῦ ὁποίου κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι ὁ ἑξῆς:

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι ἄνθρωποι.

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι θνητοί.

Ὅλοι ἄρα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς γενικὴν κρίσιν. Ἐνίστε ὁρμώμεθα καὶ ἀπὸ ἀτομικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, ὅπως φανερώνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα.

Ἡ αἰῆ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

Ἡ αἰῆ αὕτη εἶναι μηρυκαστικόν.

Ὅλα ἄρα τὰ μηρυκαστικά ἔχουν στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμόν τοῦτον, *εἰς τὸν ὁποῖον ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν*, καλοῦμεν *ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν*· τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου δὲν εἶναι ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας μας. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἔξαχθὲν ἤδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτοῦ.

Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς *εἶναι σπουδαιότατος καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει*· διὰ τούτου ἀπὸ μερικὰς περιπτώσεις ὁρμώμενοι ἐξάγομεν τοὺς κανόνας εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, τοὺς νόμους εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους εἰς τὴν πολι-

τικήν καὶ τὴν ἱερὰν ἱστορίαν· ἀφοῦ δὲ καταλήξωμεν εἰς τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα (κανόνας, νόμους κλπ), **προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν** διὰ τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

3. 'Ο κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός.

Τὸν συλλογισμὸν αὐτὸν δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·
'Ο ἀετὸς εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ὁ ἀετὸς ἄρα πετᾷ.

Εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦτον **ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικὴν** τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι ὀρθόν, δυνατόν ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

'Η στρουθοκάμηλος εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ἡ στρουθοκάμηλος ἄρα πετᾷ.

'Ο τύπος οὗτος τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικός, ἐνῶ ὁ λογικός ἔχει διάφορον διάταξιν, τασσομένης πάντοτε πρώτης τῆς μείζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸν **προβαίνομεν ἀπὸ γνωστὰς μερικὰς παραστάσεις εἰς νέαν μερικὴν περίπτωσιν, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτε μὲν ὀρθόν, ὅτε δ' ἐσφαλμένον.**

Οὕτως εὔρομεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἶδη· εἰς τὸν καθ' ἡμέραν ὅμως βίον οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα ἐκφραζόμεθα καθ' ἓνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, ὅτι, ὅταν διαλεγώμεθα, ἐκφράζομεν μόνον τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεών μας, προσθέτοντες τὸ πολὺ καὶ μίαν ἀπὸ τὰς προκειμένας ὡς προσδιορισμὸν ἢ αἰτιολογίαν τοῦ συμπεράσματος. Παρατηρῶ π. χ. χειμερινὴν τινα ἡμέραν ὅτι ὁ ἥλιος καίει καὶ λέγω: αὔριον θὰ ἔχωμεν βροχὴν· τοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ ὅλου, τὸν ὁποῖον ἔκαμα ἐν ἐμοὶ χωρὶς νὰ ἐκφράσω αὐτὸν τελείως. Οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ λέγονται **ἀτελεῖς συλλογισμοὶ** καὶ εἶναι συνηθέστατοι.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§120 ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α') Τί είναι συναίσθημα.

Γνωρίζομεν ἀπὸ ὅσα ἐμάθομεν ἀνωτέρω τί εἶναι *αἶσθημα*, γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι τὰ αἰσθήματα διακρίνονται μεταξὺ τῶν *κατὰ τόνον*· ἄλλα μὲν δηλ. αἰσθήματα εἶναι *εὐάρεστα*, ἄλλα δὲ εἶναι *δυσάρεστα*· οὕτω π. χ. ὅταν βλέπω τὸν πατέρα μου ἀσθενῆ *δυσαρεστοῦμαι*· τούναντίον ἐὰν οὗτος, μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν ἀνέρωσεν ἐντελῶς *εὐχαριστοῦμαι*· ὁμοίως *εὐχαριστοῦμαι* μὲν, ὅταν βλέπω ὡραίαν εἰκόνα, ὡραῖον οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ὡραίαν μουσικήν, ὅταν τρώγω εὐχάριστον φαγητὸν κλπ., *δυσαρεστοῦμαι* δέ, ὅταν βλέπω ἄσχημον εἰκόνα ἢ οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ἄσχημον μουσικήν, ὅταν τρώγω ἀηδὲς φαγητὸν κλπ. Παρατηροῦμεν λοιπὸν ὅτι τὰ *αἰσθήματα* *αυνοδεύονται συνήθως ὑπὸ εὐαρεστήσεως ἢ δυσαρεσκείας*.

Χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέσκειαν, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὰ διάφορα αἰσθήματα, διακρίνομεν εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο τι· ὅταν δηλ. περιμένωμεν κάτι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον, εὐρισκόμεθα εἰς *διαρκῆ συγκίνησιν καὶ ταραχήν*. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν χαρακτηρίζομεν ὡς *ἐξέγερσιν*· ὅταν δέ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμεδον, *επανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν*, ἡσυχάζομεν, ὅπως λέγομεν συνήθως, ἢ καταπραυνόμεθα· τὴν κατάστασιν αὐτὴν καλοῦμεν *καταπραΰνσιν*.

Εἰς μερικὰς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅπως π. χ.

ὅταν φάγωμεν εὐχάριστόν τι ἢ δυσάρεστον φαγητόν· εἰς ἄλλας ὁμοῦ παρατηροῦμεν καὶ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν καταπράυνσιν, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερον. Πάντως ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περιπτώσιν παρατηροῦμεν ὅτι ἔνεκα τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων ἢ τῶν σκέψεών μας, ἡ ψυχὴ μας κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ἄλλοτε μὲν χαίρομεν, ἄλλοτε δὲ λυπούμεθα· **τὴν συνείδησιν αὐτῆς τῆς χαρᾶς ἢ λύπης καλοῦμεν συναίσθημα.** Ἐφ' ὅσον βλέπω ἁπλῶς μίαν εἰκόνα, ἔχω αἴσθημα· ὅταν ὁμοῦ εὐχαριστηθῶ ἢ δυσαρεστηθῶ ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτῆν, ἔχω συναίσθημα· ὡσαύτως ἔφ' ὅσον ἁπλῶς ἀκούω ἓνα τυφλὸν ἐπαίτην νὰ διεκτραγωδῇ τὴν κατάστασιν του, ἔχω αἴσθημα· ὅταν ὁμοῦ λυπηθῶ διὰ τὸ ἀτύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

β) Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων.

Ὡς γενικὰς ιδιότητες τῶν συναισθημάτων δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς :

α') Ὅλα τὰ συναισθήματα δύνανται νὰ ὑπαχθῶν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους **τὴν εὐχαρίστησιν** καὶ **τὴν δυσaréσκειαν**, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν **οὐδετέραν τινα κατάστασιν**, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ διάφορα αἰσθήματα δὲν προκαλοῦν οὔτε εὐχαρίστησιν οὔτε δυσaréσκειαν.

β') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων : 1) **κατὰ τὸ ποσόν**· ἡ λύπη π. χ. τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ὅταν ἴδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ὅταν ἀκούσω ὅτι ἀπέθανεν ἄγνωστος ἄνθρωπος· ὡσαύτως ἡ δυσaréσκεια τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν φουῶ ἔχι νωποῦ, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν δυσaréσκειαν τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν καιομένου ὑφάσματος κλπ. 2) **κατὰ τὸ ποῖόν**· ἄλλη εἶναι ἡ εὐχαρίστησις, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ἀγαθὴν πρᾶξιν, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς ἐπιχειρήσεως· ὅπως ἄλλη εἶναι ἡ δυσaréσκεια, ἡ ὁποία προέρχεται ὅταν βλέπωμεν πλούσιον νὰ μὴ παρέχη συνδρομὴν εἰς πτωχὸν πάσχοντα, καὶ ἄλλη εἶναι ἡ δυσaréσκεια, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν μου π. χ. εἰς ἓνα διαγωνισμόν, τὰς ἑξετάσεις κλπ.

γ') Τὰ συναισθήματα συνήθως **ἀπαμβλύονται** καθόσον

ἐπαναλαμβάνονται τὰ αἴτια, τὰ ὅποια προκαλοῦν αὐτά ὁ μαθητὴς π. χ. ὁ ὅποιος πρώτην φορὰν ἀποροίπτεται συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν τοῦτο συμβῆ εἰς αὐτὸν καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φορὰν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα· ὁμοίως ὁ πατήρ, ὁ ὅποιος μανθάνει πρώτην φορὰν τὸν θάνατον τέκνου του, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἐὰν ὅμως ὁμοιον ἀτύχημα πλήξῃ αὐτὸν κατ' ἐπανάληψιν ἢ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικροτέρα. Ἐνίοτε μάλιστα παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ἕνεκα τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦν ὠρισμένα συναισθήματα, τὰ συναισθήματα ταῦτα **μεταβάλλονται κατὰ τὸ ποιόν**. Οὕτω π. χ. ὅταν φάγωμεν κατ' ἐπανάληψιν φαγητόν, τὸ ὅποιον κατ' ἀρχὰς προεκάλει εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, δὲν παρατηρεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπάμβλυνσις μόνον τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ **μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἀηδίαν**· κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὴν ἀπάμβλυνσιν ἐπέρχεται πολλάκις καὶ **ἀλλοίωσις τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων**.

Ἡ ἀπάμβλυνσις ὅμως καὶ ἀλλοίωσις δὲν παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ συναισθήματα· εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ πραγματικὰ ἔργα τῆς τέχνης ὅπως εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, ὁ Παρθενών, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους κλπ. προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς πάντοτε εὐχαρίστησιν, καὶ μάλιστα ἐκάστην φορὰν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτά, **ἢ εὐχαρίστησίς μας εἶναι μεγαλυτέρα** ἐνταῦθα ἢ ἐπανάληψις τῶν αἰσθημάτων **δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίσχυσιν τῶν συναισθημάτων**, ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, ὅτι δηλ. ἔργον τι τέχνης δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν τοῦ συναισθήματος, **εἶναι ἀπόδειξις ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πραγματικὸν καλλιτέχνημα**.

δ') Ἡ ἰσχὺς τῶν συναισθημάτων ἐξαρτᾶται **καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα τὰ ὅποια προηγουμένως εἶχομεν**· ἡ χαρὰ π. χ., τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ λύπην, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην χαρὰν· ὡσαύτως ἢ λύπη, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ χαρὰν, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην λύπην. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων, **παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ συναισθημάτων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ ὁμοειδεῖς ἐρεθισμούς**.

σφαιραναισθησιν συναισθησιν
σφαιραναισθησιν εγ σου η πριν του ψυχιστου
93
δυσμια
ικαν

§ 21. ΣΩΜΑΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κατά τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν πολλὰ καὶ ἐπιμεμελημένα ἔρευνα διὰ νὰ ὀρισθῇ ἡ **ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δ' ἐπὶ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος.** Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ κατέληξαν εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα.

Ἀπλᾶ **εὐάρεστα συναισθήματα** (π. χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα **ἐπιβράδυνσιν** καὶ συγχρόνως **ἐνίσχυσιν** τῶν παλμῶν. Ἀπλᾶ **δυσάρεστα συναισθήματα** (π. χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουν **ἐπιτάχυνσιν** καὶ **ἐξασθένωσιν** τῶν παλμῶν. **Διεγερτικὰ** συναισθήματα ἐπιφέρουν **ἐνίσχυσιν, καταπραῦντικὰ** δὲ **ἐξασθένωσιν** τῶν παλμῶν ἀνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἔγιναν **εἰς ἀπλᾶ συναισθήματα** ἐξεγέρσεως καὶ καταπραῦνσεως (π. χ. ὑψηλοῦς τόνους, ἐρυθρὸν χροῶμα ἢ χαμηλοῦς τόνους καὶ κυανοῦν χροῶμα), ἀλλ' εἰς συναισθήματα προκληθέντα ἀπὸ πολυπλόκους ἐρεθισμούς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ.

§ 22. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν ὅτι **συναίσθημα εἶναι ἡ συνείδησις τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης· ἀλλ'** ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἢ ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια τὰς ὁποίας ἐκάστοτε συναισθανόμεθα, εἶναι δυνατόν νὰ προέρχονται ἐκ διαφόρων λόγων· ἄλλοτε μὲν π. χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὠρισμένα αἰσθήματα, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν ὀσφραινώμεθα ἓν ῥόδον, ὅταν τρώγωμεν πρᾶγμα τι γλυκύ, ὅταν θερμαίνωμεν τὰς παγωμένας χεῖράς μας, ὅταν βλέπωμεν τὸ κυανοῦν χροῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν αἰσθανόμεθα τὴν ὀσμὴν τοῦ οὐχὶ νωποῦ, ὅταν λαμβάνωμεν πικρὸν φάρμακόν, ὅταν ἀκούωμεν τὸν τριγμὸν τῆς θύρας κλπ., ἄλλοτε δὲ πάλιν εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἔνεκα ἄλλων λόγων, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν ἡμεῖς κάμνωμεν μίαν ἀγαθὴν ἢ κακὴν πράξιν, ἢ βλέπωμεν ἄλλον τινὰ νὰ κάμνη αὐτήν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι προχωροῦμεν ἢ δὲν δυνάμεθα, παρ' ὅλους τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπάθειάς μας, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μαθήματα, ὅταν ἀναγινώσκωμεν τὰ ἠρωϊκὰ κατορθώματα ἢ ἀτυχήματα τῶν προγόνων μας κλπ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ εὐ-

χαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἡμῶν *προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα*, καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν *κατ' αἴσθησιν ἢ ὑλικὸν συναίσθημα*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια *δὲν προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθήματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ἐννοίας, τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας*: τὰ τοιαῦτα συναισθήματα καλοῦμεν *πνευματιὰ συναισθήματα*.

Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι *διαφόρων εἰδῶν ἀναλόγως τῆς προκαλούσης αὐτὰ αἰτίας*: κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων, ἀφοῦ εἴπομεν ὀλίγα περὶ τῶν ὑλικῶν ἢ κατ' αἴσθησιν συναισθημάτων.

§ 23. ΥΛΙΚΑ ἢ ΚΑΤ' ΑἲΣΘΗΣΙΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Ὅταν πονῆ ἢ κεφαλὴ μας, εἴμεθα σιωπηλοὶ καὶ φαινόμεθα ὅτι κατεχόμεθα ἀπὸ λύπην, εὐθύς ὅμως ὡς παρέλθῃ ὁ πόνος οὗτος μεταβάλλεται ἡ ψυχικὴ μας κατάστασις καὶ ἀνακτῶμεν τὴν εὐθυμίαν μας.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ ἥλιος, ὁ ὠραῖος καιρὸς μᾶς κάνουν εὐθύμους, τοῦναντίον τὸ σκότος, τὰ πολὺ σκοτεινὰ χρώματα, ὁ ὑγρὸς καιρὸς ἐπιδροῦν δυσαρέστως καὶ ἀφαιροῦν τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν εὐθυμίαν μας. Εὐχάριστος συναστροφή καὶ μουσικὴ χαροποιῦν τὸν ἄνθρωπον, τοῦναντίον ὁ μονήρης βίος δυσαρεστὲί αὐτόν. Ὁ ἀγαπῶν τὰ ὠραῖα φαγητὰ καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλης λύπης, ὅταν τρώγῃ φαγητὸν ὄχι καλὸν κλπ.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ὅτι *εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωικὸν ἢ ἄλλο αἴσθημα* προξενεῖ εἰς ἡμᾶς χαρὰν ἢ λύπην.

Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ ὠρισμένα αἰσθήματα, καλεῖται ὑλικὸν ἢ κατ' αἴσθησιν συναίσθημα: καὶ εἶναι εὐάρεστον μὲν, ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν συνείδησιν ὅτι ἔρεθισμός τις προάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν, δυσάρεστον δὲ ὅταν συμβαίῃ τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ὑλικὰ συναισθήματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, **κατὰ κανόνα** εὐχάριστα μὲν ὕλικά συναισθήματα προκαλοῦν τὰ πράγματα, **τὰ ὁποῖα εἶναι ὠφέλιμα ἢ ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σώματός μας** (ὅπως εἶναι π.χ. αἱ νοπαὶ ὀπῶραι, τὸ γάλα, ὁ ἄρτος κλπ.), δυσάρεστα δὲ τὰ πράγματα, **τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ὑγείαν μας** (ὅπως εἶναι π.χ. οὐχὶ νοποὶ ἰχθύες, τὸ χαλασμένον κρέας, ὀπῶραι καὶ ῥᾶ πολλῶν ἡμερῶν κλπ.). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον **τὰ ἰσχυρότατα ὕλικά συναισθήματα προκαλοῦν αἱ δύο αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἀμέσως κατὰ τὴν εἰς τὸ σῶμα εἴσοδον τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ζωῆς στοιχείων**, δηλ. τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς, ἤτοι **ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις**, τὰ ἀσθενέστατα δὲ ἢ μόλις ἀντιληπτά ὕλικά συναισθήματα **προκαλοῦνται ἀπὸ ἄλλας αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς μας εὐεξίας.**

Τὰ ὕλικά συναισθήματα ἐξαρθῶνται :

α') **ἀπὸ τὴν γενικὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν**· ὅταν π.χ. πεινώμεν, φαγητόν τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐγευστότατον ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα χορτασμένοι, τὸ αὐτὸ φαγητόν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν, ὡσαύτως, ὅταν εἴμεθα ἀκμαῖοι, συναισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἀπὸ μακρὰν πορείαν, ἐνῶ, ὅταν εἴμεθα ἐξ ὀϊασθήποτε αἰτίας καταπεπονημένοι, ἀποχρούομεν οἰανδήποτε καὶ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν.

β') **ἀπὸ τὴν συχνότεραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν τὰ συναισθήματα ταῦτα**· οὕτω π.χ. φαγητόν, τὸ ὁποῖον τρώγομεν κατ' ἀρχὰς μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν, προκαλεῖ ἐπὶ τέλους εἰς ἡμᾶς τὴν ἀηδίαν ἐὰν τρώγομεν αὐτὸ συχνάκις· τὸ κάπνισμα προκαλεῖ κατ' ἀρχὰς ἀηδίαν, μετὰ τινα ὅμως χρόνον ὄχι μόνον παύει ἢ ἐξ αὐτοῦ ἀηδία, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλεται εἰς εὐχαρίστησιν.

γ') **ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν αὐτά**· οὕτω π.χ. τὸ ἄλυρον καὶ τὸ ὄξινον εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἡ ἰσχὺς τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι μικρά, ὅταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, ἢ γεῦσις αὐτῶν καθίσταται δυσάρεστος· ὡσαύτως τὸ γλυκὺ εἶναι συνήθως εὐχάριστον, ὅταν ὅμως ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρότατος, καθίσταται ἀηδής· **διὰ τὰ προκαλέσθαι λοιπὸν αἰσθημά τι εὐαρέσκεια, πρέπει νὰ ἔχη ὠρισμένην ἰσχύν**, ὅταν δὲ ἡ ἰσχὺς αὕτη γίνῃ μεγαλύτερα,

ἡ εὐαρέσκεια μεταβάλλεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς δυσαρέσκειαν· τὸ ἴδιον συμβαίνει πολλάκις καὶ ὅταν ἡ ἰσχὺς τοῦ ἔρεθισμοῦ εἶναι πολὺ μικρά.

§ 24. ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α') Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ὅρισμός τοῦ αὐτοσυναίσθηματος. Μαθητὴς τις βλέπει ὅτι παρακολουθεῖ μὲ εὐκολίαν τὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια διδάσκονται εἰς τὴν τάξιν του, ὅτι λύει εὐκόλως τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια δίδει εἰς αὐτόν, διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν, ὁ διδάσκαλος ὅτι καὶ ἰδίας λύσεις αὐτῶν εὗρισκει καὶ διὰ τοῦτο συναισθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἄλλος ἐκτελεῖ εὐκόλως τὰς διαφόρους ἀσκήσεις τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀθλητικὰς παιδίαν πρωτεύει τῶν συμμαθητῶν του· καὶ οὗτος συναισθάνεται εὐχαρίστησιν διὰ τὴν εὐδοκίμησίν του εἰς τὴν γυμναστικὴν· τοῦναντίον δυσαρεστεῖται ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος βλέπει ὅτι, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τόσον καλὰ ὅσον θέλει μάθημά τι ἢ νὰ ἐκτελέσῃ ἐργασίαν ἀνατιθεμένην εἰς αὐτόν.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἔχουν τὴν αἰτίαν τῶν *εἰς τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν ἄτομον τι σχηματίζει περὶ τῆς ἰδίας ἀξίας*· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μεγάλη, τὸ ἄτομον τοῦτο εὐχαριστεῖται, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μικρὰ ἢ μηδαμινή, δυσαρεστεῖται· τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν καὶ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν *αὐτοσυναίσθημα*.

Αὐτοσυναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας· εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μεγάλη, δυσάρεστος δέ, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μικρά.

Αὐτοσυνειδησία. Αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἢ μὲ ἄλλας λέξεις, *ἡ γνώσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, τὸ γινῶθι σαυτὸν τῶν ἀρχαίων.* Κατὰ ταῦτα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ βάσις τοῦ αὐτοσυναίσθηματος. Καὶ *ὀρθὴν μὲν αὐτοσυνειδησίαν* λέγομεν ὅτι ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ὀρθὴν παράστασιν περὶ τῆς ἀξίας του, χωρὶς οὔτε νὰ ὑπερημᾷ οὔτε νὰ ὑποτιμᾷ αὐτήν, *ἐσφαλμένην*

δὲ αὐτοσυνειδησίαν ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἔχει ὀρθὴν παράστασιν τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ νομίζει ταύτην ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔχει περὶ ἑαυτοῦ παράστασιν ὅτι ἔχει ἀξίαν ἢ πραγματικὴν ἢ φανταστικὴν, καθίσταται εὐκόλως **ἀλαζών, ὑπερήφανος**, συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ **θαρραλέος καὶ ἀποφασιστικός**. Ἐνῶ τοῦναντίον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος φρονεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, εἴτε στηρίζεται ἢ γνώμη αὐτῆ ἐπὶ πραγματικῆς αἰτίας, εἴτε μόνον ἐπὶ φανταστικῆς, γίνεται **δειλὸς καὶ ἀτολμος**, συγχρόνως ὅμως εἶναι **ταπεινόφρων καὶ μετριόφρων**. **Ἡ ὀρθὴ λοιπὸν αὐτοσυνειδησία**, ἣτοι ἡ ὀρθὴ κρίσις περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, **προφυλάττει ἡμᾶς τὸ μὲν ἀπὸ τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ἀλαζονείαν, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν ἀτολμίαν.**

β') Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἡμεῖς περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν. Οὕτω π. χ. μαθητὴς τις εὐχαριστεῖται, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται ὑπὸ τῶν διδασκάλων του, δυσαρεστεῖται δὲ ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ διδάσκαλοί του ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μικρὰν ἀξίαν ἢ καὶ δὲν τοῦ ἀναγνωρίζουν καμμίαν ἀξίαν. ὡσαύτως ὁ ὑποψήφιος διὰ τι ἀξίωμα εὐχαριστεῖται μὲν, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνει κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μάλιστα μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν, δυσαρεστεῖται δὲ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του δὲν ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνει ἐλαχίστας ψήφους. Τὴν εὐχαρίστησιν αὐτὴν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, ἡ ὁποία προσέρχεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, καλοῦμεν **συναίσθημα τῆς τιμῆς.**

Συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἡμῶν ὑπ' ἄλλων· καὶ εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι ἐκτιμοῦν ἡμᾶς, δυσάρεστα δὲ ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι μᾶς ὑποτιμοῦν ἢ δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν.

Κατὰ ταῦτα, τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς** συγγενεῦει μὲ τὸ

αὐτοσυναίσθημα: βάσις καὶ τῶν δύο τούτων συναίσθημάτων εἶναι ἢ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ' εἰς μὲν τὸ αὐτοσυναίσθημα ἢ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, εἰς δὲ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἢ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἄλλου. Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο **παρὰ ἐπέκτασις τοῦ αὐτοσυναισθήματος καὶ εἰς ἄλλου**: διὰ τοῦτο δὲ τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ μεταβάλλεται, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ αὐτοσυναισθήματος**. Ἐκεῖνος π. χ. ὅστις ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὡραιότητά του, εὐχαριστεῖται, ὅταν οἱ ἄλλοι ἐπαινοῦν αὐτὸν δι' αὐτήν. λυπεῖται δέ, ὅταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀποδίδουν καμίαν σημασίαν εἰς τὸ κάλλος του. Ἐὰν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ κατανοήσῃ ὅτι ἡ ὡραιότης δὲν εἶναι πολὺ σπουδαῖον πρᾶγμα καὶ ἀποδίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς ἄλλο τι, π. χ. τὰς γνώσεις, τὴν δεξιότητα εἰς ταύτην ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν κλπ., δὲν κάμνει πλέον ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν ἢ περὶ τῆς καλλονῆς του εὐμενῆς ἢ δυσμενῆς κρίσις τῶν ἄλλων.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον: ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ἰσχυρὸν συναίσθημα τιμῆς, ἐκεῖνος δηλ. ὁ ὁποῖος ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας του, προσπαθεῖ νὰ κάμνῃ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ πᾶσαν πρᾶξιν, ἢ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποτίμησίν του· ἐὰν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ᾖ εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἦτοι μεταξὺ ἀνθρώπων, **οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὸ πραγματικῶς ὀρθὸν καὶ ἀγαθόν, κατηγοροῦν δὲ καὶ ἀποδοκιμάζουν τὸ πραγματικῶς κακόν**, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θὰ γίνῃ σὺν τῷ χρόνῳ **ἠθικὸς ἄνθρωπος**. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δὲν συμβαίνει συνήθως, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός μας ἐπαινεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς νομίζει **ὀρθόν καὶ ἀγαθόν** διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἀποδοκιμάζει δ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον αὐτὸς νομίζει, δι' οἰονδήποτε λόγον **κακόν**, δὲν πρέπει νὰ ἐξαρθῶμεν ἀπολύτως τὴν συμπεριφορὰν μας ἀπὸ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας ὀρθὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κρίσιν, τὴν ὁποίαν θὰ μορφώσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον σύμφωνα μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ μάθωμεν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (ἠθικὸν συναίσθημα).

γ) Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα

Ὅρισμός καὶ γένεσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος.

Ἡμέραν τινὰ τοῦ χειμῶνος συναντῶ γέροντα ἐπαίτην μὲ παλαιὰ ἐνδύματα, ὠχρὸν πρόσωπον καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψῦχος καὶ τὴν πείναν· μόλις ἴδω τὸν γέροντα τοῦτον, συναισθάνομαι τόσην λύπην, ὅσην σχεδὸν θὰ συνησθάνομην, ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος εὐρισκόμην εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ· **πάσχω λοιπὸν μετὰ τοῦ πάσχοντος γέροντος** καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἰς ἐμέ, καλοῦμεν **συμπάσχειν**.

Ἄλλοτε μεταβαίνω πρὸς ἐπίσκεψιν φίλου μου, ὁ ὁποῖος εὐρίζεται εἰς ἀνάρρωσιν ἀπὸ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον νόσον· βλέπω πόσον αὐτὸς χαίρει διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ὑγείας του καὶ **χαίρω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτοῦ**· τὸ συναίσθημα τοῦτο καλοῦμεν **συγχαίρειν**, δι' ἑνὸς δὲ ὀνόματος τὸ συμπάσχειν καὶ τὸ συγχαίρειν καλοῦμεν **συμπαθητικὸν συναίσθημα**.

Συμπαθητικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι ἡ χαρὰ διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων. Συγχαίρομεν μὲν, ὅταν μετέχωμεν τῆς χαρᾶς τῶν ἄλλων· συμπάσχομεν δέ, ὅταν μετέχωμεν τῆς λύπης τῶν ἄλλων.

Ἄλλὰ πῶς συμβαίνει νὰ μετέχωμεν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης τῶν ἄλλων; Ὅταν ἀντιλαμβάνομεθα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ἄλλοι χαίρουσιν ἢ λυποῦνται, ἐὰν συμβῇ ἀνάλογόν τι καὶ εἰς ἡμᾶς προηγουμένως, ἢ σημερινὴ ἀντίληψις ἀναπλάττει εἰς τὴν συνείδησίν μας τὴν ὁμοίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποῖαν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε εὐρέθημεν, αὕτη δὲ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τότε συνησθάνθημεν· ὥστε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τώρα ἔχομεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων, εἶναι συναισθήματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάπλασιν σχετικῶν πρὸς τὴν αἰτίαν ταύτην παραστάσεων· **δὲν εἶναι τι τὸ ὁποῖον ἀμέσως προκαλεῖται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπλάσεως σχετικῶν παραστάσεων.** Ἐνίοτε ὅμως τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα προκαλοῦνται καὶ ἀμέσως, ὅχι δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τὰ ὁποῖα βλέπομεν εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ ἴδια ἐξωτερικὰ σημεία (συνωφρωμένον π. χ. πρόσωπον, δάκρυα, ἢ γέλως, ἐνθουσιασμός

κ.λ.π.) είχαν συνδεθῆ ἄλλοτε εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μέ τινα λύπην ἢ χαράν.

Αὐτονόητος λοιπὸν προϋπόθεσις νὰ γεννηθῆ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶναι **τὸ ὅτι καὶ ἡμεῖς εὐρέθηνμέν ποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἢ ὁμοίαν κατάστασιν καὶ συνησθάνθημεν τὸ ἴδιον πρὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι συναισθάνονται τώρα.** Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διατι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ ἴδιον ἢ τῆς αὐτῆς ἰσχύος συμπαθητικὸν συναίσθημα (ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπεινάσέ ποτε, λυπεῖται πολὺ περισσότερο τὸν πεινῶντα ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἠσθάνθη τὸ λυπηρὸν τῆς πείνης αἴσθημα, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχασε τὸν υἱὸν του εἰς τὸν πόλεμον, ἐννοεῖ πολὺ καλύτερα τὸν πόνον τοῦ πατρὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναγγέλλεται ὁμοία ἀπώλεια, ἀπὸ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν ἔδοκίμασε τοιοῦτον ἀτύχημα ἢ δὲν ἀπέκτησε τέκνα κ.λ.π.) καὶ διατι παρατηρεῖται ἐνίοτε ὅτι, βλέποντες ἀνθρωπὸν πάσχοντα, συναισθανόμεθα λύπην πολὺ μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται αὐτὸς ὁ πύσχων (πρὸβλ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «ὁ χορτασμένος δὲν πιστεύει τοῦ πεινασμένου».)

Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Πολλάκις ὅμως παρατηρεῖται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου· οἱ ἀνθρώποι δηλ. χαίρουν διὰ τῆς λύπην τῶν ἄλλων καὶ λυποῦνται διὰ τὴν χαράν των· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγομεν ὅτι ἔχουν **χαιρεκακίαν** εἰς δὲ τὴν δευτέραν **φθόνον**. Ἡ χαιρεκακία εἶναι λοιπὸν **ἀντίθετος τοῦ συλλυπεῖσθαι**, ὁ δὲ φθόνος **ἀντίθετος τοῦ συχαίρειν** τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸν φθόνον καλοῦμεν μὲ ἐν ὄνομα **ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα**. Ὁ φθόνος ἐμφανίζεται περισσότερο εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν χαιρεκακίαν.

Ἀνάπτυξις τῶν συμπαθητικῶν καὶ τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὰ συμπαθητικὰ καὶ τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ **τὴν κλίσιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ἄλλους**. Συμπαθοῦμεν κυρίως τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ἐποίους συναισθανόμεθα, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἀγάπην, ἀντιπαθοῦμεν δ' ἐκεῖνους, πρὸς τοὺς ὁποῖους συναισθανόμεθα ἀποστροφὴν. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατι τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας (**οἰκογενειακὸν συναίσθημα**)

καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς πατρίδος (*πατριωτικὸν συναίσθημα*). Ἡ ὑψίστη καὶ τελειοτάτη μορφή τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν συμπαθοῦμεν ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.

Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ συμπάθεια. Ἐφ' ὅσον ἡ συμπάθεια, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα διὰ τοὺς πάσχοντας, περιορίζεται μόνον εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται παρ' ἡμῖν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πάσχοντος, καλεῖται *παθητικὴ*, ὅταν δὲ ἡ συμπάθεια αὕτη παρακινή ἡμᾶς καὶ εἰς ἐνεργείας, εἰς πράξεις, εἰς ἀτομικὰς θυσίας πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων, καλεῖται *ἐνεργητικὴ*. Ὅτι ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς παθητικῆς, εἶναι αὐτονόητον. Τὴν ἐνεργητικὴν αὐτὴν συμπάθειαν συνιστᾷ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τονίζων τὴν σημασίαν *τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης*.

δ) Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν *μίαν* στιγμὴν, *μίαν* εὐθεῖαν γραμμὴν, ἓν χροῶμα, ἔὰν ἀκούσωμεν *ἓνα* φθόγγον, *ἓνα* μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν ὅτι αὐτὰ εἶναι *καλά*.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν *ἀπλᾶς* παραστάσεις, ἤτοι παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ *ἓν* μέλος μόνον ἢ ἀπὸ *ἓνα* ἐρεθισμόν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ καλόν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἰς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφής, τὸ γεννώμενον συναίσθημα εἶνε *ἀπλῶς εὐάρεστον*, ὅχι ὅμως καὶ *καλόν*. Κατὰ ταῦτα τὸ *εὐάρεστον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ καλόν*.

Πολλὰ γραμμαὶ ἢ στιγμαὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν μίαν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν μὲ εὐχαρίστησιν. Ὅμοιως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελλλόμενον ἢ ᾄδόμενον, τὸ ῥόδον, μία καλὴ ἀνθοδέση, ἓν ὄρατον οἰκοδόμημα, ἓν τοπίον κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν κοινὸν ὅτι εἶναι *σύνθετοι*· τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα μέλη, τὰ ὅποια ὅλα ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἓν ἐνιαῖον ὅλον, εἶναι δὲ καὶ ὅμοια

πρὸς ἄλληλα, π. χ. γραμμαί, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ὅτι τὸ **καλὸν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς συνθέτους παραστάσεις**. Καλὸν δὲν ὑπάρχει, **ὅταν ἐξετάζωμεν ἐν ἑκαστὸν μέλος** τῆς συνθέτου παραστάσεως, **καθ' ἑαυτό**, ἀλλὰ μόνον, ὅταν **λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς σχέσεως, ἢ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ πολλῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως**.

Ὅταν φαντασθῶμεν **ἀπλᾶς ὁμοειδεῖς παραστάσεις**, π. χ. γραμμιάς, χρώματα, τόνους, λέξεις κλπ. εἰς ὠρισμένην σχέσιν πρὸς ἄλληλας, γεννᾶται μία **μορφή**. Ὅταν λέγωμεν μορφήν, ἐννοοῦμεν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π. χ. τὴν μορφήν φύλλου, εἰκότος, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν. Οὕτω π. χ. ἡ συμφωνία εἶναι **μορφή τόνων** (μουσικὴ μορφή), τὸ ἰχνογράφημα εἶναι **μορφή γραμμῶν** (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς αὐτὰς καλοῦμεν **καλαισθητικὰς μορφάς**.

Ὅλαι ὅμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλαί, με ἄλλας λέξεις **ἀπὸ πάντα συνδυασμὸν ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ μορφή**. Οὕτω π. χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφώνεται πολλάκις διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται εἰς ἡμᾶς **αἰσχρόν**. Συνδυασμὸς ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρινοῦ δὲν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς. Ὅμοίως οἰκοδόμημα ἀσύμμετρον δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καλόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν μᾶς ἀρέσκει.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι διακρίνομεν **δύο εἶδη μορφῶν**, τὰς **καλὰς** καὶ τὰς **αἰσχροὰς**, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλαὶ προκαλοῦν τὴν εὐαρέσκειαν, αἱ δὲ αἰσχροαὶ τὴν ἀπαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὐρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐαρεσκειᾶς καὶ ἀπαρεσκειᾶς, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφάς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλᾶι παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταξὺ των, ὥστε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τοῦτον γεννᾶται **ἁρμονία**, ἐνῶ εἰς τὰς αἰσχροὰς μορφάς, εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ, εἴτε διὰ τὴν μονοτονίαν τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν, **ἡ ἁρμονία αὕτη δὲν ὑπάρχει** ἀπέραντος π. χ. πεδιάς ἢ ἔρημος ἀπαρέσκουν εἰς ἡμᾶς.

Κατὰ ταῦτα·

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφάς, αἱ ὅποια προκαλοῦν παρ'

ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχροῦς δὲ τὰς προκαλούσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέγομεν βλέπομεν ὅτι πηγαί τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Ὅλαι αἱ μορφαὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλά· εὐρίσκομεν π. γ. δένδρα, ἄνθη, τοπία, ἄτινα δὲν εἶναι καλά. Πᾶσα ὅμως μορφή τῆς τέχνης **πρέπει κατ' ἀνάγκην** νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διασπαρμένον. Οὕτω π. γ. εἰς ἓνα ἄνθωνα δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ νὰ ἀποτελέσωμεν ἓν σύνολον διεγειρον τὴν εὐαρέσκειάν μας· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάζῃ σωματικὰς μορφάς, ὅπως κάμνουν ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική καὶ ἡ ζωγραφική, καλοῦμεν αὐτὴν **εἰκαστικήν**, ὅταν δὲ συνδυάζῃ καλοὺς μουσικοὺς τόνους, καλοῦμεν αὐτὴν **μουσικήν**, καὶ τέλος, ὅταν ἐκφράζῃ τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν αὐτὴν **ποίησιν**.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν εἰς τὰς εἰκόνας, τὰ οἰκοδομήματα, τὰς ἐκκλησίας, τοὺς ἀνθῶνας κλπ., ἀκούομεν εἰς ᾄσμα, ἀπαγγελόμενον ποίημα, μουσικὴν συμφωνίαν κλπ. Δυνάμεθα ἄρα γε καὶ νὰ γενθῶμεν αὐτὸ εἰς ἓν φαγητόν, νὰ τὸ ὀσφρανθῶμεν εἰς ἓν ἄνθος, ἢ ὅταν ἐγγίζωμεν ἓν μέταλλον νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὐαρεσκείας;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἀπαντῶμεν **ἀρνητικῶς**. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γενόμεθα ἢ ὀσφραϊνόμεθα, καλοῦμεν ἁπλῶς **εὐάρεστον** ἢ **δυσάρεστον**, καλὸν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν. Ὅχι δὲ μόνον αἱ ἅπλαϊ αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν καλά, ἀλλ' οὐδὲ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν, π. γ. γλυκὺ καὶ ξινόν, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας μόνον ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοὴ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας **αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ**. Ἐνεκα τούτου ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἄμα καὶ κω-

φός δὲν ἀποκτᾶ παράστασιν τοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην καλοῦ.

Ὁ μικρὸς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς ἤχους, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ὅτι τοῦτο, τὸ ὁποῖον βλέπει ἢ ἀκούει, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὀλίγα ὅμως ἔτη μετὰ ταῦτα διακρίνει τὰ καλὰ ἐνδύματα, τὴν καλὴν κούζλαν, τὴν καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. ἀπὸ τὰς αἰσχροῦς. Ὡσαύτως μὲ εὐχαρίστησιν ἀκούει τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ ἄσμα κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἅπλῶς καὶ μόνον μὲ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς συμβαίνει τοῦτο; Ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων διαφορὰν, δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἀντιληφθῇ τὸ καλὸν οὐδὲ νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου εὐαρέσκειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ κάλλος οἰκοδομήματος, εἰκόνας κλπ., πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον *ὅλα αὐτά*, ἀλλὰ σαφῶς ν' ἀντιλαμβάνομεθα *καὶ τὰ μέρη*, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ταῦτα ἀποτελοῦνται καὶ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Τότε μόνον *γίνεται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεστάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα*. Μόνον ὅταν ἐξετάζωμεν μὲ προσοχήν τι, ἀνακαλύπτωμεν τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν συνέλαβε, καὶ λέγομεν: *αὐτὸ εἶναι καλόν*.

Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν ἁρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν δυσαρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἁρμονικὰς καλοῦμεν *καλὰς*, τὰς δὲ δυσαρμονικὰς *αἰσχροῦς*, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον: *συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχρῷ*.

Εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ δὲ ὑπάρχει κυρίως εἰς τοῦτο, τί δηλ. ἕκαστος νομίζει καλόν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διδα-

σκαλίαν, τὸ περιβάλλον καὶ τὴν πνευματικὴν ἐν γένει μόρφωσιν. Παρατηρεῖται ὡσαύτως ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν δεξιότητα νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὸ καλόν, ὅπουδήποτε τοῦτο ὑπάρχει· ἄλλος π. χ. ἀντιλαμβάνεται περισσότερο τὸ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ποιήσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλόν, ἀναλόγως τοῦ **διαφέροντος**, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκαστος.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναίσθηματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅχι μόνον διότι ἀνυψώνει αὐτὸν εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δὲ ἀνακουφίζει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν **ἠθικοποίησίν του**. Ὁ ἀληθῶς εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ καλὸν οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὁμότητας καὶ χυδαιότητας, ἀλλὰ μὲ ἀγανάκτησιν ἀποστρέφεται πᾶν ἠθικῶς οὐχὶ καλὸν καὶ ἄγνόν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ **ὡς κατωτέρα βαθμὶς ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ἠθικότητα**. Τὴν δύναμιν αὐτὴν τοῦ συναίσθηματος τοῦ καλοῦ εἶχον κατανοήσει περισσότερο παντὸς ἄλλου οἱ πρόγονοί μας καὶ διὰ τοῦτο ἔθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βᾶσιν πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δ' ἐννοοῦμεν καὶ διατὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὐδέποτε παραλείπουν τὸν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Σιαγειρίτης φιλόσοφος λέγει **ὅτι ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν**, ὁ Λούθηρος **ὅτι ἀποδιώκει τὸν διάβολον**, ὁ δὲ Σαιξπηρός ὅτι «ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, τὸν ὁποῖον δὲν συγκινεῖ ἡ ἁρμονία ὠραίων τόνων, εἶναι κατάλληλος διὰ προδοσίαν, ληστείαν καὶ μοχθηρίαν».

ε') Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

α') **Ἡ ἠθικὴ κρίσις**. Παις τις μοιράζεται μὲ συμμαθητὴν του τὸ πρόγευμά του· φίλος τις ἐξηρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἔπειτα δὲ ζητεῖ συγγνώμην· ἄνθρωπός τις σκόπτει ἀνάπυρον, τὸν ὁποῖον καθ' ὁδὸν συναντᾷ ἢ ἀρνεῖται προῦξιν τινα φοβούμενος τὴν τιμωρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐπαινοῦμεν, ἄλλας δὲ ψέγομεν· καὶ τὰς μὲν πρώτας καλοῦμεν **ἀγαθὰς**, τὰς δὲ δευτέρας **κακάς**. Τοῦτο

συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀντίληψις ἐκάστης τῶν πράξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μας σχετικὰ παραστάσεις, πρὸς τὰς ὁποίας αἱ μὲν πρῶται τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων συγχωνεύονται, ἔνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν *συμφωνίας*, αἱ δὲ δεύτεραι ὁμοίως δὲν συγχωνεύονται, διὰ τὴν *ἀντίθεσιν* τὴν μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις μας εἶναι εὐμενής, εἰς δὲ τὴν δευτέραν δυσμενής. *Ἡθικὴ ἄρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις μετὰ τὴν ὁποίαν ἐκφράζομεν τὴν γνώμην μας διὰ τὴν ἠθικότητα πράξεώς τινος.*

β') *Ἡ ἠθικὴ συνείδησις.* Γνωρίζομεν ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι κακόν, ἡ δὲ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμιότης εἶναι ἀγαθόν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν ὅτι κακὸν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἡ περιφρόνησις, νὰ βασανίζομεν τὰ ζῶα, τοῦναντίον ἀγαθὸν εἶναι νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον, νὰ τηρῶμεν τὴν ὑπόσχεσίν μας, νὰ καταπιέζομεν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας μας, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς γονεῖς, νὰ πειθώμεθα εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος κλπ.

Ὁ μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τίποτε ἐκ τούτων· δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτοῦ *ὅτι δὲν ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν.* Καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους ἢ ἰδίᾳ ἀλλὰ διάφορος, κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἰδέας ἐκάστου. Ἄνθρωποι οὐδεμιᾶς ἢ κακῆς τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγήσεως ἔχουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Πολλὰκις ὡσαύτως παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἠθικαὶ παραστάσεις μερικῶν εἶναι ἐσφαλμέναι, ὅπως π. γ. συμβαίνει, ὅταν τις νομίζῃ ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τὸν πλούσιον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν. Ἡθικὴ ἄρα συνείδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τούτου, *τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ πράξωμεν.*

γ') *Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.* Ἄνθρωπός τις ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ κακόν, διὰ τοῦτο ὀργίζομαι καὶ θέλω νὰ τὸν ἐκδικηθῶ, πολλάκις μάλιστα καὶ πράττω τοῦτο. Ταχέως ὁμοίως μετὰ ταῦτα σκέπτομαι ὅτι ἡ ἐκδίκησις εἶναι κακόν καὶ μετανοῶ διὰ τὴν πράξίν μου. Γνωρίζω ὅτι ὁ μαθητὴς Α ἔπραξε κακόν τι, ἐρω-

τώμενος ὅμως ἀρνεῖται ὅτι αὐτὸς ἐπραξε τοῦτο, μάλιστα δ' ἐνοχοποιεῖ ἄλλον· εὐθὺς ὡς ἀκούσω τοῦτο, διεγείρεται εἰς ἐμὲ ἀπαρέσκεια.

Ὅταν ἀναγιγνώσκωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς σπεύδουν προθύμως εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἔχομεν *εὐάρεστα συναισθήματα*· ἡ πράξις αὕτη φαίνεται εἰς ἡμᾶς *ἠθικῶς ἀξιεπαινος*. Ἐκ τῆς ἱστορίας ὡσαύτως μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐπρόδωσε τοὺς ἐν Θερμοπύλαις ἀγωνιζομένους. Ἡ παρὰστασις τῆς πράξεως αὐτῆς διεγείρει εἰς ἡμᾶς λίαν *ἀλγεινὰ συναισθήματα* μετὰ ἄλλας λέξεις ἢ πράξις τοῦ Ἐφιάλτου *ἀπαρέσκει* εἰς ἡμᾶς.

Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν πράξεις καὶ βουλήσεις ἀνθρώπων, εἶδομεν δὲ ὅτι αἱ παραστάσεις τῶν βουλήσεων καὶ τῶν πράξεων ἄλλοτε μὲν διήγειραν εἰς ἡμᾶς τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας, διὰ τοῦτο δ' ἐχαροκτηρίσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *ἀγαθὰς*, ἄλλοτε δὲ διήγειραν τὸ δυσάρεστον συναισθημα τῆς ἀποδοκιμασίας καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς *κακὰς*. Ἀμφοτέρωτα ταῦτα τὰ συναισθήματα καλοῦνται *ἠθικὰ συναισθήματα*.

Ἡθικὸν λοιπὸν συναισθημα εἶναι τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τὸ δυσάρεστον τῆς ἀποδοκιμασίας, τὸ ὁποῖον συνδέεται μετὰ τὰς παραστάσεις βουλήσεων καὶ πράξεων τῶν ἀνθρώπων. Βούλησιν καὶ πράξιν ἀρέσκουσιν λέγομεν *ἀγαθὴν*, τὴν δὲ ἀπαρέσκουσιν *κακὴν*, διὰ τοῦτο δυνάμεθα συντομώτερον νὰ εἴπωμεν : Ἡθικὸν συναισθημα εἶναι ἢ *εὐαρέστησις* διὰ τὸ *ἀγαθὸν* καὶ ἢ *λύπη* διὰ τὸ *κακόν*.

Ὅπως δὲ εἰς τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν συναισθημα παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἰδίᾳ ἀλλ' ἀναπτύσσεται κατὰ διάφορον τρόπον. Καὶ ἐνταῦθα ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ οἰκογένεια, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ παῖς, ἢ κοινωμία εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετράφη, ἢ διδασκαλία, τῆς ὁποίας ἔτυχε, τέλος δὲ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἠσκήθη εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Εὐκόλως λοιπὸν ἐννοοῦμεν πόσον πρέπει καὶ οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι νὰ προσέχουν, ὅταν ἀνατρέφουν μικροὺς παῖδας, νὰ ἐμβάλουν εἰς αὐτοὺς ὀρθὴν συνείδησιν, ὅπως πᾶν μὲν πράγματι ἀγαθὸν διεγείρῃ τὴν εὐαρέσκειαν, πᾶν δὲ πράγματι κακὸν

τὴν ἀπαρέσκειάν τῶν καὶ ὅταν κρίνουν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξουν τι.

στ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ὅταν ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλῇ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σύμπαν, τὸν ὁποῖον ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληρθεῖσας εὐεργεσίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τὰ πάντα γνωρίζει, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ ἴδιος αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ὁ μικρὸς παῖς ἔχει περὶ τοῦ ὑπεροτάτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ.

Αὕτη ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασις τοῦ παιδὸς εἶναι **δ πυρρὴν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως** πρὸς ταύτην συνδέονται ὅλαι αἱ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἔχει ὠρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεώς του· ὅσον δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τόσον σαφέστεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὐταί. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος γνωρίζει ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὑπακούει εἰς αὐτόν· ἐπειδὴ ἔχει πεποιθήσιν ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολάς του· ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπης δὲν θέλει νὰ βλάψῃ τὸν πλησίον, δεικνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέτην, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἀνθρώπος τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ πιστῶς τὰ καθήκοντα ταῦτα, καλεῖται **εὐσεβής**, διότι εὐσέβεια εἶναι τὸ νὰ πιστεῦῃ κανεὶς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν ἐξ ὅλης καρδίας καὶ νὰ πράττῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν ἀνθρώπον παραγγέλματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι **ἠθικά**, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας αἱ ὁποῖαι, πλὴν πολλῶν

ἄλλων ἀτόπων, ἐπιτρέπουν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι καὶ ἠθικὸς ἄνθρωπος.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν εἰς αὐτὸν πράξεων, προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμόν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, πεποίθησιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κ. λ. π.

Ὁ παριστῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα τῶν ἀνθρώπων συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ὁ παριστῶν αὐτὸν ὡς ἐξωργισμένον κριτὴν συναισθάνεται φόβον, ὁ δὲ σκεπτόμενος τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ συναισθάνεται πεποίθησιν ἐπ' αὐτόν. Ἐκεῖνος ὅστις κατενόησε τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν, συναισθάνεται ἀγωνίαν, εὐθὺς ὡς σκεφθῆ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης. Ἐξ ὅλων τούτων βλέπομεν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς :

Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ *συνείδησις τῆς εὐαρεστήσεως καὶ τῆς δυσαρεστήσεως, ἡ ὁποία συνδέεται μετὰ περὶ Θεοῦ παραστάσεις ἡμῶν.*

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφώνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον μορφώνεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, ἤτοι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τοὺς ὁποίους ἀναστρέφεται ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἰδίᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὐρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι παρέμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, παραδέχονται ἄοράτους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου· ὁρᾷ ἄρα λέγει ὁ Κικέρων ἰσχυρίζομενος ὅτι *nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio*.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ἔκκλητοι πρὸ τῶν ἀσυνήθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, ὅπως π. γ. ἡ ἀστραπή, ὁ

κεραυνός, ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κ.λ.π. ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πανισχύρων ὄντων, εἰς τὰ ὅποια κατὰ τὴν βαθμίδα αὐτὴν τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀπέδιδον ὄρισμένην μορφήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐφάνταζοντο οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κρουπτόμενα εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν φόβον μὴ δυσαρεστήσουν ἢ ἐξοργίσουν κατὰ τινα τρόπον τὰς πνευματικὰς αὐτὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρούπτονται καὶ αἱ ὁποῖαι δυσαρεστούμεναι πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν.

Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα ἀνθρωπίνη μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν **ἀνθρωπομορφισμόν**.

Ἀφοῦ δὲ ἅπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνη μορφή, ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ ὅλα αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλοι οἱ οἰκογενειακοί, κοινωνικοὶ καὶ πολιτειακοὶ δεσμοὶ αὐτῶν.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ ἠθικὰ συναισθήματα διὰ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, **οἱ θεοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἠθικῆς καὶ φρουροὶ τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δικαίου**. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποιήσεις φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου ὅμως **καὶ ὡς φρουροὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαινόντων τὰς διατάξεις αὐτῶν**. Ὁ Ζεὺς π. χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψιβρεμέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεὴς ἢ αὐστηρὸς σύζυγος τῆς Ἥρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαβρότατον ὕδωρ, ὅτε δὴ ὁ ἄνδρесси κοττεσάμενος χαλεπήνη, οἷ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιὰς κρίνωσι θέμιστας, ἔκ δὲ δίκην ἐλάσσει, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες» (I. II, 385 καὶ ἐξ.).

Καθ' ὅσον δὲ ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἠθικὸν αὐτῶν συναίσθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἦδη ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαιρουν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός, οὕτινος τὴν δύναμιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ, ἦν «οὔθ' ὕπνος

αἰρεῖ ποθ' ὁ παντογῆρος οὔτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες», καὶ ὅστις «ἀγῆρω χρόνῳ δυνάστας κατέχει Ὀλύμπου μαρμαρόεσσαν αἰγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604 καὶ ἔξ), ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁδητῶς λέγουσιν **ὅτι θεῖον εἶναι ἐν**.

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένης **μονοθεϊστικῆς** θρησκείας **κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν**, ὅστις, ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιοτάτος κριτής, διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὰς θρησκείας ταύτας συνδέονται στενότερα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα· οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ· ὁ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῆ θεαρέστως, ὁ δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

ξ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Ὅταν δυνηθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι ἢ νὰ ἐξηγήσω εὐκόλως τὸ ὀριζόμενον ἐκ τοῦ ἀδιδάκτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιν· ὡσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα προέρχεται **ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως**, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον **ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων**. Τοῦναντίον δυσχεροῦμαι, ὅταν **ἡ ἀφομοίωσίς μου προβαίῃ δυσκόλως ἢ ὅταν δὲν λαμβάνω ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου**.

Ἀνάλογόν τι παρατηροῦμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις, ἀφοῦ εὔρε τὸ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν θεώρημα, ἐθυσίασεν, ἀπὸ τὴν χαράν του, εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατὸν βοῦς, καὶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, ὅστις ἀνακαλύψας τὴν εὔρεσιν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων, τόσον ἐχάρη διὰ τοῦτο, ὥστε ἔτρεχεν εἰς τὰς ὁδοὺς γυμνὸς φωνάζων **εὔρηκα, εὔρηκα!**

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, εἶναι ἐπακολούθημα τούτου, ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἔλυσαν διὰ τῆς νοήσεώς των ζήτημά τι, οὕτω δὲ ἠῦρναν τὰς γνώσεις των.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν· παρατηρήσαμεν δὲ ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ νόησις προβαίνουν εὐκόλως, ἔχομεν εὐχάριστα συναισθήματα, ἄλ-

ἠφρον ποιητικὴ φαρμακία

λος ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν **διανοητικὰ συναισθήματα**.

Διανοητικὰ λοιπὸν συναισθήματα εἶναι ἡ **συνείδησις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ τῆς δυσαρεστίσεως, ἡ ὁποία συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν.**

§ 25. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

α') Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.

Ἀπὸ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων βλέπομεν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα **διακρίνονται σαφῶς ἀλλήλων εἰς τὰς παραστάσεις παριστῶμεν πάντοτε ἐν ἡμῖν ἀντικειμένον τι ἢ μέρος ἀντικειμένου**, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι σῶμα, γεγονός ἢ κατάστασις· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι **αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τὴν συνείδησιν τῶν ἀντικειμένων**· εἰς τὰ συναισθήματα τοῦναντίον **συναισθανόμεθα ὠρισμένας καταστάσεις ἡμῶν αὐτῶν**· κατὰ ταῦτα τὰ συναισθήματα εἶναι ἡ **συνείδησις τῶν καταστάσεων**· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἴπομεν προηγουμένως, ἐξετάζοντες τὰ διάφορα εἶδη τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸ πάντων τὰ ὕλικὰ καὶ τὰ διανοητικὰ συναισθήματα, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὰ συναισθήματα ὡς ἐξῆς: **τὰ συναισθήματα δεικνύουν πῶς ἐπενεργεῖ τι εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸ πνεῦμα ἡμῶν**, καὶ τὰ μὲν εὐάρεστα συναισθήματα δεικνύουν **κατὰ κανόνα** ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν προάγεται καθ' οἷονδήποτε κατεύθυνσιν, τὰ δὲ δυσάρεστα συναισθήματα δεικνύουν ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν κολιῶνται κατ' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν· **τοῦτο βεβαίως δὲν συμβαίνει πάντοτε**· τὰ συναισθήματα λοιπὸν δὲν εἶναι, εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς περιπτώσεις, ἀσφαλῆ βαρόμετρα τοῦ βίου μας· εἶναι ὅμως, συνήθως, **κατάλληλα προληπτικὰ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ.**

β') Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πόνον μόνον εἰς τὸν ὀδόντα, ὁ ὁποῖος πάσχει, ἀλλὰ πολλάκις ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κεφαλὴν· ὡσαύτως γνωρίζομεν ὅτι πόνος, προερχόμενος ἀπὸ ἓνα δάκτυλον, μεταδίδεται εἰς ὀλόκληρον τὸν βραχίονα· εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν ὅτι ὁ πόνος ἀκτι-

τοποθεσία
καρπὸν ἔχον *ἐν τῷ ψυκτικῷ ἢ τῷ θερμῷ* *συνίσταται*

νοβολεῖ πολὺ μεγαλυτέρα εἶναι ἢ **ἀκτινοβολία εἰς τὰ ὄργανικὰ συναισθήματα**· ἔαν π. χ. εὐρισκόμεθα ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὸν καθαρὸν ἀέρα, συναισθανόμεθα μίαν γενικὴν εὐεξίαν· ἢ **εὐχαρίστησις δηλ. δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σχετικὰ μόνον ὄργανα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τὸν ὀργανισμόν μας**· τοῦναντίον δέ, ὅταν διαταραχθῇ, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἡ λειτουργία ὀργάνου τινός, δὲν αἰσθανόμεθα μόνον ἐνοχλήσεις εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ γενικῶς δυσάρεστα συναισθήματα· ἢ **τοιαύτη ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος** γίνεται πολλάκις τόσον ταχέως καὶ εἶναι τόσον τελεία, ὥστε **πλειστάκις δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν αἰτιῶν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν** τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζῶϊκόν συναισθημα.

Τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ **εἰς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα**. Ἐάν π. χ. ἐπιτύχω εἰς τὰς ἐξετάσεις, εἰς ἓνα διαγωνισμόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πιστεύω ὅτι ξεσφῶται τὸ μέλλον μου, ἢ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν, εἶναι τόση, ὥστε **ἐξαφανίζεται οἰαδήποτε στενοχωρία ἀπὸ οἰανδήποτε αἰτίαν προερχομένη**.

Κατὰ ταῦτα, λέγομεν ὅτι **συναίσθημά τι ἀκτινοβολεῖ, ὅταν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εἴτε εὐάρεστον εἶναι εἴτε δυσάρεστον μεταδίδῃ τὴν ποιότητά του εἰς ὅλην τὴν ψυχικὴν μας κατάσταση**.

γ') Ἡ διάθεσις.

Πολλάκις προκαλοῦνται συγχρόνως περισσότερα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται ποικιλοτρόπως μεταξύ των, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει συναίσθημά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον **ἐνιαῖον**· αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα λέγομεν **μερικὰ συναισθήματα**, τὸ δὲ ἐνιαῖον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον προέρχεται, ἔξ αὐτῶν, λέγομεν **ὀλικὸν συναίσθημα**· τὸ ἀνώτατον ὀλικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον εἰς ὠρισμένον χρονικὸν σημεῖον περιλαμβάνει ὅλα τὰ μερικὰ συναισθήματα, ἀποτελεῖ **τὴν διάθεσιν** καὶ ἐφ' ὅσον μὲν εἰς τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπερισχίει ἢ εὐχαρίστησις, ἢ διάθεσις εἶναι καλή, ἐφ' ὅσον δὲ ὑπερισχίει ἢ δυσἀρέσκεια, ἢ διάθεσις εἶναι κακή.

Ἡ διάθεσις ἔχει κυρίως τὴν αἰτίαν τῆς **εἰς τὸ ζῶϊκόν συναίσθημα**, διὰ τὸ ὁποῖον εἴπαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον.

λαιον, ἤτοι εἰς τὴν μεταξὺ των σύνδεσιν τῶν ὀργανικῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἰς ὄρισμένον χρονικὸν σημεῖον **τὰ συναισθήματα αὐτὰ εἶναι ἢ ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς διαθέσεως ἢ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρισκόμεθα.**

Πλὴν τοῦ ζωϊκοῦ συναισθήματος, σπουδαῖα διὰ τὴν διάθεσιν εἶναι καὶ **συναισθήματα συνδεόμενα μὲ ὄρισμένας παραστάσεις**, ὅπως εἶναι π. γ. ἡ εὐχαρίστησις, ἡ δυσσαρέσκεια καὶ ἡ ὀργή, τὰς ὁποίας συναισθανόμεθα δι' οἰονδήποτε γεγονός. Τὰ τοιαῦτα συναισθήματα ἔχουν ἰσχυρὰν ἀκτινοβολίαν διὰ τὴν ὅλην συναισθηματικὴν μῆσ κατάστασιν καὶ μάλιστα τόσον ἰσχυρὰν, ὥστε **πολλάκις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐξαφανίζεται τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα.**

Κατὰ κανόνα ὅμως **ἡ διάθεσις προέρχεται καὶ ἀπὸ τὰς δύο ομάδας τῶν συναισθημάτων**, ἤτοι καὶ ἀπὸ τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς καθαρῶς πνευματικὰς λειτουργίας.

δ') Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.

Ὅπως ἀναπλάττονται αἱ παραστάσεις, οὕτως **ἀναπλάττονται καὶ τὰ συναισθήματα.** Ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον ἐνθυμηθῶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ ἀνάπλασις αὐτῆ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τῆς καταστροφῆς, **ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν συναισθηματικὴν μου κατάστασιν**, ἤτοι ἐπαναφέρει εἰς ἐμὲ τὴν λύπην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην τότε, ὅτε τὸ γεγονός τοῦτο ἐτελεῖτο· ὁμοίως, ὅταν ἐνθυμηθῶ εὐχάριστόν τι γεγονός, ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ ἡ χαρὰ, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην ὅταν τὸ γεγονός τοῦτο ἔγινε.

Τὰ ἀναπλατιτόμενα συναισθήματα **δὲν ἔχουν ὅμως οὔτε τὴν ἰσχύν, οὔτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀρχικῶν συναισθημάτων.**

Τὰ συναισθήματα ἀναπλάττονται :

α') διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπροκάλεσαν τὸ πρῶτον τὰ συναισθήματα ταῦτα,

β') δι' ἄλλων ὁμοίων συναισθημάτων.

§ 26. ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ

1. Παῖς τις λαμβάνει τὸ νέον ἔτος δῶρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπερίμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονός

Ἐκπλήττει τὸν παῖδα· ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, ἡ **ἔκπληξις τοῦ συνδέεται με εὐχαρίστησιν**. Συχνὰ ὅμως ἀπὸ τὴν ἔκπληξιν αὐτὴν προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις. Ἡ χαρὰ τοῦ παιδὸς προχωρεῖ τόσον, ὥστε οὗτος γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ, γελᾷ, πηδᾷ, λησμονεῖ ὅλα, καὶ αὐτὴν τὴν τροφήν καὶ τὸν ὕπνον καί, ὅπως λέγομεν, **δὲν γνωρίζει τί κάμνει**. Διαταράσσεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ με ἄλλας λέξεις ὁ παῖς καταλαμβάνεται ἀπὸ **ἀψιθυμίας** ἢ **ἀψικαρδίας**.

2. Πατὴρ τις εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θὰ προαχθῆ, αἰφνιδίως ὅμως μανθάνει ὅτι ἔμεινεν εἰς τὴν ἰδίαν τάξιν· **καὶ οὗτος ἐκπλήσσεται, ὄχι ὅμως εὐαρέστως**, ὅπως προηγουμένως ὁ παῖς, **ἀλλὰ δυσαρέστως**. Καὶ ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκπληξιν προκύπτει καὶ μία ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· ὁ ἀνθρώπος δηλ. οὗτος περιπίπτει εἰς ὄργην, γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ λέγει καὶ πράττει τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἔπραττεν ἐὰν εὐρίσκετο εἰς ψυχικὴν ἡρεμίαν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν διατάραξιν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, τὴν ὁποῖαν χαρακτηρίζομεν ὡς **ἀψιθυμίας**.

3. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Αἴαντα, ὅστις, ἀφοῦ **παρὰ προσδοκίαν** δὲν ἔλαβεν ὡς ἀριστεῖον τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔγινεν ἐκτὸς ἑαυτοῦ, περιέπεσεν εἰς **μανίαν** καὶ εἰς μανίαν εὐρισκόμενος ἔπραξε τοιαῦτα, διὰ τὰ ὁποῖα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, τόσον αἰσχύνεται, ὥστε προτιμᾷ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἔκτορος Ἀνδρομάχη, ὅταν εἶδεν αἰφνιδίως τὸν σύζυγόν της συρόμενον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, τόσον ἐταράχθη, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ὅτι ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διαταράχθη **ἐνεκα ἀπροσδοκίτου τινὸς γεγονότος** καὶ ὅτι ἡ διατάραξις αὕτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνδέεται πάντοτε καὶ με **ὠρισμένας σωματικὰς μεταβολάς**. Καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δὲ καὶ ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον γνωρίζομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐνεκα αἰφνιδίας μεγάλης χαρᾶς, φόβου ἢ ὄργης, ἐλιποθύμησαν, προσεβλήθησαν ἀπὸ ἀποπληξίας ἢ εἰς μίαν νύκτα ἔγιναν πολιοί. Οὐδὲν ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ ἀψιθυμίας, εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἠδύνατο πλέον νὰ σκέπτεται ἡρέμως.

αίτη αυτής υπαίτιον αποδίδει
νοῦ

Καὶ ταῦτα :

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας ἐνεκα ἀπροσδοκίτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία ἐπιδρᾷ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦτιον εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος.

3) Ἡ ἀψιθυμία ἀφαιρεῖ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἡσυχῶς σκέπτεσθαι. Κατ' αὐτὴν χάνει κανεὶς τὴν ψυχικὴν του ἡρεμίαν καὶ ἐπανέρχεται πάντοτε, διὰ τοῦ νοῦ, εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ἀψιθυμίαν, εἰς τὴν αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἄσχοῦν αἱ ἀψιθυμιαὶ ἐπὶ τὴν ὅλην κατάστασιν τοῦ σώματος, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς εἰς **σθενικὰς** καὶ εἰς **ἀσθενικὰς**.

Αἱ **σθενικαὶ** ἀψιθυμιαὶ ἐντείνουν ἐν γένει τὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ αὐξάνουν τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δὲ **ἀσθενικαὶ** ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα χαλάρωσιν καὶ ἔξασθένωσιν τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ χαρὰ, ἡ ὀργή, ἡ μανία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρόμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κλπ.

Αἱ ἀψιθυμιαὶ συνοδεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Τὰς κινήσεις αὐτὰς προκαλοῦν ὠρισμένοι μύες καὶ ἰδίως οἱ μύες τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ οἱ τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς εὐρύνσεως ἢ στενώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιφέρουν τὰ συχνότατα φαινόμενα τῆς ἀψιθυμίας, δηλ. τὴν **ὠχρότητα** καὶ τὴν **ἐρυθρότητα τοῦ προσώπου**.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουν εὐκολώτερον οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδευτοι. **Ἡ μόρφωσις ἐν γένει ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.**

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 27. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει *σκοτεινὴν τινα τάσιν πρὸς ἐκτελέσιν διαφόρων κινήσεων*· ἀπὸ τὰς κινήσεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐκτελοῦμεν *ἐν συνειδήσει* καὶ κατόπιν σκέψεως, ἄλλας ὅμως ἐκτελοῦμεν *ἀσυνειδήτως*, ἄνευ σκέψεως καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν αὐτὰς.

Ὅτω π. χ., ὅταν ἐξυπνώμεν, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ *ἐκτείνωμεν* τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μας· ὁμοίως βλέπομεν ὅτι καὶ τὸ νήπιον εὐθύς ὡς ἀπαλλαγῆ τῶν σπαργάνων *κινεῖ ποικιλοτρόπως* τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώγῃ διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὁρισμένον τινὰ σκοπὸν, νὰ λάβῃ π. χ. ἢ ν᾽ ἀπωθήσῃ ἀντικείμενόν τι. Αἱ κινήσεις αὗται *ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς σκοτεινόν τι ζωϊκὸν αἴσθημα*· ἐπειδὴ δὲ κατὰ ταύτας *ὠθοῦμεν ἢ τείνομεν* μέλη τινὰ τοῦ σώματός μας, καλοῦμεν αὐτὰς *κινήσεις ὠθήσεως ἢ τάσεως*.

Ὅλος διάφοροι τῶν κινήσεων τῆς ὠθήσεως ἢ τάσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι *ἀντανεκλαστικαὶ κινήσεις*· τιαυταὶ κινήσεις εἶναι π.χ. ἡ εὔρυνσις καὶ ἡ σμίκρυνσις τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, αἰτινες προέρχονται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν αὔξησιν τοῦ φωτός, τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ἀντικείμενόν τι ἀπειλῆ τὸν ὀφθαλμὸν, ὁ βῆξ, ὁ ὁποῖος προκαλεῖται ὅταν ξένον τι σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, τὸ πιάονισμα, τὸ χάσμημα κλπ. Αἰτία τῶν κινήσεων τούτων εἶναι *αἴσθημά τι*, κοινὸν δ' ἔχουν αἱ κινήσεις αὗται μὲ τὰς προηγουμένας ὅτι *δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ συνειδητὴν τινα ἐνέργειαν*.

Ἄλλά, παρὰ τὰς κινήσεις ταύτας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ γίνονται πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν· αἱ κινήσεις αὗται κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶναι ἀτελέσταται· καθ' ὅσον ὅμως ὁ παῖς συνηθίζει νὰ κάμνη χρῆσιν τῶν μελῶν του καὶ νὰ κυριαρχῇ αὐτῶν, γίνονται τελειότεραι.

Τὰς τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν *ἐκουσίας κινήσεις*. Αἱ ἐκούσiai κινήσεις, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, τελοῦνται ὅλως αὐτομάτως καὶ τότε καλοῦμεν αὐτὰς *αὐτομάτους κινήσεις*. Οὕτω π. χ. ὁ μικρὸς παῖς, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ μανθάνῃ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος, νὰ προσέξῃ πολὺ εἰς τὴν κατάλληλον κίνησιν τῶν διαφόρων φωνητικῶν ὀργάνων (κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν) καὶ τῆς χειρὸς (κατὰ τὴν γραφήν), διὰ νὰ δύναται νὰ ἀποδίδῃ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀκούει ἢ βλέπει, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖ πολὺ βραδέως εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν. Ὅλιγον ὅμως κατ' ὄλιγον ὅταν ἀσκηθῇ ἀρκετά, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ προσέξῃ κατὰ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος εἰς ἐκάστην κίνησιν τῶν χειρῶν, ἀλλ' αἱ χεῖρές του κινοῦνται αὐτομάτως καὶ γράφουν ταχέως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ παῖς θέλει νὰ γράψῃ. Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς ἐκουσίας κατ' ἀρχὰς κινήσεις, π. χ. εἰς τὸν χορόν, τὸ πλέξιμον, τὴν δακτυλογραφίαν κλπ.

Κατὰ ταῦτα, *ἐκ τῶν κινήσεων ἡμῶν ἄλλαι μὲν γίνονται ἀσυνειδήτως καὶ ἄνευ τῆς θελήσεως ἡμῶν, ἄλλαι δ' ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν τῆς θελήσεώς μας.*

Τὰς ἀσυνειδήτως γινομένας κινήσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν· οὕτω π.χ. δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ὅταν ξένον τι σῶμα πλησιάσῃ πρὸς τὸν ὀφθαλμόν, ὡσαύτως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν μεγέθυνσιν ἢ τὴν σμίκρυνσιν τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ πιάρονισμα καὶ τὰ ὅμοια· τὰς ἐκουσίας ὅμως κινήσεις, ἥτοι τὰς κινήσεις τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, *δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὰς κινήσεις αὐτὰς ἐκτελοῦμεν, ὅταν ἡμεῖς θέλωμεν, καὶ ὅπως ἡμεῖς θέλωμεν*, ἐφ' ὅσον εἴμεθα πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς.

Ὅμοιόν τι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐκουσίων κινήσεων καὶ τὴν κάλυσιν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν

κίνησιν τῶν παραστάσεών μας· ὅταν π. χ. θέλωμεν νὰ λύσωμεν πρόβλημά τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ὑποβοηθήσουν ἡμᾶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, νὰ ἀπομάκρυνωμεν δὲ ἢ νὰ κωλύσωμεν ταύτης πᾶσαν παράστασιν, ἢ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐνοχλήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν μας· τὸ ἴδιον συμβαίνει, ὅταν θέλωμεν νὰ γράψωμεν ἔκθεσιν τινα ἢ νὰ ἐκτελέσωμεν οἰανδήποτε ἐν γένει πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ ἢ κωλύει ἐξωτερικὴν τινα κίνησιν καὶ ἢ ὁποῖα προκαλεῖ ἢ κωλύει τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων ἡμῶν, καλοῦμεν βουλευτικόν· ἢ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν· ὅταν ἐκτελῶμεν ἢ κωλύωμεν ἐκουσίως κινήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν σαφῶς ὄρισμένου σκοποῦ, ἐμφανίζεται ἡ *ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ*, ὅταν δὲ προκαλοῦμεν ἢ κωλύωμεν τὴν κίνησιν παραστάσεων, ἐμφανίζεται ἡ *ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ*, καὶ δὴ ἡ *θετικὴ* μὲν, ἐφ' ὅσον προκαλεῖ κινήσεις ἢ φέρει παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν, ἢ *ἀρνητικὴ* δέ, ἐφ' ὅσον κωλύει τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεων ἢ τὴν εἰς τὴν συνείδησιν εἴσοδον παραστάσεων.

§ 28. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΜΕΜΦΥΤΟΝ

1. Ὁρμὴ εἶναι ἡ τάσις, ἢ ὁποῖα προκαλεῖται ἀπὸ *ὄρισμένα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα*, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ ὄρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ὑπαρχούσης δυσαρεσκείας ἢ τὴν ἐνίσχυσιν ὑπαρχούσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ., ἐὰν τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον δὲν λάβῃ κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ κάτι μὲ τὸ στόμα του καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα, θηλάζει κλπ.

Ἡ κραυγὴ τοῦ παιδίου δεικνύει ὅτι τοῦτο ἔχει δυσάρεστα αἰσθήματα· διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα φανερώνει ὅτι ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ αὐτῆς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπόπειραι τοῦ παιδός, μὲ τὸ στόμα καὶ

τὰς χειράς του, δεικνύουν ὅτι ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ νὰ ἄρῃ τὰ δυσάρεστα αὐτὰ αἰσθήματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθημα τῆς πείνης κατασιγάζεται μόνον μὲ τὴν τροφήν, λέγομεν ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς τροφήν, ἢ ἄλλως *ὄρμην πρὸς τροφήν*. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ παῖς ζητεῖ οἰανδήποτε τροφήν, δι' ὃ καὶ λέγομεν ὅτι ἢ πρὸς τροφήν ὄρμη τοῦ παιδὸς εἶναι *σκοτεινὴ ἢ τυφλή*, ὅταν ὅμως οὗτος συνηθίσῃ εἰς ὠρισμένον εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον αὐτήν, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν*. *Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύει ἡ ὄρμη, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου*.

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς τυλιγμένος εἰς τὰ σπάργανα, στενοχωρεῖται, κλαίει, φωνάζει, καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτά. Ἡ στενοχωρία αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδός, Ὁ παῖς δηλ. ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἢ *ὄρμην πρὸς κίνησιν*, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν δύναται νὰ ἰκανοποιήσῃ αὐτήν, αἰσθάνεται δυσάρεστα αἰσθήματα καὶ ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἢ τάσις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ' αὐτὴν τὴν δυσάρεσκίαν. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται ὅτι ὁ παῖς δὲν ἐπιζητεῖ ὠρισμένην κίνησιν, ἀλλ' ἀπλῶς κίνησιν, ὅταν δὲ μάθῃ διάφορα εἶδη κινήσεων, π. χ. τὸ τρέξιμον, τὸν χορὸν κλπ., προτιμᾷ ἐκάστοτε *ὠρισμένον* εἶδος κινήσεως, καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν* πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα ὅμως δὲν παύει ἡ ὄρμη, ἀφοῦ ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

3. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὄρμῶν, παρατηροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ αἱ ἑξῆς ὄρμαί· ἢ πρὸς *ἐνασχόλησιν*, ἢ πρὸς *μίμησιν*, ἢ πρὸς *αὐτοσυντηρησίαν*, ἢ πρὸς *ἐπικοινωνίαν* (προβλ. τοῦ Ἀριστοτέλους «ἄνθρωπος ἔστι ζῶον κοινωνικόν»), ἢ πρὸς τὸ *εἰδέναι*, ἢ πρὸς *ἀνακοίνωσιν* καὶ ἢ πρὸς *κινήσιν*.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν ὄρμῶν τούτων, διακρίνομεν δύο εἶδη αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προέρχονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται *σωματικαὶ ἢ φυσικαί*, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγονται *διανοητικαὶ ἢ ψυχικαὶ ὄρμαί*. Εἰς τὰς πρώτας ὑπάγονται ἢ πρὸς τροφήν, ἢ πρὸς κίνησιν καὶ ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὅλαι αἱ ἄλλαι.

Τὸ κοινόν, τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν εἰς ὅλας τὰς ὁμάδας, εἶναι πρῶτον μὲν ὅτι εἶναι *σκοτεινὰ ἢ τυφλά*, καὶ δευτέρον ὅτι εἶναι διαρκεῖς καὶ *ἔγκεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου*.

Κινήσεις τινές, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ὁμάδας, εἶναι ἔξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χωρὶς καμμίαν διδασκαλίαν ἢ ἀσκησιν. Ὁ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἑκατοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον ταύτην δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν *ἔνστικτον ἢ ὀρμέμφυτον*.

Τὸ ἔνστικτον εἶναι εἰς τὰ ζῶα πολὺ τελειότερον ἀνεπτυγμένον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὄρνιθος σκαλίξουν εὐθὺς ὡς ἐγγίζουσι τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ τῆς νήσσης δύνανται εὐθὺς ἔξ ἀρχῆς νὰ κολυμβοῦν· ἡ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἡ μέλισσα τὴν μελικηρίδα της, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν του ἄνευ προηγουμένης διδασκαλίας. Καὶ τῶν ζῴων ὅμως τὰ ἔνστικτα δύνανται νὰ τελειοποιηθοῦν. Οὔτα π. χ. πτηνὸν τι μανθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάσῃ τὴν φωλεάν του, νὰ πετᾷ κλπ. τελειότερον ἢ πρότερον.

§ 29. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

1. Παῖς ἐπανερχεται περὶ τὴν τετάρτην μ. μ. ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητῶν ἀπὸ τὴν μητέρα του τεμάχιον ἄρτου. Ὁ παῖς δηλ. οὗτος ἔχει τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς πείνης, τὸ ὁποῖον κατεσίγασε πολλάκις μέχρι τοῦδε φαγῶν ἄρτον, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῶρα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης ἀναμνήσκεται τὸν ἄρτον καὶ τὴν γεῦσιν αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν συνησθάνθη ἄλλοτε, ὅταν ἔφαγεν ἄρτον. Φαντάζεται λοιπὸν τὸ τρώγειν ἄρτον ὡς τι τὸ προξενοῦν εἰς αὐτὸν εὐαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἰσχυρὰ τάσις νὰ φάγῃ ἄρτον· *τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὄρισμένον τι*, ἐνναῦθα πρὸς τὸν ἄρτον, καλοῦμεν *ἐπιθυμίαν*.

2. Παῖς ἀσθενῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὄρισμένην ὥραν νὰ λάβῃ τὸ φάρμακόν του, καίτοι ἡ γεῦσις αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν εὐχάριστος. Ἀναμνήσκεται μὲν ὁ παῖς οὗτος τὴν δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας δυσαρέσκειαν, ἐλπίζει δὲ ὅτι τὸ φάρμα-

κον αὐτὸ θὰ τὸν θεραπεύσῃ, ἢ δὲ ἐκ τῆς ὑγείας εὐαρέσκεια φαίνεται εἰς αὐτὸν μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν, δι' ὃ καὶ **ἐπιθυμεῖ** νὰ λάβῃ τοῦτο. Ἄλλοτε παῖδες τινὲς νομίζουν μεγαλυτέραν τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο **δὲν ἐπιθυμοῦν** νὰ λάβουν τοῦτο.

3. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαρίστησιν τινα, διότι φανταζόμεθα ὅτι ἀπὸ ταύτην θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν νῦν εὐχαρίστησιν, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ὅταν παῖς τις δὲν μεταβαίνει εἰς διασκέδασιν τινα, ἂν καὶ γνωρίζῃ ὅτι εἰς αὐτὴν θὰ εὐχαριστηθῇ, διότι θέλει νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἑξῆς :

α') **Ἡ ἐπιθυμία εἶναι τάσις πρὸς ὠρισμένον τι.**

β') **Διὰ νὰ γεννηθῇ ἐπιθυμία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ παράστασις ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν.**

γ') Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐπιθυμίας, τὴν **θετικὴν**, ἢ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσδοκίαν εὐαρέστων συναισθημάτων, τὰ ὁποία συνοδεύουν παράστασιν τινα, καὶ τὴν **ἀρνητικὴν**, ἢ ὁποία ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειωτέον ὅμως ὅτι **εἰς πᾶσαν ἐπιθυμίαν εὐρίσκομεν καὶ τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν μορφήν τῆς ἐπιθυμίας.** Ὁ μαθητὴς π. χ. ἀποστρέφεται τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τιμωρίαν (**ἀρνητικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας**), ἐπιθυμεῖ δὲ τὸ εὐάρεστον συναισθηματὴς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνώρισιν τῆς ἐργασίας του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ **ἐπιθυμεῖ** νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν (**θετικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας**).

δ') Διὰ τὴν **γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας** ἔχουν σπουδαιωτάτην σημασίαν τὰ **συναισθήματα.**

ε') Ὅπως τὰς ὁμάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν καὶ τὰς ἐπιθυμίας εἰς **σωματικὰς** καὶ **πνευματικὰς.**

§ 30. ΕΞΙΣ, ΚΛΙΣΙΣ, ΡΟΠΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΣ

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὰς ὁποίας θὰ ἔξετάσωμεν λεπτομερέστερον.

1. **Ἐξίς.** Ἐχομεν π. χ. τὴν ἑξίς νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑπο-

δήματά μας πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίζωμεν τοὺς γνωστούς, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν, νὰ ἀποκαλυπτώμεθα καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν κτλ. Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιστάσεις ἡ ἔξις ἐγεννήθη. **διότι ἐπιθυμία τις ἐξεπληροῦτο δσάκις ἐνεφανίζετο.** Οὕτω π. χ. ἀπεκτήσαμεν τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ υποδήματατά μας, ἢ διότι, ὅτε ποτὲ δὲν ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν ἢ ἐπεπλήχθημεν καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἔχωμεν καὶ πάλιν τὰ ἴδια δυσάρεστα συναισθήματα. ἢ διότι, ἐπειδὴ ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐπηνέθημεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Κατὰ ταῦτα :

Ἔξις εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἡ ὁποία συνήθως πῶς ἐμφανίζεται καὶ ἐπίσης συνήθως ἐκπληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις ἀπαιτεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται εἰς μίαν ἡμέραν· αἱ ἔξεις εἶναι τόσον σταθερώτεραι, ὅσον μακρότερον χρόνον διήρκεσαν.

2. **Κλίσις** καὶ **ὄρη.** Ἡ κλίσις εἶναι συγγενὴς μετὰ τὴν ἔξιν καὶ γεννᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ αὐτήν. Ἡ κλίσις π. χ. πρὸς τὸ πίνειν ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἔξιν νὰ πίνη τις καθ' ὠρισμένην ὥραν ποτήριον οἴνου, ζύθου ἢ ἄλλου τινός· οἴνοπνευματώδους ποτοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἠὲλαριστεῖτο, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐκ τούτου εὐαρέστων συναισθημάτων, ἀπέβαινον καθ' ὀλίγον τόσον ἰσχυροαί, ὥστε ἀνεπλάττοντο ὄχι πλέον καθ' ὠρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε· ὅταν συμβαίνει τοῦτο, λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέκτησε **τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πίνειν.**

Πλὴν τῶν κλίσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔξιν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται **ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ ἰδιαίτους κατασκευῆν ὀργάνων τινῶν τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα, **ἀπὸ τὰς κλίσεις ἄλλαι μὲν προέρχονται ἀπὸ τὰς ἔξεις, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν.** Ἡ κλίσις τὸ μὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὄρημν, διότι καὶ αὕτη γεννᾶ, ἐκ διαλειμμάτων, ὠρισμένας ἐπιθυμίας, διακρινομένη ταύτης, καθότι, ἐνῶ ἡ ὄρημν εἶναι ἔμφυτος, ἡ κλίσις ἀναπτύσσεται βραδύτερον, τὸ δὲ πρὸς τὸ διαφέρειον (ἢ ἔξ ἔμφυτου προδιαθέσεως), διακρινομένου τούτου, καθότι τὸ μὲν διαφέρειον παρορμᾷ καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώ-

σεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δεξιότητων, ἐνῶ ἡ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τι.

Ἡ δὲ *ρόπη* εἶναι *ισχυρὰ κλίσις*.

3. *Πάθος*. Ὅταν δέ, τέλος, ἡ ἐπιθυμία ἐνίσχυθῆι τόσον, ὥστε νὰ δεσπόζη ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ ὑποτάσῃ ὑφ' ἑαυτὴν ὅλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, νὰ στερεῇ δὲ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἰκανότητος νὰ συμμορφῶνεται πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, λέγεται *πάθος*. Οὕτω π. χ. ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλοποσίας κατευθύνει ὅλας τὰς σκέψεις καὶ τὰς φροντίδας του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἰνοπνευματώδων ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας του, ἡ τιμὴ, ἡ ὑγεία εἶναι δι' αὐτὸν μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπολαύσεως τὴν ὁποίαν προσδοκᾷ ἀπὸ τὸ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ πορίζεται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαιτούμενα μέσα· ἐνίοτε ἐξεγείρεται ἡ συνείδησίς του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πικρότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μετανοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια ὅμως αὕτη εἶναι προσωρινή· διαρκῶς δὲν δύναται νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρα ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν ἀπέβη εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτο *δεσπόζουσα καὶ στερεῖ αὐτὸν τῆς ἰκανότητος τοῦ νὰ ἀκολουθῆ τὴν συνειδήσιν του*, ἤτοι *ἔγινε πάθος*. Ἐγίνε δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐξεπληροῦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν οἰνοπνευματώδη ποτά. Μία ἄρα αἰτία τοῦ πάθους εἶναι *ἡ συχνὴ ἐκπλήρωσις ἐπιθυμίας τινός*.

Ἄλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται *ἐξ ἄλλης, ἀντιθέτου ὅλως τῆς προηγουμένης αἰτίας*· ὅταν δηλ. ἐπιθυμία τις *συδόλως ἐκπληρώνεται*, ἔνεκα διαφόρων κωλυμάτων, ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὕτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος *ἔχει ὁμοίότητα πρὸς τὴν ἀφιθυμίαν*· ἀμφότερα ταῦτα δηλ. προάγουν ἐνίοτε τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις ἀντιμαχομένας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Οὐχ ἦττον παρατηροῦνται καὶ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξύ των, αἱ ἐξῆς :

1) Ἡ ἀφιθυμία ἐμφανίζεται *αἰφνιδίως*, ἐνῶ τὸ πάθος *γεννᾶται βαθμηδόν*.

2) Ἡ ἀψιθυμία *παρέρχεται ταχέως*, ἐνῶ τὸ πάθος εἶναι *διαρκές*.

3) Κατὰ τὴν ἀψιθυμίαν *πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτεται*, ἐνῶ κατὰ τὸ πάθος *σκέπτεται ἀκριβῶς*, πῶς δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του.

4) Ἡ ἀψιθυμία ἐκδηλώνεται καὶ *διὰ σωματικῶν φαινομένων*, ἐνῶ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως *ἐξωτερικὴ ἡρεμία*.

5) Αἱ ἀψιθυμίαι *ὑποσκάπτουν μᾶλλον τὴν σωματικὴν ὑγείαν*, ἐνῶ τὰ πάθη *ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἠθικότητα*, ἐν δευτέρῳ δὲ μοῖρα τὴν σωματικὴν ὑγείαν, ὅπως π. χ. ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λαγνεΐα.

Ὅπως ἡ ἔξις, οὕτω καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγὴν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἤδη ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργοῦμεν. Ἰδίᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουν *αἱ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις*, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν καταλλήλως, νὰ συνιστῶμεν δὲ εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὰ τέκνα τῶν νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν κλίσιν. Οὕτω δύναται νὰ ἀναπτυχθοῦν εὐκολώτερον καὶ τελειότερον πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δὲ *ὀφείλομεν νὰ καταπολεμοῦμεν τὰ πάθη*, κατορθώνομεν δὲ τοῦτο ἢ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἔξεις καὶ κλίσεις, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἢ φροντίζοντες νὰ ἐκπληρώνωνται αἱ δικαιολογημέναι ἐπιθυμίαι τῶν παιδίων· *διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον* ὅτι πολλὰ πάθη, π. χ. τὸ πάθος τῆς λαγνεΐας, τῆς ἀσωτεΐας, τῆς φιληδονίας, τοῦ καλλωπισμοῦ κλπ., *εἶναι τὰ τελικὰ ἐπακολουθήματα μεγάλων στερησέων* εἰς τὸ φαγητόν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὰς διασκεδάσεις, τὰ παίγνια κλπ.

§ 31. ΠΑΘΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Τὸ ἐπόμενο παραδείγμα δεικνύει ἄλλα εἶδη τῆς ἐπιθυμίας. Θέλω π. χ. νὰ κατασκευάσω μηχανήμα τι, τοῦ ὁποίου ἔχω ἀνάγκην διὰ πείραμά τι τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς Χημείας, καὶ ἀποτείνομαι πρὸς τινὰ χαλκέα· οὗτος *βεβαίως ἐπιθυμεῖ* νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα τοῦτο, διότι θὰ λάβῃ χεῖματα. Ἐπειδὴ ὅμως οὐ-

δέποτε μέχρι τοῦδε κατασκεύασε τοιοῦτόν τι, λέγει εἰς ἑμέ ὅτι **δὲν δύναται** νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ χαλκεὺς **ἔχει ἐπιθυμίαν**, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως εἶναι **βέβαιος** ὅτι **δὲν δύναται** νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς ὅμως, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ μηχανήματος τούτου, ἐπιμένομεν, καθοδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλος οὗτος πείθεται καὶ λέγει ὅτι **θὰ δοκιμάσῃ** νὰ κατασκευάσῃ αὐτό. Ἐνῶ λοιπὸν πρότερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα, ἀλλ' ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν ἠδύνατο, τώρα ἐπιθυμεῖ, **ἀμφιβάλλει δ' ἀπλῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν του**.

Με μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μηχανήματος, **ἐπιτυγχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο**· ἂν μετὰ ταῦτα ἡμεῖς ἢ ἄλλος τις παραγγείλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον μηχανήμα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει με πεποίθησιν ὅτι **θὰ τὸ κατασκευάσῃ**. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ τι, **εἶναι δὲ βέβαιος καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ**.

Τὸ πρῶτον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας καλοῦμεν **ψιλὸν πόθος**, τὸ δεύτερον **πόθος**, τὸ δὲ τρίτον **βούλησιν**.

Βούλησις ἄρα εἶναι **ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μετὰ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς**. Πόθος εἶναι **ἡ ἐπιθυμία, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὔτε περὶ τοῦ κατορθωτοῦ οὔτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς**. Ψιλὸς δὲ πόθος εἶναι **ἡ ἐπιθυμία ἢ συνδεδεμένη μετὰ τὴν παράστασιν ὅτι, ὅπως τώρα τὰ πράγματα ἔχουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ**.

Ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ βούλησις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἐπιτυχίαν τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν, ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ ἔχομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν, ἂν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν ἢ ὄχι, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· εἰς τὴν βούλησιν ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς **ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως**. Δυνατὸν νὰ βουλῶμεθα καὶ μάλιστα ἀδύνατα ἢ νὰ μὴ βουλῶμεθα πράγματα, τὰ ὁποῖα κατ' οὐσίαν εἶναι δυνατὰ εἰς ἡμᾶς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν **λογικὴν ἀπὸ τὴν ἄλογον βούλησιν**. Λογικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν μέσων, ἅτινα πρέπει

νά χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ, ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν ὑπάρχη σαφῆς παράστασις καὶ ὀρθὴ γρίσις τῶν χρησιμοποιηθησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν **ἄλογον βούλησιν**. Ἀκόμη διακρίνομεν τὴν **ἠθικὴν βούλησιν** ἀπὸ τὴν **οὐχὶ ἠθικὴν**. Ἡθικὴ λέγεται ἡ βούλησις ὅταν εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται **οὐχὶ ἠθικὴ**. Καὶ τέλος διακρίνομεν **ἰσχυρὰν** καὶ **ἀσθενῆ** βούλησιν. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται ἡ βούλησις, **ὅταν προσπαθῇ νὰ πράξῃ τι, ὅσαδήποτε ἐμπόδια καὶ ἂν προβάλλωνται εἰς αὐτήν** (ὅπως π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἡλέκτρας), ἀσθενὴς δ' **ὅταν ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ πρώτου τυχόντος ἐμποδίου** (ὅπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἰσμίνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὐκόλον δ' εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὁποῖον βουλόμεθα, **γεννᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τούτου, ὅτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον τώρα βούλεται· ἢ δ' ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως**. Διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυρὰ βούλησις **σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας**.

§ 32. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ ζήτημα **τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως**, εἰάν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος καθορίζη τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, οὐδαμῶς ὑπὸ ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκασόμενος ἢ μὴ, ἔγινεν ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κύριος ἑαυτοῦ καὶ δύναται νὰ καθορίζη τὰς πράξεις του ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ ἐξωτερικοῦ τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἰσχυρίζομενοι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῆ μηχανή, πράττων δὲ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐξωτερικὰ αἴτια. Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦν τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ **αὐτεξουσίου**, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν τοῦ **ὑπεξουσίου**.

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον καὶ **διὰ τὴν Ἡθικὴν** καὶ **διὰ τὴν Ψυχολογίαν**.

Ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν δηλ. τῆς βουλήσεως **ἐξαρτᾶται ἡ εὐθύνη, τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι ὑπέχουν διὰ τὰς πράξεις των**, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινή, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιβλη-

θῆ εἰς αὐτοὺς διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον τυχὸν ἔπραξαν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, τότε, αἱ πράξεις ἐκάστου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς πράξεις αὐτοῦ, τούτου, κατ' ἀκολουθίαν **δὲ οὗτος ὑπέχει εὐθύνην διὰ τὰς πράξεις καὶ διὰ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν.** Ἐὰν ὁμοίως ὁ ἄνθρωπος **δὲν εἶναι ἐλεύθερος,** τότε αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, ἤτοι τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν, τὴν ἀγωγὴν καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὄργανισμὸς του ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὰς πράξεις αὐτάς. Ἡ κοινωνία βεβαίως ἔχει καθῆκον καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὴν κατὰ πάσης προσβολῆς, ἡ ὁποία φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν εὐημερίαν της, δὲν δύναται ὁμοίως νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακούργου. Ὁ κακούργος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρητῆ ὡς ἀσθενής, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ θεραπευθῆ καὶ οὕτω καταστῆ ἀβλαβής.

Ἀπὸ **ψυχολογικῆς ἀπόψεως,** ὅταν λέγωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις εἶναι ἐλεύθερος, ἐννοοῦμεν ὅτι **οὐτις πράττει, χωρὶς νὰ ἔχη συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς βίας.** Πᾶσα ἄρα πράξις, τὴν ὁποίαν πράττομεν, ὄντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων καὶ ἄνευ τοῦ συναισθήματος βίας τινός, εἶναι ἡ **ἐλευθέρα** ἀπόφασίς μας. Ἐχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν πεποίθησιν ὅτι δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πράξιν ὅτι θὰ ἠδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ πράξωμεν. Τοῦτο φανερώνει ὅτι **πράττομεν ἄνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ** καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν τὴν **ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως,** ὅπως ἐννοεῖ αὐτὴν ἡ ψυχολογία.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἄρα ἀπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι **πρόβλημα** ἀλλὰ **γεγονός, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ.** Τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως παρατηροῦμεν ἀκριβέστατα εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ὅσον δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ νόησίς μας, ὅσον περισσότεραι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τόσον ἐλευθερωτέρα εἶναι ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις μας καὶ διανοίγει πάντοτε νέας

οδοὺς καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογὴν. Ὅσον δὲ πλουσιώτερα εἶναι ἡ ἐκλογὴ, τόσον τελειότερον συναισθανόμεθα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογὴν.

Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως **ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως** δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ **ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπόψεως**· ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὸ συναισθημα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι διὰ νὰ λάβωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν, ἀναγνωρίζομεν ἅμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον ὁμως πράττομεν μὴ ὄντες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων ἢ εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ἀψιθυμίας τινός, δὲν θεωρούμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας. Μικρὰ παιδιά, ἀμβλύνοι, οἰνοβαρεῖς **δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν τῶν δυνάμεων** καὶ διὰ τοῦτο **δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των**. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον **ὁ νόμος κρίνει ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τι ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς ἀψιθυμίας**.

§ 33. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἀπὸ ὅλης τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ **ἐγώ**. Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς παραστάσεις α') τοῦ **σώματος** καὶ β') τοῦ **πνεύματος**.

1. **Τὸ σῶμα**. Ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλεῖ κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ ὅπως ὁμιλεῖ καὶ περὶ οἰουδήποτε ἄλλου ὄντος· οὕτω π. χ. λέγει: ἡ Μαρία θέλει νὰ κοιμηθῇ, ἡ Μαρία εἶναι μικρὴ, ἡ Μαρία εἶναι ἄρρωστη, ἡ Μαρία πονεῖ κλπ. Ὅπως δηλαδὴ δηλώνει τὰ λοιπὰ ὄντα μὲ τὸ ὄνομά των, οὕτω δηλώνει καὶ ἑαυτόν. Ταῦτα δὲ λέγων σκέπτεται τὸ σῶμά του, τοῦ ὁποίου ἀπέκτησεν ἤδη παραστάσιν.

Πῶς ὁμως γεννᾶται ἡ παράστασις αὕτη; Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπομεν προηγουμένως περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται αἱ σύνθετοι παραστάσεις, ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς ὁράσεως δηλ., τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἀποκτᾷ ὁ παῖς βαθμηδὸν παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματός του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν αἶσθημα συντελεῖ ἀδ. ἀκόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ὅλου σώματος. Ὁ παῖς ἄπτεται τοῦ σώματός του, ἔπειτα δὲ ἄπτεται

καὶ ἄλλων πέραξ του εὐρισκομένων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ σώματός του καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ σώματός του, ὅταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματος, ὅταν ἐγγίξῃ τὸ σῶμά του βλέπει τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν του. Βαδίζων δὲ ἀποκτᾷ νέαν παράστασιν, τὴν παράστασιν δηλ. τοῦ ὅτι δύναται νὰ κινῆται ἀπὸ τὴν θέσιν του. Τὴν κίνησιν αὐτὴν δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν τράπεζαν τὸ κάθισμα κλπ., τοῦναντίον βλέπει ὅτι ταῦτα μένουσιν εἰς τὴν θέσιν των· βλέπει ὅτι αὐτὰ δὲν τρώγουσιν, δὲν πίνουσιν, δὲν ὀμιλοῦσιν, δὲν κραυγάζουσιν ὅπως αὐτός. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα παρατηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον **διδάσκειται βαθμηδὸν ὁ παῖς ν' ἀναγνωρίζῃ ἑαυτὸν ὡς τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ κινῆται.**

2. Τὸ πνεῦμα. Ὁ παῖς σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτᾷ καὶ ἄλλας ἐμπειρίας· παρατηρεῖ δηλ. ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων, τὰ ὅποια ποτὲ ἀντιελήφθη, ὅτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα, ὅτι σκέπτεται διὰ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐρώτησιν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνει τὸ ποθούμενον καὶ κατορθώνει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θέλει. Ὅταν ὁ παῖς προχωρήσῃ τόσον, δὲν ὀνομάζει πλέον ἑαυτὸν μὲ ὄνομα, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ λέγει: **ἐγὼ** π. χ. βλέπω, **ἐγὼ** ἀκούω, **ἐγὼ** θέλω, **ἐγὼ** λύω κλπ. Ἐφ' ὅσον ὁ παῖς ἔχει τὴν συνείδησιν ὅτι αἰσθάνεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτῶν, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ., **ἡ παράστασις τοῦ σώματός του ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ του.** Ὅσον ὅμως περισσότερον ὁ παῖς νοεῖ, τόσον περισσότερον μεταβάλλεται ἡ παράστασις αὐτῆ. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμα του κατέχει δευτερεύουσάν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἁπλῶς ὑπερέτης, ἐκτελῶν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον τὸ ἐγὼ του νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγὼ του **δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μὲ τὰ ὄργανά του, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὅποιον νοεῖ καὶ θέλει,** καὶ μεταφέρει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν κεφαλὴν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγὼ του. Ὁ παῖς λαμβάνει τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγὼ, ὅταν λέγῃ **ἐγὼ σκέπτομαι, ἐγὼ θέλω.**

Ὅταν γίνῃ ὁ παῖς μεγαλύτερος καὶ ἰσχυρότερος, μεταβάλ-

λεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικόν του, μὲ ἄλλας λέξεις **μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγώ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον.** Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνείδησιν καὶ αὐτὸς ὁ παῖς· γνωρίζει π. χ. ὅτι εἶναι μεγαλύτερος, ἰσχυρότερος ἢ πρὸ ἐτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἅτινα πρότερον οὔτε ἐγνώριζεν οὔτε ἠδύνατο. Ἐξ ἄλλου ὅμως γνωρίζει ὅτι εἶναι ὁ αὐτός· διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν: **ποῖος ἐπῆγε πέρυσιν εἰς τὸ σχολεῖον;** ἀπαντᾷ **ἐγώ·** τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν: **ποῖος θὰ γίνῃ μετὰ 5 ἡμέρας 8 ἐτῶν;**

Τὸ ἐγὼ ἄρα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἀπαντᾷ, εἶναι τὸ αὐτὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖον μετὰ 5 ἡμέρας θὰ ἐφορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ του ἰδιότητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, τὸ ὁποῖον ἐφύτευσεν. Ἡ μηλέα π. χ. μένει πάντα μηλέα, καίτοι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος γίνεται μεγαλύτερα καὶ παχύτερα.

Τὴν συνείδησιν ταύτην τοῦ ὅτι παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς παραμένει τις πάντοτε ὁ αὐτὸς καλοῦμεν συνείδησιν τοῦ ἐγώ. Ἡ συνείδησις αὕτη τοῦ ὅτι παρὰ τὰς ἐπερχόμενας μεταβολὰς παραμένοντες πάντοτε οἱ αὐτοί, ὀφείλεται:

α') Εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ τελοῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἐνθυμούμεθα τί πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· οὕτως ἡ μνήμη συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρὸν. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ ἡμετέρου βίου προερχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι συγχρόνως **ἡμέτεραι παραστάσεις,** παραστάσεις τοῦ **ἐγώ** ἡμῶν.

Πᾶς ὅστις παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ ἑαυτὸν γνωρίζει ὅτι τὸ **παριστῶν ἐγώ** καὶ τὸ **παριστάμενον ἐγώ** εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν χάσῃ τὴν μνήμην, ὅταν δὲ χάνεται ἡ συνείδησις τοῦ ἐγώ, γεννᾶται ἡ **φρενοβλάβεια.**

§ 31. ΦΡΟΝΗΜΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Παῖς τις διερχόμενος πρό τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον δένδρον κατάφορτον ὀπωρῶν· ἀμέσως γεννᾶται εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γνωρίζει ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν, ἐν τούτοις προβαίνει εἰς τὴν πράξιν ταύτην. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν εἶναι εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κλέψῃ· διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἠθικὴ γνῶσις δὲν ἀσκεῖ εἰς αὐτὸν οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην προβαίνει οὗτος εἰς τὴν κακὴν πράξιν. Περὶ τοῦ παιδὸς τούτου λέγομεν ὅτι **δὲν εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος**, διότι αἱ πράξεις του **δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του γνώσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.**

Τοῦναντίον **ἠθικῶς ἐλεύθερος** φαίνεται ἄλλος παῖς, ὁ ὁποῖος διέσχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, βλέπει τὰς ὀπώρας καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἀποπειρᾶται νὰ κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν· ὁ παῖς οὗτος **δὲν εἶναι δούλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαιμαργίας, ἀλλ' ὑποτάσσει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἰσχυροτάτη.**

Κατὰ ταῦτα, **ἠθικῶς ἐλεύθερος** λέγεται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις **πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν του ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς, ἠθικῶς δὲ δούλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη του, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.**

Εἰς τὸν κόσμον παρατηροῦνται καὶ αἱ δύο αὗται τάξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε, παραβλέποντες τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, νὰ δουλεύουν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη των. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἡ **ὁποία καθορίζει τὸ ἠθικῶς πράτειν ἡμῶν, καλοῦμεν φρόνημα.** Πάσης πράξεως, ἡ ὁποία **δὲν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος**, ἡ ὁποία δηλ. δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, ὑπόκειται ὡς βᾶσις φρόνημά τι καὶ ὅταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰανδήποτε πράξιν ἠθικῶς, δὲν ἔξετάζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὐτὴ προῆλθε, καὶ ὀνομάζομεν αὐτὴν ἠθικὴν, ἐφ'

ὅσον ἀναγνωρίζωμεν ὅτι προῆλθεν ἀπὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν φρόνημα. Ἡθικῶς δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, τὸ ὁποῖον βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποκρούει δὲ τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται καθ' οἰονδήποτε τρόπον νὰ βλάψουν αὐτούς.

Τὸ ἠθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγή νὰ συντελῇ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ.

Πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικρὸν συμφέρον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων, ἡ δὲ βούλησις πρέπει ἔνωρὶς νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἄρχῃ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὸ ἀτομικρὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνηθίσουν οἱ παῖδες ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν νὰ ἄρχουν αὐτῶν. Ἡ αὐταρχία αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ ὀρίξῃ εἰς ἑαυτὴν ἀνωτέρους, ὑψηλοτέρους σκοπούς, ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανικᾷ τὰς στιγμιαίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπονήτως νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πνευματικὸν ὄν, δυνάμενον ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν κατωτέρων ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι κανονίζουν τὸν βίον τῶν ζῴων.

Τὸ ἠθικὸν ὅμως φρόνημα δὲν εἶναι μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως. Πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ πολλαὶ γνώσεις πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ διαρκῆς ἄσκησις εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲ τὸ κακόν. Ἡ θεωρία τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γνώσις, ἐξελέγχεται ἀπὸ τὰς καθ' ἡμέραν παρατηρήσεις ἐσφαλμένη. Ἐγνώριζεν ὁ παῖς τοῦ ἀνωτέρου παραδείγματος ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι τι κακόν. Ἄλλ' ὅμως, παρὰ τὴν γνῶσιν ταύτην, προέβη εἰς αὐτήν, διότι δὲν εἶχεν ἀσκηθῆ προηγουμένως νὰ ἄρχῃ ἑαυτοῦ καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὰς ἐπιθυμίας του εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.

Ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἡμῶν ἐνισχυθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὕτως, ὥστε νὰ ὑποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ βίου ἡμῶν ἐν οἴα-

ἄηποτε περιπτώσει, λέγομεν ὅτι ἔχομεν **χαρκτηῆρα**. Δὲν θὰ εἶπω περὶ τινος ὅτι ἔχει χαρκτηῆρα, ὅταν λέγη τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῇ ὑλικῶς, ἐὰν δέ ποτε πρόκειται νὰ ζημιωθῇ πως, ψεύδεται. Οὐχί. **Ἄλλὰ μόνον ὅταν εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε τοῦ βίου του περιπτώσιν ἀκολουθῇ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα : μὴ ψεύδου.**

Παραδείγματα ἀνδρῶν, ἐχόντων χαρκτηῆρα, πολλὰ παρέχει ἡ ἡμετέρα ἱστορία, μεταξὺ δὲ τούτων προέχει τὸ τοῦ Σωκράτους. Οὗτος εἶχεν ἠθικὸν ἀξίωμα ὅτι πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς πᾶσαν περίστασιν εἰς τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ πατρις διατάσσει, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον εἶναι, διὰ τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπαυλημένως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηνῶν, πανταχοῦ γενναίως ἀγωνισάμενος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ τὰς ἐπιμόνους παρακλήσεις τῶν φίλων, νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὸ δεσποτήριον, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν αὐτῷ καὶ καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ποινήν.

Δύναται τις νὰ εἶπῃ ὅτι ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, **ὅστις εἶχε μίαν ἀρχήν**, τὴν φιλοδοξίαν καὶ **εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὑπέτασεν ὅλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ φρονίδας του**, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶχε χαρκτηῆρα. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ κυρία διαφορὰ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀλκιβιάδου εἶναι ὅτι ὁ μὲν Σωκράτης ἔχει ἠθικὰς ἀρχάς, ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης οὐχὶ ἠθικὰς. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ὑπέτασσετο **πάντοτε** εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας εἶχεν, ἐνῶ τοῦ δευτέρου ἡ συνείδησις ἐξηγείρετο ἐνίοτε διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἔπραξε π. χ. εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθει νὰ διορθώσῃ τοῦτο δι' ἀναλόγου ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ ἔκαμε παριδὼν τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας πρότερον εἶχεν. Ὅταν ὅμως γίνεται τοῦτο, δὲν δύναται νὰ γίνεταί πλέον λόγος περὶ χαρκτηῆρος.

Κατὰ ταῦτα, **χαρκτηῆρ ὑπάρχει μόνον, ὅπου ἠθικαὶ ἀρχαὶ κανονίζουσιν τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου**, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ **ἠθικοῦ, ὄχι δὲ περὶ ἀνηθικοῦ χαρκτηῆρος.**

Ἐάν τις ἔχῃ ἠθικὸν χαρκτηῆρα, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς ἀρχάς αὐτοῦ, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προεἰπώμεν τί οὗτος θὰ πράξῃ εἰς ὠρισμένην περίπτωσιν· περὶ τοιοῦτου ἀνθρώπου οὐδέποτε θὰ εἴπωμεν «αὐτὸ δὲν περιεμμένον ἀπ' αὐτόν». Τοι-

οὗτον τι δύναται νὰ συμβαίῃ προκειμένου μόνον περὶ ἀνθρώπων ἄνευ χαρακτῆρος.

§ 35. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΣ

Τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔχουν χαρακτῆρα, καλοῦν πολ- λάκις καὶ **προσωπικότητας**: συνήθως μεταχειρίζονται ἀδια- κρίτως τὸν ἓνα ὅρον ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς δύο τὴν ἰδίαν σημασίαν· ἢ ἐπιστήμη ὅμως διακρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρα- κτῆρος.

Ἐπισημαστέον ὅτι ὁ χαρακτῆρ **περιορίζεται εἰς τὴν βούλησιν**: λέγομεν περὶ τινος ἀνθρώπου ὅτι ἔχει χαρακτῆρα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος οὗτος **ἔχη ἐνιαίαν βούλησιν**, ἢ, ὅπως ἄλλως εἶπομεν εἰς τὸ προη- γούμενον κεφάλαιον, ὅταν ὁ ἄνθρωπος οὗτος βούλεται, εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε περίπτωσιν τοῦ βίου του, τὸ αὐτό, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ ἀτομικὰς ἐπιθυμίας καὶ πάθη. Ὅταν ὅμως λέγωμεν περὶ τινος ὅτι εἶναι προσωπικότης, **δὲν ἀποβλέπομεν μόνον εἰς τὴν βούλησιν του, ἀλλὰ εἰς τὴν ὅλην φύσιν του, εἰς ὅλας τὰς κυρίας πλευρὰς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.**

Διὰ νὰ ὀνομάσωμεν ἄνθρωπὸν τινα προσωπικότητα, **πρέπει νὰ εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ πολυμερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων καὶ δεξιότητων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀτομικῶν του δυνάμεων καὶ δεξιότητων.**

Ἐπισημαστέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ἔχει ἀναπτύξει πολυμερῶς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του, ἔχει καὶ **πλούσιον πνευματικὸν βίον**, ὁ ὅποιος ἐκδηλώνεται **διὰ καρποφόρου ἐνασχολήσεως εἰς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ εἰς τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ βίου**, πρὸ πάντων δ' εἰς τὴν **ἄσκησιν ἐπαγγέλματός τινος**. Ἐκτὸς τούτου ὅλαι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐνασχολήσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προσωπικότητος δεικνύουσι **αὐστηρὰν ἐνότητα**, ἣτις ἐμφανίζεται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον καλοῦμεν προσωπικότητα, θέτει κατ' ἐλευθέρου ἀπόφασιν, ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἠθικῶν σκοπῶν, **εἶναι λοιπὸν ἠθικὸς χαρακτήρ**. Ὁ ἠθικὸς χαρακτῆρ **κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ πυρὴν τῆς προσωπικότητος.**

Κατὰ ταῦτα, ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀναδεικνύει ἄνθρωπὸν τινα

ὡς προσωπικότητα, εἶναι **ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου του καὶ ἡ σταθερὰ τήρησις ὑπ' αὐτοῦ τῶν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν.**

Ἄλλ' ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐκάστου ἀνθρώπου **ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δεξιότητας αὐτοῦ**, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ διάφοροι, ἐξαρτῶμεναι **ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἐκάστου προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα καὶ **ἀπὸ τὴν ἐπίκτητον προδιάθεσιν**, ἥτοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐγεννήθη, τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς καὶ ἀνεπτύχθη, καὶ τὴν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι διάφορα παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις, διάφορος θὰ εἶναι καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου ἐκάστου. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τῶν ἄλλων· τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἀποτελοῦν **τὴν ἀτομικότητά του.**

Ὅταν ἄρα λέγωμεν ἀτομικότητα, **ἐννοοῦμεν τὴν προσωπικότητα, ἡ ὁποία ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην**, διὰ τῶν ὁποίων αὐτὴ διακρίνεται ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην προσωπικότητα.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

~~ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ~~

	Σελ.
Είσαγωγή	3
1. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας.....	3
α') Ἡ ἔννοια τῆς Ψυχολογίας.....	4
β') Τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας.....	5
2. Μέθοδοι τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης. Ἡ πηγή τῆς Ψυχολογίας.....	8
3. Αἱ φεμελιώδεις ψυχολογικαὶ λειτουργίαι.....	9
4. Συνεΐδησις, ἀσυνεΐδησις. Ἐνότης καὶ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως	10
5. Διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας.....	11
6. Σπουδαιότης τῆς Ψυχολογίας.....	12
7. Τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα	13
8. Κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος	16
α') Ἐξωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 13. — β') Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 15.	
9. Σημασία τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος....	16

ΜΕΡΟΣ Α'. ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

Κεφάλαιον Α'

1. Περὶ αἰσθήσεως	26
2. αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως.....	27
3. Ὁργανικὰ ἢ ζωϊκὰ αἰσθήματα.....	29
4. Αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως τοῦ σώματος.....	30
5. Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων.....	31
α') Τὸ αἶσθημα τῆς ὀράσεως σελ. 31.—β') Τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς σελ. 33.—γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσμῆσεως σελ. 36.	
6. Τὸ αἶσθημα καθόλου.....	38
7. Ἡ ἀντίληψις.....	41

Πρωτοβουλία Παιδείας
 Ψηφιοποιήθηκε από το Ίνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2021
 6.2
 και κη
 ερωτη
 με το
 Θανη

Κεφάλαιον Β'.

	Σελ
8. Ἡ παράστασις	42
9. Εἶδη τῶν παραστάσεων	44
Α') Κατὰ τὴν σύνθεσίν των σελ. 44. — Β') Κατὰ τὸ περιεχο- μενόν των σελ. 45.	
10. Ἐποπτεία	46
11. Πορεία τῶν παραστάσεων.....	48
α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδή- σεως σελ. 48.—β') Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων σελ. 49.—γ') Ἵσσοι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 50.—δ') Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 52.—ε') Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων σελ. 53.	
12. Ἡ μνήμη	55
α') Ὅρισμός καὶ ἰδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης σελ 55.—β') Ἵσσοι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης σελ. 57.—γ') Εἶδη τῆς μνή- μης σελ. 58.—δ') Μνημονικοὶ τύποι σελ. 60.	
13. Φαντασία.....	61
α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας σελ. 61.—β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας σελ. 63.	
14. Ἡ πρόσληψις ἢ ἀφομοίωσις.....	66
15. Ἡ προσοχή	70
1. Ὅρισμός τῆς προσοχῆς σελ. 70. — 2. Εἶδη τῆς προσοχῆς σελ. 73.—3. Γένεσις τῆς προσοχῆς σελ. 73. α') Ψυχικὰ αἴ- τια καὶ ψυχολογικοὶ ὅροι σελ. 73.—β') Φυσιολογικοὶ ὅροι σελ. 75.—4. Ἀκουσία καὶ ἔκουσία προσοχή σελ. 75.—5. Κα- ταμερισμός τῆς προσοχῆς σελ. 76.	
16. Τὸ διαφέρειν	76

Κεφάλαιον Γ'.

17. Ἡ νόησις.....	79
α') Ἡ γένεσις ἐν γένει σελ. 79.—β') Τὰ εἶδη τῆς νόησεως σελ. 80.—1. Ἡ ἔννοια σελ. 80.—2. Ἡ κρίσις σελ. 84.—3. Ὁ συλλογισμός σελ. 86.—α') Ὅρισμός τοῦ συλλογισμοῦ σελ 86. —β') Εἶδη ταῦ συλλογισμοῦ.—1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμός σελ. 87.—2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμός σελ. 88.—3. Ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός σελ. 89.	

ΜΕΡΟΣ Β'. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

	σελ.
20. Ὁρισμὸς καὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων.....	90
α') Τί εἶναι συναίσθημα σελ. 90.—β') Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων σελ. 91.	
21. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων.....	93
22. Εἶδη τῶν συναισθημάτων.....	93
23. Ὑλικά ἢ κατ' αἴσθησιν συναισθήματα.....	94
24. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα.....	99
α') Τὸ αὐτοσυναίσθημα σελ. 96.—β') Τὸ συναίσθημα τῆς τι- μῆς σελ. 97.—γ') Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα σελ. 93.—δ') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ σελ. 101.—ε') Τὸ ἠθικὸν συναί- σθημα σελ. 105.—στ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα σελ. 108. ζ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα σελ. 111.	
25. Τὰ συναισθήματα ἐν γένει.....	112
α') Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.....	112
β') Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.....	112
γ') Ἡ διάθεσις.....	113
δ') Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.....	114
26. Αἱ ἀφιθυμίαι.....	114

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΤΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

27. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς καὶ ὀρισμὸς τοῦ βουλευτικοῦ.....	117
28. Ἡ ὁρμὴ καὶ τὸ ὀρμῆμυτον.....	119
29. Ἡ ἐπιθυμία.....	121
30. Ἐξις, κλίσις, ῥοπή, πάθος.....	122
31. Πάθος καὶ βούλησις.....	125
32. Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως.....	127
33. Ἡ συνείδησις τοῦ ἐγῶ.....	129
34. Φρόνησις καὶ χαρακτήρ.....	131
35. Προσωπικότης καὶ ἀτομικότης.....	135

ὁ ἀναρχὸς ἐπὶ τῆς ἐκείνου
ἐπιτομῆς. ἐπιτομῆς, ἀρχὸς
ὅτι

1) ἀναρχὸς τῶν ἀρχῶν
2) ὅτι ἐπιτομῆς ἀρχῶν

3) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

4) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

5) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

6) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

7) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

8) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

9) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

10) ἀναρχὸς ἀρχῶν
ἐπιτομῆς ἀρχῶν

Νομοί είναι ή εσωτερικών
υποχρεώσεων και συνδέονται παρα-
θέτως ήφ ούδενών ή των ανωτέ-
ρας και ή διά και ή διαί των
κορφαίων εννοών, κρείων, υπαρχι-
ών.

Κρίση και υποχρεώσεων και
ένδειξη και υποχρεώσεων από
τη μαθησίων και η
απαγορεύ των εννοών.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Πρὸς

τὸν κ. Δημήτριον Γεωργακιάκην

Ἀνακοινοῦμεν ὑμῖν ὅτι διὰ ταυταρίθμου ὑπουργικῆς πράξεως, ἐκδοθείσης τὴν 10ην Ἰουλίου ἐ. ἐ. καὶ δημοσιευθείσης τὴν 16ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 83 φύλλον τοῦ τεύχους Β' τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐπετράπη ἡ κυκλοφορία κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1931—1932 τοῦ ἐπαναγεγραθέντος κατ' ἀναθεώρησιν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρθροῦ 8 τοῦ νόμου 3438 «περὶ διδακτικῶν βιβλίων» διδακτικῶν βιβλίων σὺν ὑπὸ τὸν τίτλον «**Στοιχεῖα Ψυχολογίας**» τοῦ ὁποῦοι ἡ ἔγκριστις ἴσχυσεν μέχρι καὶ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1930—1931.

Κ. ΚΑΜΠΕΡΗΣ

Ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ

Ὁ Διευθυντὴς
ΕΥΑΓ. ΚΑΚΟΥΡΟΣ

Ἄρθρον Βον τοῦ Π. Διατάγματος «Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατιμῆσεως τῶν ἐγκεκριμένων διδακτικῶν βιβλίων».

Τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ πωλούμενα μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται ἐπὶ τιμῇ ἀνωτέρα κατὰ 15 % τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρόντος Διατάγματος κανονισθείσης ἄνευ βιβλιοσήμου τιμῆς πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς δαπάνης συσκευῆς καὶ τῶν ταχυδρομικῶν τελῶν, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τοῦ ἐξωφύλλου ἡ τῆς τελευταίας σελίδος τούτου ἐκτυπῶνται τὸ παρὸν ἄρθρον.